

KULTŪROS BARAI

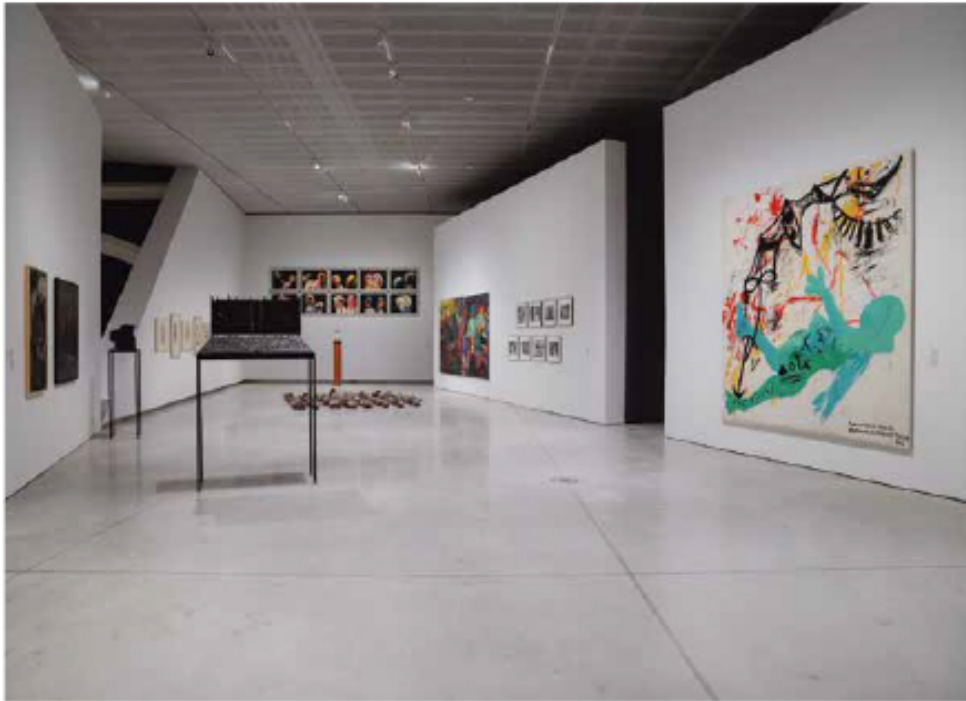
ISSN 0134-3106

2022

10

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Parodas „Susitikimas, kurio nebuvo“ MO muziejuje fragmentai. Apie parodą skaitykite p. 65

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVICIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamą
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Almantas SAMALAVIČIUS. Kultūra technologijų gniaužtuose (2) / 2
Jean-Yves HEURTEBISE. Niekada nebuvo europiečiai. *Karas Ukrainoje ir Europos ateitis* / 9
Decentralizuoti Šaltąjį karą. *Apie ypatingą Ukrainos vaidmenį sovietinėje ir posovietinėje istorijoje Katherine YOUNGER kalbasi su Serhijum PLOCHIJUM* / 16
Lydia Ayame HIRAIDE. Dviašmenis ekologijos kardas / 21
Richard HEINBERG. Ką turėtume žinoti apie energetikos krizę / 25

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Mindaugas PELECKIS. Lietuvių kalba XXI amžiuje – ar ji įdomi užsienio poliglotams? / 30
Spaudos amatininkai. *Pokalbis su Laisvosios spaudos fondo eksperte Valérie JEANNE-PERRIER* / 37

Kūryba ir kūrėjai

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. Nekonvenciniai tapybos ir skulptūros pavidalai / 39
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. Metai be Broniaus Kutavičiaus / 41
Aušra Marija SLUCKAITĖ. Keletas trūkinėjančių žodžių apie Gražiną Mareckaitę / 45
Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Skaudus, raudonas Valentino Antanavičiaus paveikslų sunkis / 47
Aistė ŠIVYTĖ. Kurti, išmušus pagrindą sau iš po kojų / 50
Aleksandras ŠPILEVOJUS. Istoriją pasakojantis aktorius ir žiūrovai. *Apie spektaklį „Stepai, gazo!“* / 51
Jūlianus TROFIMOVŠ. Performanso menas Latvijoje. *Istorinės ir šiuolaikinės tendencijos* / 58
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Viliojantis pakvietimas į Gustrovą ir medinis delnas iš Hamburgo / 62
Raminta JURĖNAITĖ. *MO muziejuje „Susitikimas, kurio nebuvo“* / 65
Herkus KUNČIUS. Litbelas. Neišnešiotas vaiduoklis. *Romano fragmentas* / 71

Praeities dabartis

Aleksandr GOGUN. Suvažiavimas, planavęs pasaulio pabaigą. *Kaip komunistai Maskvoje šlovino karą* / 78
Vytautas NAVAITIS. Būtovės slėpinių teatro uždangą praskleidus (2) / 82

Apie knygas

Astrida PETRAITYTĖ. Kūrė (Pirmąją) Lietuvos Respubliką... / 90

Istorijos puslapiai

Kęstutis PULOKAS. Istorinės Vilniaus evangelikų liuteronų kapinės ant Tauro kalno / 99
Jūratė TRILUPAITIENĖ. Išsivaduojamųjų kovų dainos ir eilės. *Sukilėlis poetas Vincentas Polis* / 104

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Mirusių sielų *dolce vita* / 110

Viršelio 1 p.: Valentinas ANTANAVIČIUS. Skrendanti figūra. 1971. Violetos ir Romano Raulynaičių rinkinys Arūno Baltėno reprodukcija
4 p.: Akvilė MALUKIENĖ. Prieblanda (fragmentas). 2022 Vytauto Naudžiūno reprodukcija

KULTŪRA TECHNOLOGIJŲ GNIAUŽTUOSE (2)*

Modernizmas, išsilaisvinęs iš moralinių įsipareigojimų ir „slegiančios“ socialinės kontrolės, atmetęs bet kokias sąsajas su tradicija, su istoriniu paveldu, savo tikslams pasitelkė visas įmanomas naujoves, kokias užtikrina techninė pažanga ir apie kokias ankstesnių laikotarpių menininkai galėjo nebent svajoti. Technologinės visuomenės menas, atsikratęs praeities naštos ir, bene svarbiausia, – ankstesnio simbolinio turinio, entuziastingai puolė į teorijos ir formalizmo glėbį. Toks staigus kultūros posūkis pareikalavo nemenkos kainos – drastiškai sumažėjo „išsilaisvinusių“ menu besidominčių, jo poveikį patiriančių ir / ar gebančių patirti žmonių. Vis dėlto modernistai, pasidavę visagalės technikos logikai, nekreipė į tai dėmesio.

Įžengęs į modernizmo fazę, menas drąsiai, ryžtingai ir veikiausiai negrįžtamai pasuko į teorijos lanką, sutvirtindamas savo saitus su moderniąja technine sistema. Jacques'as Ellulis pabrėžė, kad menas, „*nebeturintis jokio turinio, pranešimo intencijos, net prasmės, tiesiogiai ar netiesiogiai mėgdžioja techniką, kurdamas hermetišką akademinio meno rūšį, žaisdamas ezoterinį žaidimą, skirtą išimtinai specialistams. Tai jau nėra žaidimas, skirtas visiems, tarp jų žmonėms, šaudantiems fejerverkus, vaikams, piešiantiems ant sienų... Labiau panašu į galvosūkį „Judėk pirmyn“ arba į šachmatų partiją. Menas, sek-*

*damas techniniu modeliu, darosi vis rafinuotesnis, sudėtingesnis ir nesuprantamesnis publikai. Jį teisingai suvokti įstengia tik specialistai. Nepaisant to, modernūs kūriniai vis tiek primetami žmonėms, nors tie nesugeba perprasti modernizmo subtilybių. Meno poveikiu nebesirūpinama, svarbus tik pats procesas, kai galima žavėtis autoriaus meistriškumu ir pačiomis keisčiausiomis išraiškos priemonėmis. Tai akademinis menas, kuris tik atsitiktinai gali daryti kokią nors poveikį žiūrovams. Tai globalios visuomenės menas, kuris tapo galimas, tik pasitelkiant techniką, ir kuris pateikiamas publikai, nors ji nepajėgia susigaudyti, kodėl čia nesama nei turinio, nei prasmės.*¹

Meno teorijos triumfas

Menas esmingai pakito, kai kūrėjus, atsisakiusius simbolinio turinio, užvaldė polinkis į abstrakciją, formalizmą, konceptualumą, net ir tiesiog teorijos apžavai. Tokiems „atgyvenusiems“ dalykams kaip emocijos, egzistenciniai pojūčiai, juo labiau metafizinio pobūdžio patyrimas, daugelį amžių buvusiems bet kokio rimto meno savastimi, naujasis, technikos pavyzdžiu modeliuojamas menas paprasčiausiai yra abejingas. Technologinės visuomenės „menas jau nebesistengia rasti paprasčiausių priemonių prasmėms atskleisti, nesiremia griežta logika, būdinga muzikos ar projektavimo diskursui, vietoj to nuolankiai paklūsta integraliam konstruktyvumui, siekda-

* Pradžia – KB nr. 9

mas techninio tobulumo.“² Įžvelgęs tokią naujaisiais laikais madingą ir dėsningą, technikos įsigalėjimo nulemtą slinktį, Ellulis atkreipė dėmesį, kad posūkį teorijos link akivaizdžiai išreiškia beveik visos meno rūšys, įskaitant muziką ir architektūrą. Šių laikų muzika, pasak prancūzų mąstytojo, tapo „visiškai abstrakčių garsų organizavimo procedūra“. Ne kažin kiek atsilieka ir su šiuo menu dažnai lyginama architektūra, nuo pat Bauhauso pradžios ėmusi vis giliau klaidžioti po teorines lankas. Nenuostabu, kad pastatus galiausiai pradėta laikyti tiesiog gaminiams, išvestais iš vienos ar kitos teorijos.

Architektūrą imta vis labiau saistyti su abstrakcijomis, neatsižvelgiant, kam konkrečiai kuriama erdvė, projektuojamas statinys. Todėl šiuolaikinis „būstas yra konstruojamas, remiantis išankstiniu įsivaizdavimu apie žmogaus santykį su erdve, teoriniais formų, proporcijų, net pojūčių tyrimais. Suprantama, architektūrinių apmąstymų būta visuomet, katedros buvo statomos, pasitelkiant idėją apie žmogaus ryšius su Dievu ir t. t. Tačiau yra didžiulis skirtumas tarp tokio pobūdžio sąsajų ir sąmoningos intelektualinės veiklos, taikomos šiuolaikinei architektūrai. Partenono architektai nesirėmė jokia išankstine proporcijų poveikio žmogaus jauslams koncepcija. O dabar architektūros kūriniai griežtai pagrindžiami teoriniais postulatais. Niekados anksčiau nebuvo kokio nors neišvengiamo ryšio tarp idėjos ir meno kūrinio, tačiau technika suteikė galimybę įveikti visus tokio teorijos susiliejimo su praktika sunkumus ir kliūtis.“³

Ellulis knygoje „Beprasmybės imperija“ tik pro tarpiais pamini kai kuriuos ryškesnius moderniosios architektūros kūrėjus, tik retsykais nurodo konkrečius pavyzdžius, vis dėlto jo pastabos apie tai, kokių kelių pasuko architektūra, verčia suklusti. Pabrėždamas destruktivų, technikos nulemtą moderniojo meno pobūdį, mąstytojas iš esmės nūžymėjo ir tendencijas, kokia bus postmoderniosios architektūros raida. Tuo metu architektūra, nors ryžtingai, tačiau iš esmės gana paviršutiniškai mėgino išsivaduoti iš „kubų“ ir „kvadratų“, slegiančių vartotojus, paradoksaliai patvirtindama besąlygišką

savo ištikimybę destrukcijai, kuriai pateisinti tiko pačios įvairiausios (postmodernistinės) filosofinės teorijos nuo Jacques'o Derrida iki Giles'io Deleuze'o. Šiuolaikiniams architektams jau neberūpėjo klausimai, atrodę svarbūs jų pirmtakams, susiję su gyvenamaisiais būstais ir kitos tipologijos statinių specifika. Juo labiau nesvarstyta, kam ir kodėl yra projektuojama bei statoma. Ilgainiui profesionalai ėmė architektūros pagrindu laikyti vien individualią estetiką, formalią raišką, anksčiau mažai ką bendra turėjusias su tradicine architektūra ir bendruomenėms įprastu dirbtinės aplinkos supratimu. Į antrą planą galiausiai buvo nustumti net aspektai, nuo seniausių laikų siejami su architektų profesija, tarkime, statinių struktūra, inžinerinės konstrukcijos. Architektūrą, kaip ir kitas moderniojo meno rūšis, imta sieti vien su kūrėjo siekiu išreikšti save arba vizualinėmis formomis perteikti unikalų, individualų, be galo asmenišką, su niekuo nesupainiojamą (būtinai šiuolaikišką) koncepciją.

Toks formalios kūrinio raiškos prioritetas galėjo įsitvirtinti (ir įsitvirtino) tik moderniaisiais laikais. Asmeninės saviraiškos niekas nelaikė vertybe nei tada, kai genties vyresnieji sunkiai prieinamuose urvuose piešė medžiojamų gyvūnų atvaizdus, nei tada, kai buvo statomos ištusis tūkstantmečius išsilaikiusios Egipto piramidės ar klasikinės Graikijos šventyklos, nei tada, kai viduramžių architektai statė gotikines katedras, regimomis formomis išreiškiančias Dievo ir žmogaus ryšį. Siekis bet kokia kaina „išreikšti save“ neabejotinai būtų suglumines tiek Antikos kūrėjus, tiek Viduramžių gildijoms priklausiusius menininkus, laikiusius save tokiais pačiais amatininkais kaip mūrininkai arba dailidės. Net Renesanso menininkai, išsivadavę iš cechinės priklausomybės, vargu ar būtų ryžęsi tvirtinti, kad esminis, juo labiau vienintelis jų tikslas yra asmeninė saviraiška. Pagrindiniu kūrybos stimulu ją pavertė modernistai.

Kaip dailininkai, taip ir architektai, išpažįstantys modernizmą, stulbinamai entuziastingai atskratė tradicinių technologijų, medžiagų, statybos

Oosto pastatas Antverpene. Architektė Zaha HADID

Wikimedia Commons

principų, adoruodami automatizaciją, mechanizaciją, standartizaciją. Ilgainiui buvo tylomis sudarytas sandėris su statybos industrija ir nekilnojamojo turto verslu, užsiimančiu spekuliacijomis. Neišleiskime iš akių, kad architektūra labiau nei bet kuri kita meno rūšis yra susijusi su praktiniais žmonių poreikiais ir su tuos poreikius tenkinančiomis institucijomis. Ellulis knygoje „Beprasmybės imperija“ taikliai įvardijo, kad modernusis menas, „*apskritai paėmus, pasuko neistoriniu, anachronistiniu keliu, apibendrintai koncentruodamasis į vienui vieną tašką, vienintelį tarpinį, išskirtą iš visų kitų meno epochų*“.⁴ Tas tarpsnis, suprantama, buvo modernioji stadija, kurios *zeitgeist* neva išreiškia modernusis menas.

Ilgainiui įtvirtintas ir mitas apie tariamą moderniosios architektūros neišvengiamumą, sukurtas

avangardo architektų ir kai kurių įtakingesnių meno teoretikų. Pasak šio vis dar gajaus prāmano, modernioji architektūra yra aukščiausias meno, glaudžiai susijusio su praktiniais žmonių poreikiais, istorinės raidos taškas, todėl pranoksta bet kokio ankstesnio laikotarpio architektūrą. Modernizmas, būdamas dėsningas žmonijos techninės, estetinės ir moralinės pažangos rezultatas, išreiškia unikalią modernųjų laikų dvasią (*zeitgeist*). Tokia architektūra jau nesivargina palaikyti kokius nors ryšius su praeitimi, todėl visiškai nekeista, kad galiausiai ėmė arogantiškai skelbtis nelygintina su jokiais savo pirmtakais. Vien į ateitį orientuota, jokios istorinės ar bendruomeninės atminties nepuoselejanti architektūra esą atitinka moderniosios žmonijos poreikius bei lūkesčius, siejamus su nuolatine pažanga. Visus, nors

kiek abejojančius šiuo naujuoju „pradžios mitu“, imta laikyti pažangai kliudančiais retrogradais, technofobais, naiviais romantikais, nostalgikiškai įsikibusiais į praeitį, besiilginčiais ankstesnių meno ir gyvenimo formų, todėl iš inercijos besipriešinančiais „puikaus naujojo pasaulio“ projektavimui.

Italų architektas, urbanistikos profesorius Ettore Maria Mazzola ne per seniausiai paneigė šį įsisenėjusį modernistinį mitą, atlikęs ilgai rengtą kruopščią lyginamąją Romos kvartalų, pastatytų įvairiais laikais, analizę. Architektūros tyrinėtojas įrodė, kad tos miesto dalys (Garbatela, San Saba ir kt.), kurios XX a. 3-iajame dešimtmetyje buvo gana sparčiai pastatytos kaip viešieji būstai (*sic!*), pasitelkiant tradicinius statybos būdus, tradicines technologijas ir statybines medžiagas, tiek ekonominiu, tiek

energetiniu požiūriu (jau nekalbant apie estetiką) šiandien yra laikomos prestižinėmis. O modernistiniai 6-uoju ir 7-uoju dešimtmečiais suprojektuoti kompleksai, tokie kaip liūdnei pagarsėjęs *Corviale*, kurių architektūrinę sąrangą ir statybos būdus nulėmė anuomet madingi architektūros ir urbanistikos principai, jau virto pajuokos objektu.⁵ Pridurkime, kad ir kitur kai kurie kadaise plačiai išliaupsinti, įkvepiančiais pavyzdžiais laikyti modernūs miestų dariniai, pavyzdžiui, Pruitt Igoe Sent Luise, Misūrio valstijoje (JAV) vos per porą dešimtmečių virto pasibaisėtiniais urbanistiniais vaiduokliais, kurių neįmanoma pakenčiamai rekonstruoti, todėl galiausiai buvo išsprogdinti, o jų vietoje atsirado visai kitokiomis urbanistinėmis nuostatomis pagrįsti kvartalai.

Tęsiant kalbą apie šiuolaikinę technologinės visuomenės architektūrą, svarbu pabrėžti, kad ji daugeliu atžvilgių skiriasi nuo kitų meno rūšių, net nuo vizualiojo meno, su kuriuo neretai (nors lyg ir ne be pagrindo) yra gretinama. Filosofas seras Rogeris Scrutonas knygoje „Architektūros estetika“, kuri laikoma viena reikšmingiausių architektūros filosofijos studijų pastaraisiais dešimtmečiais, pabrėžė, kad modernizmas architektūrą ir kitus menus paveikė skirtingai. Pasak filosofo, daugelis meno rūšių išliko „privačios“ tuo atžvilgiu, kad tie asmenys, kuriems nepriimtina modernistinė raiška, gali be vargo išvengti nuolatinio susidūrimo su tokios stilistikos kūriniais, užtenka nesilankyti parodose, kuriose eksponuojama modernioji dailė, aplenkti koncertų sales, kur atliekama modernioji bei avangardinė muzika. Tačiau architektūra šiuo požiūriu yra daug labiau „politiškas“ menas, nes su ja susiduria visi ir kiekvienas, nesvarbu, ar žavisi, ar piktinasi moderniaisiais architektūriniais sprendimais. Pastatai dažniausiai (su itin retomis išimtimis) išskyla viešosiose urbanistinėse erdvėse. Todėl kiekvienas miestietis nuolatos neišvengiamai susiduria su įvairiausiais stiliais, tarp jų ir su moderniąja architektūra, nesvarbu, ar ši jam patinka, ar ne.⁶ Kitaip tariant, vienokį ar kitokį architektūros poveikį patiria absoliučiai visi, ne tik pavienės grupės, besi-

žavinčios konkrečia estetinė ideologija ar stilistika. Tai reiškia, kad architektūra yra politinis menas *par excellence*.

Architektūra ir menas kaip technologinis reginys

Seniai nestebina faktas, kad architektūros tektonika, stilistika, formos dažnai neturi nieko bendra nei su statinių paskirtimi, nei su vartotojų poreikiais, juo labiau su teisėtais jų lūkesčiais, jau nekalbant apie tai, kad atvirai ignoroja vietos dvasią, kultūrinį ir architektūrinį kontekstą.

Iš bendruomeninės kontrolės išsivadavusiems architektams technika suteikė visišką laisvę mėgautis asmenine saviraiška. To rezultatas – ne vien su istoriniu urbanistikos paveldu ir kultūrine aplinka visiškai nederantys struktūriniai ar estetiniai sprendimai, bet neretai ir sąmoningas siekis beatodairiškai gluminti, net šurpinti tuos, kurie yra priversti nuolatos susidurti su tokiomis architektūrinėmis „vizijomis“, naudotis tokios kūrybos vaisiais.

Nors aš (kaip ir daugelis) jau seniai nebesistebiu neva itin šiuolaikiškais architektų kūrybinės minties virražais (neretai nieko bendra neturinčiais nei su pastato funkcija, nei su bent menkiausiu jautrumu aplinkai), vis dėlto ne juokais sutrikau, prieš keletą metų Bankoko centre išvydęs naują, iki tol neregėtą dangoraižį. Nors iš aplinkinių aukštybinių pastatų jis nelabai išsiskiria gabaritais, tačiau pribloškia į gabalus eizėjančios formos ir tektonika. Iš pradžių pagalvojau, kad milžiniškas pastatas dėl kažkokių priežasčių griūva (ar yra griauamas), bet atidžiau įsižiūrėjęs supratau, kad architektas entuziastingai pavaizdavo vizualiai slegiančią, nors iš tiesų tik menamą statinio dezintegraciją ir destrukciją. Iškart kilo asociacijų su kraupiu reginiu, kai teroristų užvaldyti lėktuvai 2001 m. rugsėjo 11-ąją trenkėsi į Niujorko dangoraižius, o tie nuo smūgių ėmė eizėti į dalis... Dabar panašų vaizdinį po beveik dviejų dešimtmečių išvydau visai kitoje pasaulio pusėje, tik šįkart pasibaisėtinai gniuždantis 77 aukštų *Maha Nakhon* dangoraižio vaizdinys buvo iš anksto

Maha Nakhon dangoraizis Bankoke. Architekto Ole's Scheereno biuras

Straipsnio autoriaus nuotrauka

specialiai surežisuotas architektų, išugdytų postmodernizmo ir dekonstruktyvizmo dvasia.

Guy Debord'as kadaise itin įžvalgiai aprašė Vakaruose besiformuojančią reginio visuomenę, bet, ko gero, net ir jis nebūtų drįsęs įsivaizduoti, kad šiuolaikiniame pasaulyje architektūros statiniai virs tokiais destruktyviais vizualiniais „spektakliais“, skirtais šurpinti ir šokiruoti visuomenę, persisotinusią įvairiausiais vaizdiniais.

Kokias išvadas galėtume padaryti, remdamiesi šiuo tarsi atsitiktiniu, tačiau iš esmės ganėtinai iškalbingu ir veikiausiai toli gražu ne vieninteliu, juo labiau ne išskirtiniu atveju?

Viena vertus, kad ir kaip glumintų vizualiai griūvantis, eižėjantis, dezintegruojantis išpūdingų gabaritų statinys, iškilęs viršum didmiesčio dangaus linijos, praeiviams, juo labiau nuolatiniais to kvartalo gyventojams keliantis išimtinai neįjaukius, gąs-

dinančius pojūčius, be to, akivaizdžiai priskirtinas reiškiniiui, kurį popiežius Jonas Paulius II kadaise pavadino „mirties kultūra“, tai nėra kažkas neįtikėtina ar juo labiau neįmanoma, nes šiuolaikinė technologijų dominuojama kultūra nestokoja cinizmo. Nepaisant minimalaus simbolinio turinio, tokie niūrumu dvelkiantys kūriniai, įkūnijantys ir perteikiantys mirties, nykimo metaforas, yra veikiau įprasti negu išskirtiniai. Šiuo-

laikinė technologinė kultūra, abejingai atmetusi simbolinę dimensiją, yra atvira bet kokio pobūdžio destrukcijai, bet kokiam vizualiniam ar garsiniam smurtui, o visa tai entuziastingai pateisina rafinuotos meno teorijos, propaguojančios vertybinę reliatyvizmą.

Anuomet Bankoke svarsčiau, kokios beprotybės turėjo būti apimtas architektas, suprojektavęs pastatą, šlovinantį mirties kultūrą ir destrukciją. Ellulis tokią tendenciją, regis, numatė jau prieš pusę amžiaus – itin įžvalgiai apibūdino, kokia bus technologinės visuomenės meno, ypač architektūros, raida. Vis dėlto kai kurių nonsensų, šiandien jau tapusių norma, sociologas dar neįstengė įsivaizduoti. Technologinės visuomenės architektūra jau prarado ir žmogiškąjį mastelį. Nuolatinis eksperimentavimas, kai verčiamasi per galvą, tapo būtinybe. Architektai seka kiekvieną naują mokslo ir technologijų žings-

nį. Modernistai visada pabrėždavo, kad mokslo atradimus pritaiko kūrybai, bet naujas technologines paradigmas dažniausiai suprato itin paviršutiniškai. Ellis knygoje „Technologinis blefas“ atvirai išdėstė, koks jo požiūris į meną, prisidengusį mokslo bei technologijų skraiste: „*Industrinis neo-neo-dizainas nemeta nė menkiausio meninės kokybės šešėlio, nors galėčiau įsivaizduoti, kad menas šandien labai skiriasi nuo to, koks buvo prieš tris tūkstančius metų. Man nepriimtina tai, kad menas ignoruoja visas žmogiškąsias savybes. Dabar turiu kiek galėdamas tvirčiau pareikšti, kad vien technologinių stebuklų meninei kūrybai neužtenka, o technikos mokslai nėra meno pirmakiai. Tą tvirtinti lygiai taip pat juokinga, kaip ginčytis dėl Dievo buvimo. Techninės priemonės gali sujaukti žmonių įsitikinimus, įdiegti jiems reliatyvumo jausmą, ištrinti ribas tarp tikro ir pramanyto. Matant, kaip nyksta vertybės, nelieka jokio tikrumo, nes daromės vis labiau šizofreniški, paranojiški ir kvaili, todėl nereikės didelių pastangų, kad situacija būtų visiškai išbalansuota, visi etaloniniai ženklai išbraukti, o tada mus paskandins informacijos cunamis.*“⁷

Vis dėlto praėjusiame amžiuje buvo nuosirdžiai tikima techninės pažangos stebuklais ir pergalinga mokslo raida. Dar daugiau – visais įmanomais būdais stengtasi perkelti visa tai į meno, ypač architektūros, sritį. Prieš porą dešimtmečių nuvykęs dėstyti Iliojaus universitete Čikagoje, savo akimis išvydau, ką reiškia moderniosios architektūros sąlytis su „mokslo naujovėmis“, kokia ji tampa, tiesiogiai paveikta technologijų logikos.

Iliojaus universitete, kurio didžiuma statinių reprezentuoja kadaise madingą brutalistinę architektūros stilistiką, mano kabinetas buvo 16-ame betoninio dangoraižio aukšte. Iš pradžių apsidžiaugiau, kad kultūros teorijai skirtą seminarą vesiu Huma-

Dangoraižių kompleksas Wangjing Soho, Pekine. Architektė Zaha HADID

Wikimedia Commons

nitarinių mokslų korpuse, iš pažiūros nedideliame, kompaktiškame keturių aukštų pastate. Pirmąkart nuėjęs sutrikau, nes niekaip nesugebėjau rasti man skirtos auditorijos antrame aukšte. Nekreipiau į tai dėmesio, tačiau blaškytis po pastatą, ieškant auditorijos, tekdavo kiekvieną kartą, todėl ne juokais sunerimau. Ilgai klaidžiodamas po palyginti nedidelių gabaritų korpusą, jaučiausi patekęs į kažkokį užburimą labirintą, neturintį išėjimo. Net po keleto mėnesių intensyvaus „trenažo“ situacija nepasikeitė. Turėdavau atvykti į seminarus gerokai anksčiau, kad rasčiau jiems skirtą auditoriją. Galiausiai, semestru

baigiantis, beveik atsitiktinai sužinojau, kad daug laiko atėmęs ir psichologiškai trikdęs klaidžiojimas turėjo rimtą pagrindą – šis statinys suprojektuotas tuo metu, kai JAV ir Vakarų Europoje klestėjo biheviorizmo idėjos. Susižavėjus „moksliniais“ biheviorizmo atradimais, nuoširdžiai tikėta, kad žmonių elgseną erdvėje galima modeliuoti, remiantis pelių ir žiurkių judėjimo dėsninumuais, pastebėtais atliekant gausius eksperimentus. Taigi architektai, užsidedę suprojektuoti labirintą, pagrįstą „moksliniu“ biheviorizmo pagrindu, padirbėjo iš peties... Vienintelė paguoda dėl šios apmaudžiai nemalonios patirties buvo bent jau tai, kad pasirodžiau esąs ne toks sumanus kaip pelė, žiurkė ar kuris kitas šios gyvūnų rūšies atstovas...

Šias pastabas galima priskirti nereikšmingiems atsitiktinumams arba hiperbolizuotam groteskui, o jų autorių apkaltinti technofobija dėl vykstančio globalaus technologinio šiuolaikinės kultūros proveržio. Juk technologinė pažanga – tai raktas į ateitį. Tiems, kurie veikiausiai nuoširdžiai (suprantama, ne be reklamos technologijų ir madingų ideologijų pagalbos) yra įtikėję pažanga, paremta mokslo ir technikos stebuklais, bet koks kritiškas požiūris į technologinės visuomenės pasiekimus atrodo mažų mažiausiai abejotinas, netgi kenksmingas. Sovietmečiu visi, abejojantys plačiai išgarsinta mokslo ir technikos revoliucija (MTR), buvo laikomi santvarkos priešais, o šiuo metu, ratui apsisukus, visuomenės priešais laikomi tie, kuriems prisegama „technofobų“ etiketė.

Kad ir ką manytume apie dabartinę kultūrą, o ypač nenuslepimai glaudžias, netgi intymias jos sąsajas su technika, su technologijomis, kyla daugybė klausimų dėl reiškinio, kurį Ellulis vadino technine arba technologine sistema.⁸ Rimtais apmąstymais ir analize pagrįsti atsakymai į šiuos klausimus galiausiai turėtų įsitvirtinti kaip tam tikri politikos principai. Deja, nepanašu, kad dabartiniams politikams rūpėtų kuo nuodugniau įsigilinti į technikos sferą, kuri, nepaisant retų išlygų, banaliai tapatinama su ne mažiau banaliomis totalios pažangos idėjomis.

Kadaise Vakarų visuomenė su dideliu ūpu puolė į mokslo ir technologijų glėbį, tarsi būtų radusi amžinąją variklį. Šiandien, nors pastebimai daugėja abejonių dviprasmišku pažangos reiškiniu, visuomenė vis dar tvirtai pasitiki, veikia beatodairiškai tiki beribėmis technikos galimybėmis. Keisčiausia, kad technologiniais „stebuklais“ žavisi net ir tie, kurie išpažįsta krikščioniškąją pasaulėžiūrą, pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje vėl tapusių madinga.

Nors technika ir technologijos, darančios didžiulį poveikį šiuolaikinės visuomenės gyvenimui, ne tik įveikia senas, bet ir kuria naujas, netgi dar didesnes problemas, bandymų kvestionuoti technologinės visuomenės mitus nėra daug, o tie, kurie mėgina jas atviriau įvardyti, dažniausiai priskiriami atsilikusiems technologinės pažangos priešams. Jacques'as Ellulis, baigdamas meno situacijos analizei skirtą veikalą „Beprasmybės imperija“, nurodė: „*Reikia esminio supratimo, kuris nėra paprasčiausiai egzistencinis ar fenomenologinis. Reikia drąsos nepaklusti kompiuterizuotiems demonams. Reikia pasitikėjimo judėti pirmyn ir nugalėti. Tai ir yra tie trys stulpai, kuriais menas galbūt galėtų remtis, kurie suteiktų jėgų atsiplėšti nuo amžinos dabarties ir suteiktų pradžių naujam diskursui. Turėtume įvaldyti jį tam, kad išvengtume likimo matematikos.*“⁹ ■

¹ Jacques Ellul. *The Empire of Non-sense: Art in the Technological Society*. Papadakis Publisher. 2014, p. 111.

² Ten pat, p. 112.

³ Ten pat, p. 113.

⁴ Ten pat, p. 47.

⁵ Ettore Maria Mazzola. *Tvarus miestas yra įmanomas*. Vilnius: Kultūros barai. 2022.

⁶ Roger Scruton. *Aesthetics of Architecture*. New Jersey: Princeton University Press. 1979.

⁷ Jacques Ellul. *The Technological Bluff*. Trans. Geoffrey W. Bromley. Grand Rapids: Eerdmans. 1990, p. 377.

⁸ Jacques Ellul. *The Technological System*. New York: Continuum. 1980.

⁹ Jacques Ellul. *The Empire of Non-sense...*, p. 167.

NIEKADA NEBUVOME EUROPIEČIAI

Karas Ukrainoje ir Europos ateitis

Rusija savo invaziją į Ukrainą grindžia ideologiniu kliebesiu apie rusų pasaulio vienybę. Tai lemtingas išbandymas europiečių savimonei, nes yra visiška priešingybė vienybės ideologijai, kuri vadinama modernumu.

Kadaise, oponuodamas postmodernizmo šalininkams, tvirtinantiesiems, kad gilus dabarties nuosmukis sužlugdė visus didžiuosius pasakojimus, ypač tuos, kurie buvo pagrįsti visiškai kitokia ateities eschatologija¹ (Didžioji Prancūzijos revoliucija, galingas technomokslų proveržis arba primityvistinis atsigręžimas į gamtą), Bruno Latouras pareiškė, kad prieš tapdami postmodernūs, turėjome būti modernūs, deja, modernūs niekada nebuvo. ² Šiame kontekste panašiai galėtume sakyti, kad niekada nebuvo ir europiečiai.

Tai, kad niekada nebuvo europiečiai, dar svarbiau suprasti dabar, kai pasaulį išmušė iš vėžių ligos ir karas, suskaldė melas, kuris tampa teisingas jį be paliovos kartojant, o tiesa tampa klaidinga, ją reliatyvizuojant. Tai verčia mus būti *kitokiais europiečiais*, kaip kadaise tokiu pat ironišku ir melancholišku tonu Nietzsche siūlė tapti „*kitokiais laisvais protais*“. Bet argi europietiškumas gali tapti naujove? Kaip europiečiai galėtų tapti europiečiais, jeigu

jie savaime tokie yra? Kokių būdu Rusijos invazija į Ukrainą 2022 m. vasario 24 d. nubrėžė lemtingą takoskyrą, kad europiečiai pasijuto esantys svetimi patys sau?

Istorijai pasibaigus

Invazija į Ukrainą šiandien verčia mus sakyti: „viskas yra geopolitika“, panašiai anksčiau sakydavome, kad „viskas yra politika“.

Viena vertus, teiginys „viskas yra politika“ reiškia, kad politika lemia viską, reguliuoja kiekvieną mūsų veiksmą, kiekvieną diskursą. Vis dėlto ne tiesiogiai apriboja, suvaržo mūsų galią veikti, bet iš esmės ją skatina ir nukreipia. Antra vertus, teiginys „viskas yra politika“ reiškia, kad kiekvienas mūsų žodis, kiekvienas veiksmas suponuoja tam tikrą būdą rasti savo vietą grupėje, bendruomenėje, tautoje, kuriai priklausome.

Kad viską dabar lemia jau ne politika, bet geopolitika, rodo požiūris į karą Ukrainoje. Dešiniausi iš dešiniausių, kairiausi iš kairiausių europiečių plėtoja panašų diskursą – karas Ukrainoje yra Jungtinių Valstijų noro pažeminti Rusiją ir susilpninti Europą padarinys. Tai, kad Henri Guaino ir Jeano-Lu-

co Mélenchono kalbos darosi visiškai vienodos, yra grėsmingas ženklas, kad reprezentacinė takoskyra yra jau ne politinė, o geopolitinė (geopolitiką reikėtų suprasti kaip tarptautinius santykius, o ne santykių su Žeme).

Lemtingas posūkis nuo politikos prie geopolitikos įvyko ne todėl, kad dabar visas dėmesys sutelktas į ekonomiką, kaip kadaise šūktelėjo buvęs prezidento Clintono patarėjas Jamesas Carville'is: „*Juk čia ekonomika, kvaily!*“ Tiesa ta, kad nesidomėjimas viešaisiais reikalais (vengimas balsuoti, didėjantis kaip ir Žemės temperatūra, muša naujus rekordus), įmonių *lobizmo* įtaka kuriamiems įstatymams, kofoniškas pageidavimų koncertas, privatiems asmenims bet kokia kaina trokštant pripažinimo, vis pavojingesni masinės dezinformacijos ginklai, atsiduriantys autoritarinių režimų rankose, – visa tai žymi *postdemokratijos erą*.³ Tačiau priešprieša tarp senovinės laisvės, valdžiai kontroliuojant visus bendruomenės aspektus (politikos pikas), ir tarp modernizmo išaukštintos privataus vartojimo laisvės (ekonomikos pikas) atrodo pernelyg moksliška. [Benjaminas Constant'as 1819 m. palygino dvi laisvės sampratas: pirmoji (senovinė) egzistavo senovės Graikijoje, antrąją – modernistinę – išpažįsta šiuolaikinė visuomenė, – *vert. pastaba*].

Iš tikrųjų pati paradigma „*viskas sukasi apie ekonomiką*“ yra apimta gilios krizės. Viena vertus, *homo economicus* modelis ir argumentuotas palūkanų skaičiavimas ilgai buvo kritikos objektas – gyventojų ekonominis racionalumas yra saviapgaulė, slepianti ribotą nuovoką ir seklų pažinimą, sklidina emocijų ir subjektyvumo.⁴ Antra vertus, nepaprastoji klimato kaitos situacija ir nauja antropoceno era išryškino vidines ekonominės sistemos, skatinančios besaikį vartojimą, problemas. Žala, daroma ekologijai, neišvengiamai veikia tiek fizinį Žemės pajėgumą išlaikyti natūralią pusiausvyrą, tiek psichinį žmonių gebėjimą reguliuoti neurosocialinę rekompensacijos sistemą. „*Nuo pramonės revoliucijos prasidėjo nauja era – antropocenas, kai žmonių veiksmai tapo pagrindiniu globalių aplinkos pokyčių varikliu. Tokia žmonių vei-*

kla gali išstumti Žemės sistemą už stabilios holoceeno orbitos – klostosi būklė, kurios pasekmės jau yra žalingos, o ateityje taps netgi katastrofiškos didelėms pasaulio dalims.“⁵

Iš tikrųjų abu teiginiai – „*viskas yra politika*“ ir „*viskas yra ekonomika*“ – remiasi ta pačia galimo realybės totalizavimo logika, sąveikaujant tarpusavyje ir viešiesiems, ir privatiems interesams. Istorinė tokio totalizavimo forma Vakaruose ilgainiui įgavo dvilypę „visiškos demokratijos“ ir „laisvosios rinkos“ formą, kurios laipsniškas įgyvendinimas turėjo suvienodinti realybę pagal abipusės naudos logiką, vadinamą liberalizmu. Voltaire'as viename iš savo filosofinių laišku rašė: „*Prekyba, praturtinusi Anglijos piliečius, prisidėjo prie to, kad jie taptų laisvi, o ši laisvė savo ruožtu išplėtė prekybą.*“⁶ Daugiau prekybos, daugiau laisvės – daugiau laisvės, daugiau prekybos, būtent tokia logika valdė modernizacijos procesą, kuris baigėsi po dviejų šimtų metų – 1989 m. lapkričio 9 d. griuvus Berlyno sienai. Tai buvo, pasak Fukuyamos, istorijos pabaiga,⁷ – triumfavo liberalizmas, homogenizuojantis pasaulį ekonomiškai ir politiškai, atnešantis žmonijai taiką, klestėjimą, laisvę.

Rusijos įsiveržimas į Ukrainą 2022 m. vasario 24 d. ir karas prieš visą Vakarų pasaulį žymi istorijos pabaigos pabaigą, bet ne vien dėl karo veiksmų didelio intensyvumo ar konflikto tarp konkuruojančių ideologinių blokų. Šis įvykis žymi naują posūkį ilgame deglobalizacijos procese. Tikroji istorijos pabaiga įvyko ne tada, kai griuvo Berlyno siena, o kai Tiananmenio aikštėje 1989 m. prasidėjo studentų protestai. Kinijoje tai paženklino liberalaus naratyvo pabaigą, bet ne dėl maišto pergalės, o dėl negrįžtamo bankroto, kuris reiškė didžiosios pasaulio suirutės pradžią. „*Ultimatyvus košmaras, – sakė Fukuyama, – būtų pasaulis, kuriame Kinija ir Rusija veikia kartu, galbūt Kinija paskatina Rusiją sukelti karą kaimynystėje, o tada Pekinas pradeda invaziją į Taivaną. Fukuyamos manymu, jei tai įvyktų ir pasisektų, tikrai gyventume pasaulyje, kuriame dominuotų nedemokratinės jėgos. Jeigu Jungtinės Valstijos*

*ir visi Vakarai neįstengs to sustabdyti, tai tikrai bus istorijos pabaigos pabaiga.*⁸

Postkolonijinis įtarumas

Diskursyviame tinkle, sukurtame, sekant Edwar-
do Saido „Orientalizmo“ pėdsakais,⁹ terminai „eu-
ropinis kolonializmas“ ir „amerikietiškas imperia-
lizmas“ buvo suvokiami kaip dubliuojantys vienas
kitą, tautologiški, todėl ne europietiškas kolonia-
lizmas, ne amerikietiškas imperializmas tapo ne-
įsivaizduojamas.¹⁰ Ši informacija ypač svarbi, jei
norime suprasti Kinijai ir Rusijai būdingą retoriką
apie nacionalinį atgimimą (teritoriniu požiūriu)
pagal Čingo ir caro imperijų žemėlapius kaip vien-
intelį vektorių, kuris išgydytų nuo pažeminimo,
pralaimėjus Vakarams. Tą istorinę nesėkmę nori-
ma bet kokia kaina ištaisyti.¹¹ Dekolonizacija įvyko
tik nedidelėje buvusių imperijų dalyje – nei Kinija,
nei Rusija nedekolonizavo savo santykio su tikro-
ve. „Rusijos istorija beveik nepaliaujamai susijusi
su ekspansija ir kolonizacija. Rusija yra paskutinė
Europos imperija, kuri atsisakė net elementariausių
dekolonizacijos pastangų, tokių kaip pavaldiniams
suteikiama autonomija ir teisė balsuoti renkant
šalies lyderį.“¹² Ir Maskva, ir Pekinas toliau laiko-
si nuomonės, kad tai, kas dažnai buvo itin žiaurių
imperinių užkariavimų objektas (reikėtų paminėti
dzungarų genocidą, kai Sindziangas buvo perduo-
tas Čingų dinastijos imperatoriui Čialongui¹³), tei-
sėtai priklauso jiems: Tibetas, Sindziangas, Mongo-
lija ir Taivanas – Kinijai, o Ukraina, Baltarusija, net
Lenkija ir Baltijos šalys – Rusijai.

Sunku suprasti tam tikros Pietų Amerikos, Af-
rikos ir Azijos šalių dalies atsisakymą pasmerkti
Rusiją dėl Ukrainoje vykdomo nusikalstamo karo,
jei nėra suvokiamas gilus jų valdančiosios klasės ne-
galavimas. Politinius dividendus šie regionai iš da-
lies kraunasi, pasitelkdami mįslingą postkolonijinį
diskursą, bet šio karo atveju netikėtai susidūrė su
jiems nesuvokiamu scenarijumi – agresorius yra ne
Vakarai! Nors Indija (kartu su JAV, Australija ir Ja-

ponija) yra pasirašiusi keturšalį saugumo susitarimą
(QSD), siekia Indijos-Ramiamame vandenyne apribo-
ti Kinijos tiesiamus jūrų šilko kelius, Naujasis Delis
neskuba pasmerkti Rusijos karo veiksmų Ukrainoje,
ir tai grindžiama ne vien šalies priklausomybe nuo
rusiškos karinės įrangos, sudarančios net 40 proc.
Daug daugiau lemia induizmo ideologija, remianti
valdančiąją partiją, kuri, plėtodama antikolonijinę
vaizduotę, primena, kad Rusija prieš pusę amžiaus
palaikė Indiją kare prieš Pakistaną.

Žinoma, nereikėtų perdėti minėtų šalių paramos,
teikiamos Rusijai, nes, nepaisant susilaikymo dėl JT
rezoliucijų, smerkiančių karą, jokia šalis nepalaiko
agresorės karinėmis priemonėmis. Vis dėlto Indija,
pirkdama pigią naftą iš Rusijos, ne tik didina smur-
taujančios šalies finansinį pajėgumą, bet ir elgiasi
oportunistiškai.

Šalia kritikos pasitaikantiems rasizmo atvejams,
priimant Ukrainos pabėgėlius ES šalyse, ir veidmai-
niškos empatijos Rusijos karo nusikaltimų aukoms,
nevakarietišką padėties Ukrainoje suvokimą lydi
stiprus postkolonijinis įtarumas.¹⁴

Vakarietiškumo archeologija

Rusijos laikraštis *Ria novosti* vasario 26 d. džiugiai
paskelbė: „Mūsų akyse gimsta naujas pasaulis. Ru-
sijos karinė operacija Ukrainoje pradėjo naują erą.
[...] Vakarai kaip visuma, o ypač Europa, neįstengė
išlaikyti Ukrainos savo įtakos sferoje, o juo labiau jos
pasisavinti!“¹⁵ Kitaip tariant, Maskvai teko „gelbėti“
Ukrainą nuo dekadentiškų Vakarų, nepajėgiančių
apsaugoti net savo etnokultūrinio grynumo, užtat
rusai saugo savąjį kaip sielos brangakmenį ir netgi
primeta kitiems.

Vakarų pasaulio kritika nėra nukreipta vien į
amerikietiškąjį imperializmą, kritikai *whataboutiz-
mo* forma paaiškina visas buvusias ir įžvelgia būsi-
mas agresijas prieš įvairias tautas, nuo europiečių,
kolonizavusių Pietų ir Šiaurės Ameriką, iki JAV
karo Irake. „Kiekvienas, kuris kada nors studijavo
Sovietų Sąjungos propagandą, žino reiškinį, vadina-

mą whataboutizmu. *Tai sovietų taktika reaguoti į Vakarų kritiką dėl tokių dalykų kaip žmogaus teisių pažeidimai. Sovietų Sąjunga į tai atsakydavo, tiesiog nurodydama, ką JAV daro netinkamai.*¹⁶ Iš tikrųjų rusiškas diskursas yra lyg tolimas vakarietiškos ideologijos aidas.

Vakarietiškumas – atvirkštinė orientalizmo pusė.¹⁷ Rytų pasaulio gyventojai yra neracionalių emocijų apimti individai, negalintys valdyti savęs. Savo ruožtu Rytų pasaulis žiūri į vakariečius kaip į šaltus robotus, valdomus mechaninio proto. Knygoje „Vakarai jų priešų akimis“ rašoma: „*Vakarai dažnai vaizduojami [...] kaip protas be sielos, [...] galintis pasiekti didelės ekonominės sėkmės, plėtoti ir propaguoti pažangias technologijas, bet neįstengiantis suvokti aukščiausių gyvenimo reiškinių dėl dvasingumo stokos ir nesugebėjimo suprasti žmogaus kančias.*“¹⁸ Vienas pirmųjų nuo vakarietiškumo geopolitiškai nususuko poetas Friedrichas Schlegelis, kuris piktinosi keliais modernumo aspektais: urbanizacija, industrializacija ir komercializacija. „*Todėl jis propagavo Rytų ir Šiaurės sąjungą prieš Vakarus, kuriems priklausė Šiaurės Amerika ir Pietų Europa.*“¹⁹ Oswaldui Spengleriui išleidus knygą „Vakarų saulėlydis“ (1918), šis neigiamas antivakarietiškas diskursas, kurio šaltinis yra romantiškoji į anti-Apšvietos epochą orientuota Vokietija, vis dar Vakaruose tęsiasi, paviršutiniškai apeliuojant į neva nuolat atsinaujinantį nuosmukį, kuriam priešpriešinamas konservatyvus atsilikimas arba alternatyvi egzotika.

Vėliau, remdamiesi būtent šiuo antivakarietišku pačios Europos diskursu, kurstė pasipiktinimą rusai, japonai, kinai.²⁰ Teoriškai visada kartota tas pats – stiprėja Vakarų nuosmukis, sukeltas jų materializmo, pasaulį galės išgelbėti tik dvasingesnė ir aukštesnė nevakarietiška kultūra. Viskas, ką Johanas Gottlieb Fichte išdėstė knygoje „Diskursas apie vokiečių tautą“,²¹ atsispindi Nikolajaus Danilevskio²² esė ir net ypač pesimistiškuose Konstantino Leontjevo,²³ Liango Shumingo²⁴ ir Liango Qichao²⁵ raštuose – tas pats dvasinis ir nacionalistinis romantizmas, patvirtinan-

tis unikalų tautos specifiškumą, turintis atsisipirti Kito (svetimo) invazijai, kad išgelbėtų savo kultūrą nuo šiuolaikinių Vakarų dekadanso.

Rusija ir Kinija, prisidengdamos būtent tokiu požiūriu, pademonstravo suartėjimą, pasireiškusį bendra 2022 m. vasario 4 d. deklaracija.²⁶ Anot Vladimiro Putino, Vakarai išnaudoja Ukrainą, kad suskaldytų Rusiją – neleistų jai būti savimi.²⁷ „*Anot jo, Vakarų Europa pasiekė galutinį savo civilizacinio nuosmukio etapą.*“²⁸ Kinijos gynybos ministras generolas Wei Fenghas, cituodamas Liango Qichao mintį, kovo 6 d. pareiškė: „*Vakarų nuosmukio ir Rytų iškilimo kontekste konfrontacija tarp didžiųjų valstybių pasiekė beprecedentines aukštumas.*“²⁹ Todėl vakarietiškojo nuosmukio kontekste neliberalus autoritarinių režimų postkolonializmas paradoksaliai įgauna garantuotos sėkmės pavidalą.

Europos neužbaigtumas

Naratyve, kuris nuo XIX a. sieja Vakarus su modernumu, šiuolaikinė geopolitika didžiąja dalimi yra suvaidinta. Tačiau modernumo siejimas su Vakaru, siekiant apimti vieną (socialinės pažangos), bet atmesti kitą (kultūrinės specifikos) sluoksnį, grindžiamas esminiu istoriniu nesusipratimu – modernizmas, kaip istorinis procesas, prasidėjo Vakarų valstybėse, bet veikė prieš Vakarų kultūrą. Newtono mokslinė revoliucija, kapitalistinė pramonės revoliucija ir socialinė demokratijos revoliucija yra trys įvykiai, apvertę aukštyn kojomis viską, kas apibrėžė didžiąją Vakarų istorijos dalį: aristotelišką fiziką, agrarinę ekonomiką ir karalystę pagal dieviškąją teisę.

Dėl šios priežasties modernizacija nėra tik Vakarams būdinga vidinė kaita – pokyčiai būtų buvę neįmanomi be Vakarų sąlyčio su Rytais, bent jau nuo Renesanso laikų. Europa pasikeitė, susidūrusi su Amerika ir Azija (Japonija, Kinija, Indija...) ir perėmė Vakarų ideologijas iš svetur. Vakarai, su kuriais susiduria ne vakariečiai, yra tai, ką modernizmas, būdamas deteritorializuojančia galia, pakeitė radikaliai.

Remiantis vien postkolonijiniu požiūriu – priespauda ir destrukcija, – lengva nepastebėti transformuojančios įtakos, Europai plečiantis už savo pačios sienų: „Po kolonijinės Vakarų Europos šalių ekspansijos XVI–XVIII amžiuje europiečiai parašė precedento neturintį kiekį raštų apie kitas visuomenes ir kultūras, papasakojo apie daugybę tautų su įvairiomis kalbomis, religijomis ir papročiais.“³⁰ Susidūrimas su kitomis kultūromis smarkiai paveikė Europos savi-voką ir sukėlė krizę, klaidingai įvardytą modernumu: „Europa, atradusi Azijos religijas, ėmė laipsniškai išsilaisvinti iš Biblijos raštų. [...] XVIII amžiuje dominavusi ideologinė matrica patyrė gilėjančią krizę.“³¹ Europos ryšiai su Kinija ir Indija buvo ne tik orientalistinė priemonė Vakarų pirmenybei ir Bažnyčios pranašumui dar kartą patvirtinti, – tai skatino suabejoti senaisiais mąstymo įpročiais ir patirti naują tarpkultūrinį universalumą: „Europos modernizacija iš dalies buvo apibrėžta kaip mokslinis, edukacinis ir politinis projektas, nukreiptas prieš Europos religinį ir kultūrinį paveldą.“³² Europa tapo universali, kai nustojo plėtoti vesternizaciją.

Europietiškas – neužbaigta kultūrinė forma?

Visos ne europietiškos vertybės yra universalios. Europoje universalu tai, kas nėra europietiška. Todėl reikėtų paprieštarauti tiek Husserlio kūrinyje „Krizė“ siūlomam eurocentrizmo apibūdinimui, tiek Gilles’io Deleuze’o ir Félixo Guattari’o postkolonializmo apibrėžimui kūrinyje „Kapitalizmas ir šizofrenija“. Husserlis teigia: „Europa turi kažką nepaprasto, kam jautri visa kita žmonija, kažką, kas, atmetus bet kokią naudingumą, verčia visus daugiau ar mažiau europeizuotis. O mes niekada netapsime, pavyzdžiui, indėnais, jei gerai suprasime vienas kitą.“³³ Deleuze’as ir Guattari’as tvirtina: „Vyras priklauso daugumai, tiksliau – standartui, kurį apibrėžia žodžiai baltaodis, suaugęs, protingas žmogus ir pan., trumpai tariant, eilinis europietis.“³⁴ Viena vertus, europietiškas yra universalus racionalumo židiny, antra vertus, jis kelia visuotinį pasi-

priešinimą, nuo kurio turime atsiriboti, tapdami *kitokie*. Šiame tekste priešingai – siūloma europietišumą apibrėžti kaip neužbaigtą kultūrinę formą, kaip kultūros modelį, kuris niekada neturės tvirto, nekintamo pagrindo.

Modernizacija prasidėjo Europoje ne dėl to, kad modernumas yra europietiškas arba kad europiečiai buvo modernūs anksčiau už kitus. Europa atspindi transkultūrinę erdvę, kurioje kiekviena kultūra atsikrato savo tradicijų, kad taptų universali. Ji yra lyg hibridas, antraeilis savo kultūros atžvilgiu. Rémi Brague’as sakė: „Tik aplenkęs praeitį ir svetimybės, europietis priartėja prie to, kas priklauso jam.“³⁵ Marcelis Gauchet tą patį sako apie krikščionybę – šių laikų religija peržengia senosios religijos ribas.³⁶ Todėl, remdamiesi šiais faktais, galime sakyti, kad europietiškas – tai kultūra, peržengianti savo kultūrinės ribas.

Dėl šios priežasties mes niekada nebuvo europiečiai, o, kaip teigė Bruno Latouras, niekada nebuvo ir modernūs. Modernumas – tai hibridiškumo, kurį diegia modernizmas, neigimas. Tas pats vyksta ir su vakarietiškumu: būtent tada, kai europietis nustoja būti vakariečiu, susiliedamas su kitomis kultūromis, atsiranda eurocentrizmas, patvirtinantis Europos kultūros unikalumą ir formuojantis vakarietišką įvaizdį. Taip atsiranda vaizdinys, kad Vakarai yra ne Vakaruose.³⁷

Kol Rusija, aneksuodama Ukrainos teritorijas (o Kinija – Taivaną), matys galimybę įtvirtinti savo kultūrinį tapatumą, kad galėtų pasipriešinti Vakarams, tol kova tęsis ne tiek su Vakaraus, kiek su savo pačių hibridizacija. Kai Kinija tvirtina atmetanti konstitucionalizmą ir demokratiją dėl to, kad jos paremtos vakarietiškomis vertybėmis,³⁸ ji atsisako suprasti, kad jos plėtra Europoje buvo įmanoma tik dėl jos pačios kultūrinio indėlio.³⁹ Todėl turėtume vengti kalbų apie kultūrinį savo specifiškumą ir amžinąją Europos esmę, nes jos tik dar labiau skatina „kovoti prieš Vakarus.“

Šiomis kultūrinėmis konstrukcijomis siekiama užmaskuoti gilią povandeninę srovę, kuri daro di-

džiulę įtaką dabartinei pasaulio būklei. Nesvarbu, ar ši judėjimą vadinsime modernizacija (socialiniu lygiu), ar kapitalizmu (ekonominiu), ar antropeocenu – (ekologiniu), svarbiau pats procesas, signalizuojantis naują faktą, kuris įvairiais atžvilgiais yra gašdinantis – žmogiškasis subjektas pradėjo karą prieš patį save. Tikėti Vakarų saulėlydžiu lyg nepagydoma liga, reiškia prašauti pro šalį, bandant už mažą kainą atsikratyti didelės problemos. Ir atvirkščiai, jeigu mes niekada nebuvo europiečiai, vadinasi, turime tokiais tapti, šiame europietiškame kultūros virsmo procese pasitelkdami universalizacijos energiją. Tada atsivers transkultūrinė erdvė, doros tarpusavio priklausomybės (arba bendro atgimimo) zona, kur sutartinai sprendžiamos transnacionalinės, grėsmę žmonijai keliančios problemos (klimato kaita, badas, nusikalstamumas) ir nėra vietos karui. ■

Iš prancūzų kalbos išvertė Beatričė DANIELAITYTĖ

© Jean-Yves HEURTEBISE

© *Esprit*

¹ Jean-François Lyotard, *La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Paris, Éditions de Minuit, 1979, p. 62 : « Je définis le postmoderne comme incrédulité envers le métarécit. Et j'utiliserai le terme moderne pour désigner toute science qui se légitime elle-même en référence à un métadiscours. »

² Bruno Latour, *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique*, Paris, La Découverte, 1997.

³ Yves Sintomer, « L'ère de la postdémocratie ? Démocratiser la démocratie ou céder aux tentations autoritaires », *Revue du crieur*, n° 4, 2016, p. 20–35.

⁴ Jean-Pierre Dupuy et Pierre Livet (sous la dir. de), *Les Limites de la rationalité*, t. I, *Rationalité, éthique et cognition*, Paris, La Découverte, 2003.

⁵ Johan Rockström et al., "A safe operating space for humanity", *Nature*, n° 461, 2009, p. 472–475.

⁶ Voltaire, *Lettres philosophiques*, édition de René Pomeau, Paris, Flam-

marion, 2019, *Lettres anglaises X* : « Sur le commerce ».

⁷ Francis Fukuyama, « La fin de l'histoire ? », *Commentaire*, vol. 12, n° 47, automne 1989, p. 457–469.

⁸ Megan Gibson, "Francis Fukuyama: We could be facing the end of 'the end of history'", *The New Statesman*, 30 mars 2022.

⁹ Edward W. Said, *L'Orientalisme. L'Orient créé par l'Occident*, trad. par Catherine Malamoud, Paris, Seuil, 2005, p. 233 : « L'Orient tel qu'il apparaît dans l'orientalisme est donc un système de représentations encadré par toute une série de forces qui l'ont amené dans la science de l'Occident, dans la conscience de l'Occident et, plus tard, dans l'empire de l'Occident. »

¹⁰ Edward Vickers, « Le péché originel sur l'île du paradis ? Histoire coloniale de Taïwan sous la dynastie Qing », trad. par Esther Eboyan, dans Samia Ferhat et Sandrine Marchand (sous la dir. de), *Taiwan, île de mémoires*, Lyon, Tigre de papier, 2011, p. 45–74 : « L'hypothèse selon laquelle le colonialisme est avant tout un phénomène "occidental" a inmanquablement conduit de nombreux analystes à ne pas voir la possibilité d'une variante chinoise. »

¹¹ Zheng Wang, "National humiliation, history education, and the politics of historical memory: Patriotic education campaign in China", *International Studies Quarterly*, vol. 52, n° 4, 2008, p. 783–806.

¹² Anastasia Mitrofanova, « La géopolitique dans la Russie contemporaine », *Hérodote*, n° 146–147, 2012, p. 183–192 : selon « l'un des fondateurs de l'idéologie eurasiste, Piotr Savicki [...] : l'État russe correspondrait à l'Eurasie dans la mesure où la Russie est un empire et non un État-nation. » Voir également Casey Michel, "Decolonize Russia", *The Atlantic*, 27 mai 2022.

¹³ Jean-Paul Jouary, « Contribution à une polémologie des guerres de Chine (1628-1831) », *Guerres et paix*, mars 1968, n° 2, p. 33–43 : « 600 000 hommes furent égorgés. Le peuple fut totalement exterminé. » Voir également Mark Levene, "Empire, Native peoples and Genocide", dans A. Dirk Moses (sous la dir. de), *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, New York, Berghahn Books, 2008, p. 183–204.

¹⁴ Lorraine Ali, "In Ukraine reporting, Western press reveals grim bias toward 'people like us'", *Los Angeles Time*, 2 mars 2022.

¹⁵ Piotr Akopov, « L'avènement de la Russie et le nouveau monde » [en ligne], trad. par Nastasia Dahuron, *Desk Russie*, 4 mars 2022.

¹⁶ Julia Ioffe, "Kremlin TV Loves anti-war protests – Unless Russia is the one waging war", *The New Republic*, 2 mars 2014.

¹⁷ Edward W. Said, *L'Orientalisme*, op. cit., p. 233 : « L'Orient tel qu'il apparaît dans l'orientalisme est donc un système de représentations encadré par

- toute une série de forces qui l'ont amené dans la science de l'Occident, dans la conscience de l'Occident et, plus tard, dans l'empire de l'Occident. »
- ¹⁸ Ian Buruma et Avishai Margalit, *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*, Londres, Penguin Books, 2005, p. 75 (nous traduisons).
- ¹⁹ Michael Dusche, "Friedrich Schlegel's writings on India: Reimagining Germany as Europe's true oriental self", dans James Hodkinson et John Walker (sous la dir. de), *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, Rochester, Camden House, 2013, p. 31–54 (nous traduisons).
- ²⁰ Hamit Bozarslan, « Anti-occidentalismes et déchirures européennes », *Esprit*, n° 461, janvier-février 2020, p. 118–122 : « La guerre qui est présentée comme celle de l'«Eurasie» et l'«Orient», incarnés par Poutine et Erdoğan, leaders entretenant un lien charnel avec leurs nations et visant à "libérer" leurs espaces ex-impériaux de la "domination occidentale", est en réalité une guerre qui trouve ses origines en Europe même. »
- ²¹ Johann Fichte, *Rede auf die deutsche Nation*, Tübingen, H. Laupp, 1859, p. 3–4 : « Ce n'est que grâce au caractère commun de notre être allemand que nous pouvons éviter le déclin de notre nation menacée par sa fusion avec des peuples étrangers [den Untergang unsrer Nation im Zusammenfließen derselben mit dem Auslande abwehren], et reconquérir une individualité autosuffisante capable d'indépendance vis-à-vis des autres » (nous traduisons).
- ²² Nikolai Iakovlevitch Danilevskii, *Russia and Europe: The Slavic World's Political and Cultural Relations With the Germanic-Roman West*, trad. par Stephen M. Woodburn, Bloomington, Slavica Publishers, 2013, p. xiii : « Danilevskii [...] saw Western civilization approaching decadence, which was all the more reason to consolidate and protect a separate space for Slavic civilization to come into its own. »
- ²³ H. Handley Cloutier, "Leontiev on nationalism", *The Review of Politics*, vol. 17, n° 2, 1955, p. 262–272.
- ²⁴ Edmund S. K. Fung, *The Intellectual Foundations of Chinese Modernity: Cultural and Political Thought in the Republican Era*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 73 : « Easternization raised the prospect of an Asian Renaissance (read: Chinese Renaissance). It denoted an historic, messianic movement to save the West from moral deficiencies and crass materialism, providing an antidote to the perceived ills of Western society. »
- ²⁵ Wáng Jūntào, "Confucian democrats in Chinese history", dans Daniel A. Bell et Hahn Chaibong (sous la dir. de), *Confucianism for the Modern World*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 69–89 : « In his famous Reflective Mind in Europe, [Liang Qichao] reported that Europe was in chaos and needed the Chinese to direct its development at a spiritual level. »
- ²⁶ "Joint statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the international relations entering a new era and the global sustainable development", sur le site officiel du Kremlin, 4 février 2022.
- ²⁷ Vladimir Poutine, "On the historical unity of Russians and Ukrainians", discours publié sur le site officiel du Kremlin, 12 juillet 2021 : « Step by step, Ukraine was dragged into a dangerous geopolitical game aimed at turning Ukraine into a barrier between Europe and Russia, a springboard against Russia ».
- ²⁸ Athénaïs Gagey et Anne-Sophie Moreau, « "Poutine est prêt à la confrontation la plus brutale avec les pays occidentaux" », entretien avec Michel Eltchaninoff, *Philonomist*, 2 mars 2022.
- ²⁹ Jun Mai, "China lawmakers have West's decline on their minds at 'two sessions'", *South Morning Post*, 9 mars 2022.
- ³⁰ Joan-Pau Rubiés, "Comparing cultures in the early modern world: Hierarchies, genealogies and the idea of European modernity", dans Renaud Gagné, Simon Goldhill et Geoffrey E. R. Lloyd (sous la dir. de), *Regimes of Comparatism: Frameworks of Comparison in History, Religion and Anthropology*, Leiden, Boston, Brill, 2018 (nous traduisons).
- ³¹ Urs App, *The Birth of Orientalism*, Philadelphie, University of Pennsylvania Press, 2010, p. xiii–xiv (nous traduisons).
- ³² J.-P. Rubiés, "Comparing cultures...", art. cité (nous traduisons).
- ³³ Edmund Husserl, *La Crise de l'humanité européenne et la philosophie* [1935], trad. par Natalie Depraz, Paris, Hatier, 1992, p. 56.
- ³⁴ Gilles Deleuze et Félix Guattari, *Capitalisme et schizophrénie 2 : Mille plateaux*, Paris, Éditions de Minuit, 1980, p. 358.
- ³⁵ Rémi Brague, *L'Europe, la voie romaine*, Paris, Critéion, 1992, p. 119.
- ³⁶ Marcel Gauchet, *Le Désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Paris, Gallimard, 1985, p. 133.
- ³⁷ Bernard Le Bouyer de Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité des mondes* [1686], dans *Œuvres*, t. VI, Paris, Jean-François Bastien, 1796, p. 157 : « En vérité je crois toujours, de plus en plus, qu'il y a un certain génie qui n'a point encore été hors de notre Europe, ou qui du moins ne s'en est pas beaucoup éloigné. »
- ³⁸ Anne Cheng, « La prétention chinoise à l'universalité », *Esprit*, n° 461, janvier-février 2020.
- ³⁹ Jürgen Osterhammel, *Unfabling the East: The Enlightenment's Encounter with Asia*, trad. par Robert Savage, Princeton, Princeton University Press, 2018 ; voir également Martin Joseph Powers, *China and England: The Preindustrial Struggle for Justice in Word and Image*, Londres, Routledge, 2019.

DECENTRALIZUOTI ŠALTAJĄ KARĄ

Apie ypatingą Ukrainos vaidmenį sovietinėje ir posovietinėje istorijoje
Katherine YOUNGER kalbasi su Serhijum PLOCHIJUM

Katherine Younger. *Nuo vasario 24-osios paryčių, kai Rusija pradėjo plataus masto karą prieš Ukrainą, visi buvome priversti permąstyti savo supratimą apie Šaltąjį karą, o ypač tai, kaip jis baigėsi. Kovo mėnesį skaitydamas paskaitą Europos dialogų programoje (IWM), pabrėžėte, kuo „istorijos pabaiga“, pasak Francis Fukuyamos, skiriasi nuo Šaltojo karo pabaigos. Ar galėtumėte šią mintį paaiškinti plačiau?*

Serhij Plochij. Sunku tiksliai nustatyti Šaltojo karo chronologiją. Jis neturi aiškiai apibrėžtos pradžios, nors manoma, kad prasidėjo 5-ojo dešimtmečio pabaigoje. Nesutariama ir dėl tikslios Šaltojo karo pabaigos. Paprastai sakoma, kad jis baigėsi 1989-aisiais, kai griuvo Berlyno siena. O tada Jamesas Bakeris, JAV valstybės sekretorius prezidento George'o H.W. Busho vyriausybėje, atkreipė dėmesį, kad sovietai nepasipriešino Amerikos pastangoms 1990 m. nubausti Iraką dėl įsiveržimo į Kuveitą. Vėliau, 1991-aisiais, žlugo Sovietų Sąjunga. Taigi vieningo sutarimo, kada baigėsi Šaltasis karas, nėra. Skirtingose vietose jis baigėsi skirtingu metu. O posovietinėje erdvėje, sakyčiau, taip niekada ir nesibaigė.

Šiaip ar taip, dvi Šaltojo karo supergalybės susitarė dėl daugybės ginčytinų klausimų. Vienas iš jų buvo branduoliniai ginklai – pasaulis turėjo likti dvipolis, nors Šaltasis karas iš esmės buvo jau pasibaigęs. Taigi abi supergalybės siekė išlaikyti šį Šaltojo karo aspektą, jis tebegalioja ir šiandien. Tasai susitarimas lėmė, kad kitos posovietinės šalys, paveldėjusios branduolinius ginklus, buvo privers-

tos jų atsisakyti. Tokio sprendimo pragaištingus atgarsius akivaizdžiai patvirtina pastarieji įvykiai Ukrainoje.

Taip atsirado saugumo vakuumas, kuris niekada nebuvo užpildytas, to neįstengė nei NATO plėtra pagal Šaltojo karo modelį, nei bandymai, apeliuojant į istorijos pabaigą, sukurti liberalią struktūrą, kuri aprėptų visus ir kiekvieną. Nebuvo pritaikytas joks bendras modelis. Todėl tam tikru atžvilgiu Šaltasis karas atsiskakė baigtis, o dėl to kylantys sunkumai ir nesutarimai neišvengiamai palieka skaudžius randus.

Kita problema, atėjusi iš ano laikotarpio ir prisidėjusi prie to, kad Rusija įsiveržė į Ukrainą, buvo tai, kad posovietinės erdvės suverenumą JAV klaidingai laikė realiai egzistuojančiu. Zbigniewas Brzezinskiis žurnale *Foreign Affairs* (1994) teigė, kad posovietinei erdvei esmiškai svarbus politinis pliuralizmas. Bet akivaizdu, kad Rusijos valdžia Nepriklausomų valstybių sandraugą laikė tiesiog priemone užsitikrinti visokeriopą, ypač karinę, posovietinės erdvės kontrolę. Visų branduolinių ginklų sutelkimas Rusijos rankose anuomet buvo suprantamas kaip naujosios vizijos ir paradigmos dalis. Įvyko keistas dalykas – JAV sutiko dėl branduolinės ginkluotės perkėlimo iš kitų šalių, bet reikalavo, kad nebūtų apribotas jų suverenitetas.

Tai stebina, turint galvoje, kad kitur, įskaitant Afganistaną, Artimuosius Rytus ir Pietų Afriką, susitarta dėl daugybės dalykų. Po Šaltojo karo suderinta bendra supergalybių pozicija, ir tai padėjo išspręsti kilusias pro-

blemas. Tačiau posovietinės erdvės atžvilgiu susiderėta tik dėl branduolinių ginklų, nors ir šio klausimo sprendimas sukėlė nemažai erzelio. Nesutarimų dėl posovietinių respublikų likimo išspręsti nepavyko, be jokios abejonės, tai pavertė posovietinę erdvę ypač nesaugia zona.

Nuo vakarinių Sovietų Sąjungos sienų iki vadinamosios silpnosios Kaukazo ir Vidurinės Azijos „papilvės“ (pažeidžiamos vietos) tvyrojo daugybė įtampų. Tačiau Baltijos valstybės, anuomet priimtos į NATO, nebejautė vakuumo nei galios, nei saugumo atžvilgiu. Tuo nenoriu pasakyti, kad NATO buvo vienintelis visiems priimtinas sprendimas, vien konstatuoju akivaizdų dalyką – tam tikra posovietinės erdvės dalis išvengė būtinybės viena atlaikyti kylančios Rusijos spaudimą.

Kai kalbame apie branduolinių ginklų atidavimą ir saugumo vakuumą, Ukraina daugeliu atžvilgių atsiduria tos istorijos epicentre. Viena iš temų, kurias nagrinėjate keliose savo knygoje, yra Ukrainos vaidmens Šaltojo karo laikais aptarimas. Kaip pasikeičia ši istorija, jeigu ją narplioti pradėdame nuo Ukrainos?

Pastebėjau, kad aptariant ir Šaltąjį karą, ir Sovietų Sąjungos žlugimą, akys visada krypsta į Ukrainą. Žinoma, nelygu kaip žiūrėsi – ar Šaltasis karas buvo lemiamas Sovietų Sąjungos žlugimo faktorius, ar Sovietų Sąjungos žlugimas buvo baigiamasis Šaltojo karo akordas. Šiaip ar taip, be Ukrainos to tikrai nesuprasime. Požiūris, kad vienintelis centras anuomet buvo Maskva, o visas dėmesys sutelktas tik į Michailą Gorbaciovą ir Borisą Jelciną, yra labai siauras. Neneigsiu, jis įdomus tuo atžvilgiu, kad atskleidžia „perestroikos“ įtampas, parodo, kaip Rusija pagaliau atitrūko nuo buvusios imperijos, bet Sovietų Sąjungą galutinai išardė Ukraina. Ji – vienintelė posovietinės erdvės šalis, surengusi referendumą dėl nepriklausomybės. Ukrainos balsas už nepriklausomybę iš esmės nulėmė daugumos sovietų piliečių – nuo Rusijos iki Kazachstano ir Vidurinės Azijos – ateitį. Nei Gorbaciovas, nei Jelcinas neįsivaizdavo Sovietų Sąjungos be Ukrainos, komunistinė imperija iširo, praėjus savaitei po referendumo Ukrainoje. Žinoma, čia tik išorinis vaizdas, be abejo, buvo daug povandeninių srovių. Jos egzistavo, bet buvo sun-

kiai įžvelgiamos. Kai jas pamatėme, kilo klausimas, ką visa tai reiškia? Kodėl Ukraina tokia svarbi? Yra keletas paaiškinimų. Vienas akivaizdžiausių – tai buvo antroji didžiausia sovietų ekonomika. Žlungant Sovietų Sąjungai, pirmiausia svarstyta, kaip atgaivinti imperijos ekonomiką. Tai viena iš pagrindinių problemų, su kuriomis susidūrė beveik visos imperijos, subyrėjusios XX a. antrojoje pusėje. Toliau tempti „imperijos naštą“ krizės sąlygomis be antros pagal dydį ekonomikos Rusija nepajėgė. Taigi, čia ekonominis klausimas.

Tačiau būta ir kitų aspektų. Kai 1991 m. Jelcinas aiškino George’ui Bushui, kodėl Sovietų Sąjunga negali egzistuoti be Ukrainos, jo argumentas buvo ne ekonominis, o kultūrinis. Ukraina – slaviška, stačiatikiška, be jos Rusija būtų likusi Sovietų Sąjungoje vieniša su musulmoniškais Vidurinės Azijos respublikomis. Tą Jelcinas nuolatos kartojė. Taigi šiame žaidime buvo ir kultūrinis dėmuo. Jis labai svarbus, ypač žvelgiant į slavų tapatybę iš šiandienos perspektyvos. Ar ukrainiečiai yra ta pati tauta kaip rusai? Anksčiau tai buvo miglotas akademinis ginčų objektas, dabar šį ginčą Ukrainoje sprendžia džavelinai ir naujos kartos ginklai.

Summa summarum, yra ekonomika, yra etnis aspektas ir kultūrinis komponentas. Mano dėmesį patraukė Ukrainos politinio elito svarba sovietų komunistiniam elitui po Antrojo pasaulinio karo. Praėjusio amžiaus 4-ajame dešimtmetyje Sovietų Sąjunga rėmėsi valdymo sistema, kai valstybės kontrolę perima regioninis elitas. Tai prasidėjo nuo Stalino vadovaujamų veikėjų iš Kaukazo, tarp jų buvo Sergo Ordžonikidzė, Anastasas Mikojanas, Lavrentijus Berija... Praėjusio amžiaus 3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais kaukazičiai kažkodėl pasirodė gabesni už kitus.

Paskui, 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais, valdančiuoju elitu tapo ukrainiečiai, neužleidę pozicijų iki 9-ojo dešimtmečio. Nikitos Chruščiovo nušalinimas (1964) iš generalinio sekretoriaus posto nepakeitė valdžios Maskvoje krypties. Tai labai įdomi, iš tikrųjų imperinė istorija apie ypatingą ukrainiečių elito proveržį ir santykius su imperija. Šį ukrainiečių elito iškilimą įremina Šaltojo karo chronologija. Tai ne tiek tarpukario, kiek Šaltojo karo reiškiny.

Tyrinėdamas vadinamąją Kubos krizę, sužinojau, kad visos balistinės raketos, sovietų anuomet nugabentos į Kubą, buvo pagamintos Ukrainoje, o tas raketines pajėgas prižiūrėję asmenys buvo labai artimi asmeniškai Chruščiovui ir ukrainietišškai jo mafijai.

Tai ir vėl iš skirtingų perspektyvų atskleidžia, kaip veikė sovietinis elitas, kokiais ryšiais ir sąsajomis rėmėsi. Čia savaip svarbi Šaltojo karo istorijos dalis.

Nepamirškime ir disidentų sąjūdžio svarbos. Iki pat 8-ojo dešimtmečio vidurio ukrainiečiai – tą dokumentais patvirtino, pavyzdžiui, Aleksandras Solženicynas – buvo didžiausia etninė grupė Gulage. Ypač aktyviai sovietiniam režimui priešinosi Vakarų Ukraina nuo pat Šaltojo karo pradžios. Antrajam pasauliniam karui 1945 m. pasibaigus Raudonosios armijos pergale, prasidėjo Šaltasis karas, tam tikru atžvilgiu tapęs Antrojo pasaulinio karo tęsinium – sovietai stengėsi amžiams įsitvirtinti teritorijose, kurias užgrobė pagal Ribbentropo-Molotovo paktą. Šiapus Sovietų Sąjungos sienų karas tebevyko, nesvarbu, kuriuos – 1948, 1949, 1950, 1951 ar 1952 – metus pasirinktume Šaltojo karo atskaitos tašku.

Pirmieji rezistentai, kuriuos CŽA ar MI6 parašiuotais nuleido į Sovietų Sąjungą, buvo ne rusai, ne estai, ne lietuviai, bet ukrainiečiai. Jie ten vyko tikėdami, kad veikia platus pasipriešinimas, turintis tvirtą bazę. Tai nepaprastai svarbi Šaltojo karo dalis – iš pradžių gincluota rezistencija sovietų režimui, tada pasipriešinimas Gulage, vėliau disidentų sąjūdžiai...

Ukraina suteikia ir supratimą, kokie skirtingi buvo disidentų sąjūdžio siekiai. Anuomet pagrindinis tokio pasipriešinimo centras buvo Maskva, o ten disidentai, nors kiek supaprastintai, vis dėlto gana aiškiai buvo apibrėžiami pagal priklausymą dviem stovykloms – rusų nacionalistams, kuriems atstovavo Solženicynas, ir liberalams su Andrejumi Sacharovu.

Jei bandytume tokios takoskyros ieškoti Ukrainoje, jos nerastume. Helsinkio aktas, žmogaus teisių ideologija ir multietninė retorika lėmė specifinę Ukrainos disidentų sąjūdžio atspalvį – tai liberalusis nacionalizmas. Rusijoje iki 1991 m. liberalių nacionalistų iš esmės nebuvo, pirmiausia todėl, kad rusų 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių disidentai neturėjo jokių liberaliojo nacionalizmo šaknų.

Tačiau tokios šaknys buvo gyvos Ukrainoje. Veikė organizacijos, dar svarbiau, kad egzistavo ir ideologija, subūrusi tokias iškilias asmenybes, kaip disidentai Semionas Gluzmanas, Josifas Ziselsas, Viačeslavas Chornovilas, Levko Lukjanenko. Jie, būdami labai skirtingi žmonės, sukūrė bendrą erdvę, kurioje galėjo sutartiškai veikti ir bendradarbiauti, – to išmokę lageriuose, perdavė savo patirtį 10-ojo dešimtmečio kartai. Dar daugiau – patys aktyviai įsitraukė į šiuos procesus. Tai viena iš ypač svarbių Šaltojo karo pasekmių, o gal ir nenumatytas jo padarinys, nes tų Helsinkio akto vienijamų likučių niekas nelaikė kažkuo, kas galėtų nuversti sovietų režimą. Vis dėlto būtent jie pakeitė posovietinę erdvę. Sunku tą argumentuoti ir suprasti, neatlikus studijos, kuri kokia nors forma decentralizuotų Šaltąjį karą. Tai reiškia, kad turime liautis mąstyti vien iš Sovietų Sąjungos ir JAV pozicijų, svarbu pačioje Sovietų Sąjungoje atsižvelgti tiek į tuos veiksnius, kurie buvo Šaltojo karo propagandos dalis, tiek į disidentus, nors politikos strategai nežiūrėjo į juos rimtai.

Išties kitas mano klausimas susijęs būtent su Solženicynu. Dabar ginčijamasi, ar Putinas veikia, remdamasis caro imperijos nostalgija, ar prisiminimais apie Sovietų Sąjungą, kurios žlugimą vadina didžiausia XX a. katastrofa. Jūs atkreipėte dėmesį, kaip tradiciniai imperinio mąstymo aspektai atsispindėjo, o tokios pakraipos veikėjai reikšėsi sovietmečiu, beje, posovietiniu laikotarpiu panašių idėjų ir jų ruporų irgi netrūksta.

Vienas iš ypač įdomių jūsų teiginių, kad mes, vakariečiai, į Solženicyną iki šiol žvelgiame per jo knygos „Gulago archipelagas“, išleistos 1973 m., prizmę. Mums Solženicynas yra žmogaus teisių gynėjas, bet Ukrainos atžvilgiu jo vaidmuo visiškai kitoks. Teigiame, kad agresyvi dabartinė Putino laikysena remiasi Solženicyno idėjomis. Nejaugi šio mąstytojo įtaka iki šiol tokia stipri?

Aptarkime skirtumus tarp to meto, kai Solženicynas buvo išstremtas, ir akimirkos, kai jis nusprendė grįžti į Rusiją. Vėlyvaisiais Gorbačiovo ir ankstyvaisiais Jelcino laikais orientuotasi į Sacharovą arba į Sacharovo aplinkos žmones. Kitaip tariant, ryškėjo provakarietiška, liberali kryptis. Solženicynas grįžo 1994 m., kai liberaliz-

mą Rusijoje jau buvo apėmusi gili krizė. Savo pergalingą sugrįžimą į Tėvynę jis pavertė įspūdingu spektakliu, keliaudamas traukiniu iš Vladivostoko į Maskvą.

10-ojo dešimtmečio pradžioje Solženicynas kažkodėl visai neskubėjo grįžti iš JAV, kad apkabintų savo gimtinę. Visa bėda, kad jo idealas buvo nacionalistinė, o ne liberali Rusija. Tad jis grįžo, kai liberalizmas jau geso. Talentingas rašytojas tą žinojo, suprato arba nujautė. Ir tapo Rusijos ypatingo išskirtinumo simboliu. Didžiausiuose laikraščiuose 1990 m. pasirodžiusi, plačiai išgarsinta jo esė „Atstatyti Rusiją“ ragino imtis veiksmų ir „susigrąžinti žemes“. Ar tas modelis buvo pagrįstas imperine rusų tautos samprata? Pagal Ernsto Gellnerio apibrėžtą pamatinį principą, nacionalizmas siekia valstybės sienas sutaptinti su etninėmis žemėmis. Taigi, kokia buvo Solženicyno siūloma valstybės vizija? Kokia turėtų būti jos sandara? Rusija kaip valstybė, pasak jo, turėjo aprėpti Ukrainą, Baltarusiją ir Šiaurės Kazachstaną. Jis vartojo terminus rusai, ukrainiečiai, baltarusiai, bet pagal Gellnerio testą jie visi tilpo į imperinę didžiosios Rusijos viziją. Tai padėjo pamatus Putino įsivaizdavimui, kad rusai ir ukrainiečiai yra viena tauta. Šis teiginys buvo forsuotai kartojamas, apie tai parašyta daugybė straipsnių, galiausiai jis pasitelktas kaip karo prieš Ukrainą pateisinimas.

1917 m. toks imperinis idealas iš tikrųjų buvo gajus, bet naująją Rusiją šia idėja apkrėtė Solženicynas. Prezidentas aplankė rašytoją prieš pat jo mirtį. Putinas, 2009 m. padėjęs gėlių ant generolo Antono Denikino kapo, pacitavo baltagvardiečių vado žodžius: „Rusija ir Ukraina – niekas neturi teisės kištis į jų tarpusavio reikalus. Rusija viską nuspręs.“ Pagerbė gėlių vainikais ir filosofo Ivano Iljino, ir Solženicyno kapus. Štai toks kompletas, į kurį įtrauktas ir Ivanas Šmeliovas, rašytojas, apdainavęs Rusijos imperiją. Tokį panteoną sukūrė Putinas. Jis finansavo Denikino ir jo žmonos antkapių restauravimą. Savo dvasiniam patarėjui arkimandritui Tichonui pasigyrė, kad bendraudamas su

Solženicynu jautėsi smarkiai paveiktas ir nustebintas šio valstybės vyro (*gosudarstvennik*) didybės.

Į milžiniško paminklo kunigaikščiui Vladimirui atidengimo ceremoniją Maskvoje buvo pakviesta ir Solženicyno žmona. Taigi matome tą asmeninį ryšį, personalinę pagarbą, kuri ne kartą pareikšta viešai. Akivaizdus ir imperinio mąstymo tęstinumas.

Knygoje „Rusija griūva“ (*Россия в обвале*), pasirodžiuose 1998 m., Solženicynas ypač akcentavo Ukrainos teritorijų klausimą, jo manymu, tos žemės rusiškos ir turi priklausyti Rusijai, įskaitant Melitopolį ir Šiaurės Azovo jūrą.

Šiandien gana pažvelgti į žemėlapi, kad suprastume, kas vyksta. Nenorėčiau daryti toli siekiančių išvadų, tačiau tokie sutapimai tikrai reikalauja gilesnės analizės ir kokio nors paaiškinimo. Kita vertus, jo net ir neturėdami, vis tiek aiškiai matysime Solženicyno įtaką, nes būtent jis carinės imperijos mąstymą perkėlė į posovietinę Rusiją.

Kitas jūsų tyrinėjimų objektas yra branduolinė energija XX a. antroje pusėje. Šaltasis karas vyko branduoliniame amžiuje. Savo veikaluose į tai žvelgiate iš dviejų perspektyvų – viena vertus, branduolinio karo grėsmė, antra vertus, branduolinės energijos plėtra, ypač avarijų atominėse elektrinėse tikimybė. Norint suprasti tą

Maskva. 1964 m. gegužės 1-osios paradas. Matyti sparnuotoji raketa P-5 (piatiorka).
Thomaso T. Hammondo nuotrauka

Wikimedia Commons

laikotarpį, labai svarbios abi šios perspektyvos. Dabar, kai Putinas aiškiai padėjo ant stalo branduolinę kortą, gąsdindamas, kad šiam karui panaudos visą griauančiąją jėgą, neišvengiamai vėl prisimenama Kubos raketų krizė. Koks jūsų požiūris?

Padėtis Ukrainoje ir aplink ją buvo lyginama su Kubos raketų krize dar prieš plataus masto invaziją. Argumentuota: žiūrėkite, kaip Jungtinės Vlastijos reagavo, Sovietų Sąjungai įsiveržus į jų teritoriją Kuboje, todėl pasistenkite suprasti, kokia būtų Putino reakcija dėl tariamai galimo įsiveržimo į Ukrainą. Toks argumentas buvo pateikiamas įvairiais lygiais. Aš tuomet visiems primindavau, kad Kubos krizė kilo dėl raketų, todėl, kai mes Ukrainos teritorijoje pastatysime NATO raketas, toks palyginimas taps išties vaisingas.

Dabar grėsmė, kad karas taps branduoliniu, kyla dėl iš esmės teroristinių veiksmų, kai neatsakingai užimamos branduolinės teritorijos nuo Černobylio iki Zaporizės atominės jėgainės, ten įvyko net sausumos pajėgų mūšis. Černobylyje rusai apsikasė Raudonajame miške, labiausiai užterštoje Žemės vietoje. Iki šiol nerandama daugiau kaip šimto labai radioaktyvių medžiagų, naudotų branduolinės jėgainės įrangos kalibravimui. Jos pavogtos ir išvežtos kažkur į Rusiją.

Pabrėžiu žodį „neatsakingai“, nes įsibrovėliai užgrobė atominę jėgainę, rausė apkasus plotuose, užkrėstuose radioaktyviomis medžiagomis, išvogė elementus, skirtus radioaktyviam užterštumui matuoti... Černobylio branduolinėje jėgainėje daug dienų buvo išjungta elektra ir sukeltas pavojus siurbliams, kurie nuo 2000 m., kai nustojo veikti paskutinis reaktorius, aušina ten likusius kuro blokus. Taigi, tai buvo, yra ir toliau bus tikrojo branduolinio pavojaus šiame kare variklis, keliantis grėsmę ne tik Ukrainai, bet ir daliai Rusijos, ir daliai Europos.

Tačiau visų dėmesys nukrypęs ne į tai, bet į Putino grasinimus apie padidintą Rusijos branduolinių karių pajėgų pasirengimo lygį. Užtruko, kol gana paniška reakcija į tas kalbas kiek atslūgo. Vėl gyvename Šaltojo karo sąlygomis, anuomet taika pasaulyje buvo išlaikyta, iš dalies baiminantis branduolinių ginklų panaudojimo. Mūsų šiandieninė baimė nėra nauja, bet esmė ta, kad

toji baimė abipusė. Rusijos Federacija nėra vienintelė šalis, turinti branduolinį arsenalą, kurį gali panaudoti.

Pirminės panikos bangai atslūgus, sugrįžo supratimas, kad niekas negali grasinti ir laikyti pasaulio įkaitu, neturėdamas branduolinių ginklų monopolio. Tokia buvo viena iš Kubos raketų krizės pamokų, nes jei anuomet tarp JAV ir Sovietų Sąjungos galiausiai būtų kilęs karas, būtų įvykusi branduolinė Apokalipsė. Laimė, Chruščiovas ir Kennedy'us suprato, kad krizės eskalavimas iki branduolinio karo taptų pasauline katastrofa.

Savo knygoje „Branduolinė beprotybė“ (*Nuclear Folly*), išleistoje 2001 m., pabrėžiau tai, ką noriu pabrėžti ir dabar: yra branduoliniai ginklai ir yra supratimas, ką jie reiškia. Mūsų dabartinė patirtis faktiškai liudija branduolinės grėsmės apmąstymo pokyčius. Sugrįžta Šaltojo karo supratimas, kad niekas negali ne tik grasinti branduoliniais ginklais, bet ir naudoti jų kontrgrasinimui, taigi iš tų ginklų turime bent šiek tiek tokios naudos.

Vis dėlto kol kas dar nesuprasta nauja grėsmė, kurią kelia branduolinės jėgainės. Tokios patirties per Šaltąjį karą nebuvo. Šiandien pasaulyje yra daugiau kaip 400 branduolinių reaktorių. Karas Ukrainoje dažnai lyginamas su Antruoju pasauliniu karu pagal tankų ir artilerijos skaičių, pagal pėstininkų kariuomenės dydžius, ir panašiai. Bet šiame kare yra naujų elementų, į kuriuos būtina atkreipti visuomenės dėmesį, perorientuojant mąstymą ir didinant sąmoningumą. Toks yra naujasis pavojus, ypač turint galvoje, kad Rusijos kariuomenė šiame branduoliniame amžiuje kariauja lyg per Antrąjį pasaulinį karą, kitaip tariant, veikia turėdama tokį supratimą apie branduolinio pavojaus lygį, koks labiau primena priešistorinį požiūrį. ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

© Katherine Younger

© Serhij Plochij

© *eurozine* (paskelbta 2022 m. rugsėjo 19 d.)

DVIAŠMENIS EKOLOGIJOS KARDAS

Klimato kaita veikia mus visus, bet ne visur tas poveikis vienodas. Ypač sunki padėtis tų, kuriems dėl to tenka migruoti – dažnai jie, nors ir neoficialiai, vadinami „klimato pabėgėliais“. Tai tapo ginčų tarp žmogaus teisių gynėjų, aplinkosaugos aktyvistų ir prieš tokį prieglobsčių nusiteikusių lobistų priežastimi. Ar išvengti rasizmo, ksenofobijos ir susiskaldymo padėtų terminas „*asmenys, perkelti dėl ekologijos*“? Ar tai perspektyvi alternatyva?

Pastaraisiais metais Europos politikams pradėjo vaidintis klimato pabėgėlių šmėkla. Buvusio Europos Komisijos pirmininko Jeano-Claude'o Junckerio kalbose įsitvirtinęs terminas „klimato pabėgėlis“ vis labiau populiarėja aktyvistų diskusijose.

Tęsiantis skepticizmui dėl klimato kaitos suvaldymo ir siautėjant antiimigrantinėms nuotaikoms, pasaulyje įtampų daugėja.

Nors terminas „klimato pabėgėlis“ iš tikrųjų apibrėžia antropogenines klimato kaitos pasekmes visai žmonijai, rasiniai diskursai apsiginkluoja, skatindami ignoruoti jau marginalizuotus gyventojus. Pabėgėlio sąvoka Europoje dažnai buvo netinkamai vartojama, netiksliai suformuluota ir stigmatizuojama tokiu mastu, kokį dabar sunku pakeisti. Akademikas Benas Wisneris aiškina, kad žmonės, kuriems tenka persikelti dėl šylančio klimato, identifikuojami terminais, turinčiais aiškų „ksenofobijos bei rasizmo“ atspalvį. Po ekstremalaus ir neatsargaus, politiškai karingo žo-

Matto Brown'o nuotrauka iš Flickr

dyno, susijusio su migracija, gal jau laikas pereiti prie naujos, supratingesnės leksikos, susimąstyti, kaip ir kokius terminus vartojame?

leškant prasmės

JT konvencijoje dėl pabėgėlių statuso pabėgėlis apibrėžiamas kaip asmuo, „*apimtas pagrįstos baimės būti persekiojamas dėl rasės, religijos, tautybės, politinių pažiūrų ar priklausymo tam tikrai etninei, socialinei grupei, todėl atsiduria už ribų šalies, kurios pilietybę jis turi, negalėdamas arba dėl rimtų prie-*

žasčių nenorėdamas pasinaudoti tos šalies apsauga.“ Pabėgėlio apibrėžimas remiasi priverstinio perkėlimo sąvoka, ypač sutelkiamas dėmesys į persekiojimo baimę, kaip pagrindinę pabėgimo priežastį. Šis originalus apibrėžimas yra siejamas su politine valstybės sistema, nurodant šalies sienas, už kurių atsiduria pabėgėlis.

Nors plačiai priimto apibrėžimo nėra, klimato pabėgėliu galima laikyti asmenį, kuris privalo palikti savo namus arba šalį dėl neigiamų aplinkos pokyčių, susijusių su šylančia planeta.

Nors tokia neapibrėžta koncepcija mažai ką paaiškina, akivaizdu, kad antropogeninės klimato kaitos klausimas yra svarbiausias, kalbant apie klimato pabėgėlius. Šią sąvoką plačiai vartojo žiniasklaidos priemonės, turėdamos omenyje pabėgėlius iš Sirijos, pagrindine jų pabėgimo priežastimi nurodydamos sausrą. Sirai neabejotinai kenčia dėl sausras, nes juos supanti aplinka virsta negyvenama erdve. Tačiau politinis smurtas viską apsunkina nesulyginamai baisesiau.

Taigi klimato pabėgėlio apibrėžimas yra įpainiotas į sudėtingą sistemą, kai reikia nustatyti pradinę ekologinės katastrofos, dėl kurios pavieniai asmenys ar net ištisos bendruomenės fiziškai persikelia svetur, priežastį. Tai konceptualus rebusas, kurio praktiškai neįmanoma išspręsti – kaip tiksliai atskirti klimato kaitą nuo politinio smurto, ką laikyti pabėgimo priežastimi, jei abu šie veiksniai yra glaudžiai susipynę? Tikėtina, kad klimato kaita veiks kaip vienas iš daugelio sudėtingų postūmių, raginančių žmones emigruoti. Klimato pabėgėlius sunku atskirti nuo tų, kurie persikelti nusprendė tik dėl jiems nemalonių klimato pokyčių, – tai priežastis, kodėl kai kas ragina atsisakyti šio termino.

Kur žodžiai atgyja

„Klimato pabėgėlio“ sąvoka jokių būdu nėra atmestina. Šio termino vartojimas iš dalies remiasi žmogaus teisėmis pagrįstu žodynu, turinčiu teisinių pasekmių. Pagal tarptautinę teisę pabėgėliams būtina su-

teikti saugų prieglobstį, o šalys, kuriose jie atsidūrė, *„negali priverstinai gražinti pabėgėlių į teritoriją, kur jiems gresia pavojus“*, antraip pabėgėliai bus diskriminuojami. Tai atspindi sampratą, kad teisės sukuria pareigas – pabėgėlio priėmimas reikalauja, kad priimančiosios šalys jais pasirūpintų, juos apsaugotų, tačiau tai ne dosnumo aktas, o teisinė prievolė. Vis dėlto Ženevos konvencija nenumato panašių lengvųjų tiems, kurių persikėlimą sukelia aplinkos veiksniai. Terminas „klimato pabėgėlis“ taptų svarbesnis, jeigu įgautų teisinį atspalvį, tačiau pagal minėtą konvenciją taip nėra.

Globalios Šiaurės lobistai, nusiteikę prieš bet kokią prieglobstį klimato pabėgėliams, net pasinaudojo tarptautinės teisės spragomis, siekdami apriboti migrantų teises. Esą *„dauguma prieglobsčio prašytojų iš tikrųjų yra „aplinkosaugos pabėgėliai“, todėl negali reikšti pretenzijų į prieglobstį pagal 1951 m. Ženevos konvenciją.*“ Tokia prieš migraciją ir prieglobsčio suteikimą nukreipta retorika kompromituoja Europos migracijos politiką. Akivaizdu, kad skubiai reikia visapusiškos teisinės sistemos, kuri ryžtingai spręstų ekologinio persikėlimo problemas.

„Klimato pabėgėlių“ sąvoka gali būti vertinama ir kaip strateginis politinių veiksmų katalizatorius, nukreiptas į tuos, kurie gyvena palyginti saugiose pasaulio dalyse, bent jau ne pirmosiose klimato kaitos linijose. Klimato pabėgėlių pagalbos šauksmą politikai suvokė kaip pažadinantį skambutį. Junckeris įspėjo, kad ilgainiui klimato pabėgėlių srautai Europoje taps nesuvaldomi. Europa turėtų susimąstyti, kokius pokyčius ateityje lems klimato kaita. Šis požiūris nėra nenuoseklus. Juo bandoma paskatinti politinius veiksmus, ieškant kuo skubesnių klimato krizės sprendimų. Tačiau ši strategija yra dviašmenis kardas, nes ją galima panaudoti ksenofobijos skatinimui, sukeliant baimę dėl klimato pabėgėlių. Šie procesai jau ryškėja JK žiniasklaidoje, kuri klimato pabėgėlius pristato ryškiai neigiamai. Įdomu, kad Jungtinių Tautų vyriausiojo pabėgėlių komisaro užsakytoje ataskaitoje beveik visi priešiški spaudos pranešimai apie „klimato migrantus“ ir „pabėgėlius“

siejami su kraštutinių dešiniųjų politikos plitimu. Nors akivaizdu, kad šiandien tokią retoriką vartoja ir kairiosios pakraipos laikraščiai, tarkime, *The Guardian*, – tai reiškia didėjantį pritarimą išstūmimo diskursui, jo normalizavimą.

Nepaisant aptartų sunkumų, tendencijai, kad klimato pabėgėliai būtų rasistiškai vaizduojami kaip „kiti“, antirasistinių kampanijų dalyviai aktyviai priešinosi. Jų susirūpinimas suprantamas, atsižvelgiant į kontekstą, kuris darosi vis priešiškesnis.

Geografo Andrew Baldwino manymu, klimato pabėgėliai „*baltiesiems kelia nerimą*“, kad bus prarasta kontrolė ir prasidės chaosas. Įvairūs akį rėžiantys skaičiai, pasitelkiami kalbant apie atplauksiančią klimato pabėgėlių „bangą“ (tariamai tarp 50 ir 250 milijonų), skatina „*sugriežtinti kontrolę*“ – ši frazė ypač karštai buvo kartojama per *Brexit* kampaniją. Nuogaštavimai, susiję su imigracija kaip priežastimi, skatinančia kovoti su klimato kaita, atitinka „*gamtos ir tautos grynumo ryšį*“, norima išlaikyti izoliuotą, uždarą Europos kraštovaizdį ir bendruomenių „tyrumą“, koduojamą balta spalva.

Apie pabėgėlius Europoje diskutuojama sunkiuose istoriniuose kolonializmo, eurocentrizmo ir plačiai paplitusių orientalizmo praktikų kontekstuose. Terminas „klimato pabėgėliai“ lengvai susilieja su „*Europos kaip prieglobsčio*“ įvaizdžiu, pasak prancūzų filosofo Bruno Latouro. Nors Latouras pasisako už svetingą Europos politiką migracijos, susijusios su klimato kaita, akivaizdoje, tai conceptualus žingsnis, keliantis pavojų, kad bus nurodomi tolimi grėsmingi kraštai, iš kurių tamsi pabėgėlių masė plūstelės į jų idealizuojamą Europą.

Kai apie senąją žemyną galvojama kaip apie trumpalaikio prieglobsčio klimato pabėgėliams vietą, nepakankamai atsižvelgiama į perkeltųjų asmenų pažeidžiamumą, jų pabėgimo priežastis, daugiau dėmesio skiriama tariamai grėsmei, su kuria susidurs Europa. Neproporcingai išdidinamas pavojus jau neigiamai prisidėjo prie labai priešiškų politinių ir socialinių nuostatų plitimo visame pasaulyje, ypač Pietuose. Turėdami pačius geriausius ketinimus, to-

kie situacijos vertinimai diegia deistorizuotą požiūrį klimato pabėgėlių atžvilgiu, nesugeba teisingai įvertinti klimato kaitos priežasčių, neatsižvelgia į istorinę nelygybę pasaulio mastu.

Atsikratykime rasistinio багаžo

Negalima paneigti, kad yra keletas labai svarių argumentų už oficialų pritarimą terminui „klimato pabėgėliai“. Tačiau susidaryti tikslų vaizdą apie iššūkius, su kuriais perkeltieji žmonės susiduria naujoje aplinkoje, sąvoka „klimato pabėgėlis“ nei konceptualiai, nei politiškai nepadeda, nes neatspindi realios situacijos sudėtingumo. O štai terminai „ekologinis perkėlimas“ ir (arba) „asmenys, perkelti dėl ekologinių katastrofų“, neturi minėtų trūkumų.

Apibūdinimas „ekologinis perkėlimas“ siejasi su Tarptautinės migracijos organizacijos vartojamu terminu „į kitą aplinką perkeltas asmuo“. Asmenims, kurie yra perkelti iš nuolatinės gyvenamosios vietos savo šalyje arba kirto tarptautinę sieną dėl aplinkos degradacijos, didelio pablogėjimo ar sunaikinimo, – tai pagrindinė, nors nebūtinai vienintelė persikėlimo priežastis.

Antropogeninė klimato kaita iš tikrųjų kelia realią grėsmę žmonijos (ir kitų gyvybės rūšių) egzistencijos šaltiniams, tačiau ji nėra vienintelė persikėlimo į kitą aplinką priežastis. Terminas „ekologija“ apima

Reino potvynis ir apsauginė siena. Wernerio B. nuotrauka iš Flickr

ir kitus galimus migracijos veiksmus, ne tik klimato kaitą, bet ir, pavyzdžiui, ugnikalnių išsiveržimus, didžiules nuošliaužas, oro ir vandens taršą. Ekologiją suvokiant platesne prasme, aprėpiami visi aspektai, verčiantys žmones persikelti, pavyzdžiui, politinis smurtas, kurio padariniai gali padidinti išteklių trūkumą arba paversti žemę nederbama, nederlinga.

Sąvoka „ekologinis perkėlimas“ gali apimti potvynių nukamuotus gyventojus, kurie išvyksta toliau nuo, pavyzdžiui, Anglijos pakrančių į sausumą. Šios kategorijos migracija, priešingai negu pabėgėliai dėl klimato kaitos, gali prisidėti prie sąvokos „ekologinis perkėlimas“ neutralizacijos. Praėjusiais metais Europa patyrė daugybę aplinkos krizių – nuo staigių potvynių JK, Belgijoje, Vokietijoje, Nyderlanduose iki nesuvaldomų gaisrų Graikijoje. Priešingai negu kalbėdama apie klimato pabėgėlius, Didžiosios Britanijos spauda Europos viduje kilusią migraciją apibūdino žodžiais, nurodančiais aiškų problemos šaltinį, – tai klimato kaita. Užuoat kursčius baimę, kaip daroma gąsdinant keistomis invazinių pabėgėlių „bangomis“, kurios užkims Europos krantus, klimatinė vidaus perkėlimo priežastis nustatoma be rasizmo, be ksenofobijos naštos ir neskatina visuomenės susiskaldymo. Tokios diskusijos, orientuotos į Europą, leidžia ugdyti užuojautą ir empatiją esamoms ir potencialioms ekologinių katastrofų aukoms, o nerimą keliančiame pokalbyje apie klimato pabėgėlius to labai trūksta.

Kalbant plačiau, krinta į akis, kad ekologinius klausimus, pradedančius vis pragaištingiau veikti Europą, nagrinėja daugelis žiniasklaidos priemonių. *BBC*, *The London Evening Standard*, *The Guardian* nuolatos aptaria klimato kaitą, Europai dabar ypač aktualią problemą. Įsitraukus į diskusijas apie tai, kaip žmonės veikia, priversdami net persikelti, ekologiniai pokyčiai *Europoje*, gali atsirasti supratingesnis požiūris į perkeltuosius iš už Europos ribų. Šie pokalbiai, vartojant bendrą žodyną ir perteikiant savo patirtį, apsunks pastangas demonizuoti žmones, bėgančius iš gimtųjų vietų dėl ekologinių priežasčių, vadinant juos grėsme kitiems. Tai paskatins ir naudingus pokalbius dėl kli-

mato kaitos, kad nuteiktų visuomenę solidarčiai kovoti su ekologinėmis katastrofomis, užuoat pasidavus baimei ir nevilčiai.

Labai svarbu, kad skirtingai nuo istorinio termino „pabėgėlis“ sąvoka „ekologinis perkėlimas“ pripažįsta visus būdus, kokiais aplinkos veiksniai gali skatinti migraciją, o dabartinė JT konvencija to nedaro. Vis dėlto akivaizdu, kad *perkėlimo* sąvoka šiuo metu dar nesuteikia tokios teisinės galios, kokią turi terminas *pabėgėlis*. Tikėtina, kad perkeltųjų asmenų teisinio statuso persvarstymas suteiks daugiau teisių tiems, kurie yra priversti pabėgti iš savo namų, nesvarbu, ar jie kerta valstybės sienas, ar ne. Kaip alternatyvus žodynas, „ekologinio perkėlimo“ sąvoka dažnai sugretinama su rasinių atspalvų turinčiu terminu „klimato pabėgėliai“ ir pradedama ją taikyti populiacijoms, kurios migruoja šalies viduje dėl klimato kaitos, kitų biofizinių pokyčių ar dar kokių nors priežasčių.

Iššifruoti sąvoką „klimato pabėgėliai“ nėra lengva. Nors pabėgėlio statusas paprastai yra susijęs su nacionaliniais ir tarptautiniais teisiniais įsipareigojimais, turėtume prisiminti, kad čia visada svarbus istorinis ir politinis kontekstas, susijęs su realiomis grėsmėmis žmonėms, kurie tampa pabėgėliais.

Teisinės kategorijos „klimato pabėgėlis“ nėra. Tačiau net jei tokia būtų, ji neapimtų visų, kurie perkeliama dėl ekologinių priežasčių. Nuorodoje į „klimatą“ nepakankamai atsižvelgiama į platesnę ekologiją, su kuria žmonės susiduria, o „pabėgėlio“ kategoriją pasisavino ir iškraipė Europą skaldanti politinė retorika.

Sąvoka „ekologinis perkėlimas“ irgi nėra tobula. Tačiau ji rodo, kad bent jau bandoma jautriau spręsti perkėlimo iššūkius, sukurti alternatyvią sistemą, kuri aprėptų daugiasluoksnį perkėlimo priežasčių sudėtingumą, o kartu siekiama strategiškai nusigręžti nuo rasizmo, kuris šiuo metu savo bjaurią galvą kelia Europoje. ■

© Lydia Ayame Hiraide

© *Green European Journal*

© *Eurozine* (paskelbta 2022 m. rugsėjo 12 d.)

KĄ TURĖTUME ŽINOTI APIE ENERGETIKOS KRIZĘ

Pavasariį rašiau apie kylančią energetikos ir maisto krizę, apėmusią pasaulį daugiausia dėl Rusijos invazijos į Ukrainą.* Ši krizė tęsiasi. Didžiuma žmonių suvokia tai vien kaip kylančias benzino, gamtinių dujų ir maisto kainas, klausydami ekonomistų plepalų apie infliaciją ir ką derėtų daryti, norint ją suvaldyti. Kad ir kaip apmaudu, tačiau iš to niekas nepaaiškėja – patys kainų šuoliai mažai padeda perprasti, su kokia krize susidūrėme ir kaip viskas klostysis artimiausiais mėnesiais. Reguliariai apžvelgti besiklostančią situaciją, pabrėžiant priežastinius ryšius, yra daug prasmingiau, tad laikykite šį rašinį antruoju iš tokių apžvalgų serijos. Surūšiuosiu informaciją pagal regionus.

Europa ir JK – alkanos ir šąlančios tamsoje?

Kalbant apie Europą, žodis „krizė“ yra ypač tinkamas. Smarkiai apribotų Rusijos dujų srautų nepavyks visiškai kompensuoti, pasitelkus suskystintų gamtinių dujų tiekimą laivais iš JAV ar kitų dujas eksportuojančių šalių. Europos lyderiai rengiasi blogiausiam scenarijui, jei žiema bus ypač atšiauri. Šaškaitos už energiją Europos būstų savininkams kitais metais, remiantis *Goldman Sachs* skaičiavimais, gali pasiekti 2 trilijonus eurų (šią sumą padalijus lygiomis dalimis, būtų maždaug 2700 JAV dolerių kiekvienam suaugusiajam ir vaikui).

JK jau susiduria su neoliberalios privatizacijos padariniais – didžiumą komunalinių (energijos, vandens, geležinkelių) paslaugų sektoriaus supirko nacionalinių kontinentinės Europos valstybių valdomi

komunalininkai. Energijos krizė JK būstų savininkams atsiliepią skaudžiau nei Vakarų Europai. Vyriausybei nepavyko subsidijuoti namų apšiltinimo, tad būstų savininkai yra labai priklausomi nuo dujų, reikalingų šildymui ir maisto gaminimui.

Europos energetikos ministrai savo šalių politikams lyderiams pranešė, kad elektros vartojimą būtina kaip nors sumažinti 10 procentų. Elektros kainos pasiekė rekordines aukštumas, o ateityje numatoma, kad jos bus dešimteriopai didesnės už praėjusio dešimtmečio vidurkį. Kai kainos pakyla iki tokio lygio, ištisoms pramonės šakoms tenka svarstyti apie užsidarymą arba užsidaryti. Vokietija elektros gamybai importuoja anglį traukiniais, kad atsvertų gamtinių dujų, kurios anksčiau buvo tiekiamos vamzdiniais, trūkumą. Šalis ketino uždaryti visas branduolines jėgaines, bet dabar nusprendė tris paskutines tokias elektrines palikti veikiančias.

Europos žemdirbiai ir maisto gamintojai baiminasi, kad išaugus dujų ir elektros kainoms, ims trūkti

* Straipsnio „Po invazijos į Ukrainą. Nauja globali energetikos-ekonomikos-politikos teritorija“ vertimas išspausdintas KB 2022, nr. 4.

vaisių ir daržovių, nes teks mažinti jų gamybą. Sandėliavimas šaldytuvuose reikalauja daug elektros energijos, o šiltnamiai apšildomi daugiausia gamtinėmis dujomis.

Be elektros gamybos, gamtinės dujos dažniausiai naudojamos tam, kad būtų galima palaikyti aukštą temperatūrą metalurgijos įmonėse, jų reikia chemikalų ir trąšų gamybai. Palyginti su JAV, Europos ekonomika pastaraisiais dešimtmečiais labiau klio vėsi sunkiąja pramone, tad aukštų kainų poveikis ES šalių ekonomikai veikiausiai bus sistemiškesnis. Pasak pranešimų, apytikriai pusė geležies, aliuminio ir cinko gamybos Europoje jau yra atsidūrusi ties išlikimo krizės slenksčiu.

Gamtinės dujos naudojamos apšildyti gyvenamiesiems namams ir viešiesiems pastatams, būtent tai veikiausiai sukels didžiausią tiesioginį diskomfortą didžiūmai žmonių. Malkų staiga drastiškai ėmė trūkti Prancūzijoje, Vokietijoje, kitose šalyse. Didelės dujų kainos išprovokavo protestus – socialiniai neramumai kilo Slovėnijoje ir Čekijoje.

Šalių vyriausybės bando užkirsti kelią tokiai rizikai, apribodamos didžiausias kainas. Tačiau kainų lubos laikys vyriausybes ant kabliuko dėl skirtumo tarp gamybos kaštų ir kainos, kurią mokės būstų savininkai, o trumpalaikėje perspektyvoje tai veikiausiai lems išlaidų deficitą. Lyderiai tikisi sumažinti padarinius, kuo labiau apmokestindami energetikos kompanijas.

Vienas ypač ryškus Europos energetinės krizės matuoklis yra toks – Paryžiaus meras pranešė, kad Eiffelio bokšte šviesa bus išjungžiama keliomis valandomis anksčiau negu paprastai.

Šiaurės Amerika kol kas nepaveikta

Amerikiečių dar neužgriuvo energetikos krizės sunkumai. Automobilių vairuotojai pastaruoju metu džiaugėsi pigesniu benzinu dėl nukritusių naftos kainų, kai jos poreikis sumažėjo Kinijoje, ir dėl pranašaujamo ekonomikos lėtėjimo. JAV kažkaip išvengė energijos tiekimo problemų, pastaruoju metu Jungti-

nės Valstijos yra didžiausios pasaulio naftos ir gamtinių dujų gamintojos, ten gamtinių dujų kaina yra mažesnė nei bet kurioje kitoje pramoninėje šalyje, išskyrus Kanadą.

Nuo kovo mėnesio prezidentas Bidenas nurodė milijonu barelių per dieną sumažinti JAV Strateginę naftos rezervą, kad nekiltų naftos kainos. Tačiau minėtas rezervas dabar yra mažiausias nuo pat 1984 metų ir kalbama, kad spalio mėnesį sumažinimas bus atšauktas, atsargos bus didinamos, jei naftos kaina toliau kris. Nulemiant realią kainą, ne mažiau už pasiūlą kaip visuomet yra svarbus poreikis, jei prasidės recesija, tai sumažins paklausą ir naftos kaina mažės.

Pasaulinė žaliavų pasiūla sustingo daugiausia po nuosmukio dėl sumažėjusios paklausos per COVID pandemiją 2020 m. Šių metų pradžioje OPEC, atsižvelgdama į Bideno keliaklupsčiavimą, pažadėjo trumpalaikį gavybos padidinimą, Saudo Arabija iš tiesų naftos išgavo daugiau. Tačiau OPEC, apskritai paėmus, matė ir geresnių dienų. Rugsjūtį padidinta gavyba sudarė maždaug 30 milijonų barelių per dieną, t. y. 2 milijonais barelių mažiau negu 12 mėnesių vidurkis, kurį OPEC pasiekė 2017 m. rugsjūtį.

Artimoje ateityje didžiausios tiekimo problemos veikiausiai bus susijusios su dyzeliu, kurio atsargos jau kelis mėnesius senka ir seks, jei toliau bus eksportuojami dideli šio kuro kiekiai į Europą, Lotynų Ameriką ir Aziją. Nepamirškime, kad dyzelinas yra prekybos variklis.

Tuo tarpu naftos gavyba JAV vyksta vis sunkiau. Kiekiai, išgaunami Permės baseine (tai vienintelis likęs regionas, kuriame naftos gavyba dar gali didėti), pasiekė rekordiškai aukštą lygį, tačiau visur kitur prasidėjo atoslūgis. Netrukus Permės baseinas nebeatstos kitose vietose smunkančio gavybos lygio, kaip laikotarpiu tarp 1970 ir 2010 m. Dabar Amerikos galimybės išgauti naftą yra globali ekonominė problema, nes daugiau niekur nėra vietos, kur būtų įmanoma išgaunamus naftos kiekius padidinti taip smarkiai, kad sumažėtų kainos. Naftos kainoms kylant, galima tikėtis grėžimo šėlsmo JAV, tačiau to-

kių požymių labai mažai. Tai veikiausiai susiję su investuotojų reikalavimais, kad naftos kompanijos mokėtų dividendus, užuot daugiau lėšų skyrusios naujiems gręžiniams. Gavybą stabdo ir į viršų šaukiančios gręžimo medžiagų kainos – pastaraisiais mėnesiais itin padidėjo plieno vamzdžių kaštai. Gręžti darosi tiesiog pernelyg brangu.

Metinė recesija JAV dabar sudaro daugiau kaip 8 procentus, o tai kelia nerimą Federalinio rezervu bankui. Jis turi tik vieną įrankį paveikti ekonomiką – kelti palūkanų normas, o šio instrumento efektyvumas yra minimalus, grumiantis su infliacija, kurią sukelia nauji dalykai, mažai panašūs į ankstesnę verslo ciklą. Iš tiesų, didesnės palūkanos mažų mažiausiai paskatins recesiją, o blogiausiu atveju sukels krizę dėl išsipareigojimų gražinti skolas nevykdymo. Federalinio rezervu pirmininkas Jerome'as Powellas neseniai pripažino, kad infliacijos mažinimas veikiausiai sukels didelį galvos skausmą namų savininkams ir verslams, įskaitant didėjančią nedarbą ir mažėjančius pelnus.

Skalūnų revoliucija pavertė JAV didžiausia pasaulyje gamtinių dujų (LNG) eksportuotoja, Amerika ėmėsi palaikyti Europos energetines linijas (dujų gamintojai yra pasirengę padėti, jeigu leidžiama didinti gaminio kainą). Tačiau tai pakėlė vietines gamtinių dujų kainas, kurios triskart viršijo pastarųjų trejų metų vidurkį (prisiminkime, ką sakė Jerome'as Powellas – didesnės palūkanos nereguliuos infliacijos). Gavybai pasiekus maksimalų lygį, JAV skalūnų verslo vadovai pranešė Europos lyderiams, kad gamtinių dujų eksporto didinimas nėra jų prioritetas. Be to, trūksta ir tanklaivių. JAV gamtinių dujų atsargos šiuo metų laiku labai nedidelės, o turint omenyje itin didelį gamtinių dujų poreikį ateinančią žiemą, vietinis tiekimas iš tikrųjų nėra pakankamas.

Reikalo esmė – Rusija ir Ukraina

Daug kas priklauso nuo Rusijos karo su Ukraina kloties. Jeigu jis toliau tęsis, didės ir globalus ekonominis

nuosmukis, kuris gali ypač smarkiai sustiprėti žiemą. Jei karas greitai pasibaigtų, artimiausio laikotarpio rizikų esmingai sumažėtų.

Rusijai karas nesiseka, pradedant žeminančiais pralaimėjimais, kai Ukraina perėjo į kontrpuolimą. Dalis vietinių Rusijos pareigūnų žengė drąsų žingsnį, ragindami Putiną atsistatydinti, tačiau didžiuma jo kritikų yra dar agresyvesnio kurso šalininkai, esą pralaimima, nes karas vykdomas nepakankamai brutaliai. Per pirmuosius du invazijos mėnesius Rusijos ekonomika kainų požiūriu atrodė atspari, nepaisant griežtų JAV, Britanijos ir ES sankcijų. Nors Rusijos žaliavų eksportas į Europą ženkliai smuko, jų srautai buvo perkelti į Kiniją ir Indiją, o aukštas naftos kainas iš dalies lėmė sankcijos. Laikui bėgant, akivaizdu, kad ekonominiai sankcijų padariniai gilėja. Rusija patiria smegenų nutekėjimą – verslūs žmonės bėga iš šalies. Nutekintame Rusijos vyriausybės pranešime, skirtame vidaus vartojimui, pripažįstama, kad Vakarų sankcijos jau sukėlė žlugdančius padarinius. Yra nedidelė, tačiau reikšminga tikimybė, kad Putinas praras valdžią, o tai gali sukelti politinį nestabilumą šalies viduje.

Nors Rusija eksportuoja naftą į Kiniją ir Indiją, numatoma, kad naftos gavyba iki 2022 m. pabaigos nukris 2 procentais ir toliau smuks, daugiausia dėl investicijų ir ekspertų stokos, kurią lėmė Vakarų naftos kompanijų ir paslaugų tiekėjų pasitraukimas. Net jei karas netrukus pasibaigtų, Rusijos vaidmuo globalioje naftos industrijoje pasikeis visiems laikams. Tai žlungantis energetikos milžinas, kuriam prireiks naujų vamzdynų ar tankerius kraunančių terminalų, kad savo gaminius perkeltų iš Vakarų į Rytus ir Pietus.

Ukrainai energetikos krizė yra tik vienas iš daugelio didžiulių praradimų ir sunkumų, kuriuos primetė karas. Didžiausia atominė šalies elektrinė neseniai nukentėjo nuo pabūklų ugnies, kilo radiacijos rizika. Laimei, energijos tiekimas reaktoriams buvo atkurtas, tad baisiausių padarinių bent kol kas išvengta. Tačiau Rusija apšaudė ir kitas atomines elektrines, dėl to tūkstančiai ukrainiečių nuolatos lieka be elek-

tros, nors šalis ir toliau eksportuoja elektrą į Europą. Energetikos sektoriaus planuotojams karo sąlygomis tenka spręsti labai sudėtingus klausimus, nes gyventojų skaičius mažėja (milijonai paliko šalį dėl Rusijos invazijos), tad, viena vertus, yra elektros generavimo perteklius, antra vertus, nuolatinį pavojų kelia agresorių grasinimai užgrobti elektros jėgaines.

Kinija ir Indija: anglis ir kovidas

Naftos suvartojimas Kinijoje dar labiau sumažėjo, palyginti su trimis ankstesniais dešimtmečiais, dėl šiomet atnaujintų kovidinių suvaržymų – iš dalies dėl „nulinio kovido politikos“ bei krizės, apėmusios nekilnojamojo turto rinką. Jos abi, kartu sudėjus, nustumė ekonomikos augimą iki šliaužimo lygmens. Žvelgiant iš globalios perspektyvos, Kinijoje smukusi paklausa yra pagrindinis veiksnys, darantis spaudimą naftos kainoms. Tarptautinė energetikos agentūra apskaičiavo, kad naftos suvartojimas šioje šalyje smuks 2,7 procento. Dėl mažesnio vietinio poreikio didėja benzino ir dyzelino eksportas.

Kadangi hidroelektrinės nuolatos susiduria su sausros padariniais, Kinija daugiau investuoja į anglies elektrines, nors tuo pat metu rekordišku greičiu instaliuoja saulės baterijas ir vėjo turbinas. Aštuonerius metus, nuo 2014-ųjų, priklausomybė nuo anglies mažėjo. Tačiau dabar Kinija pasiryžusi per artimiausius penkerius metus pastatyti 270 gigavatų galios naujas anglies jėgaines. Didelė dalis anglies bus iškasta iš didžiausių pasaulyje atvirų kasyklų vidinėje Mongolijoje ir vežama nauju Haodži geležinkeliu, kainavusiu 30 milijonų juanų.

Indija irgi plėtoja labiau anglimi grįstą infrastruktūrą su naujomis 28 gigavatų galios jėgainėmis, kurias, pasak nacionalinės patarėjų tarybos, planuojama pasistatyti iki 2032 m. Numatoma, kad šalies elektros poreikis per artimiausią dešimtmetį padvigubės. Indijos pasiryžimą priklausyti nuo anglies dar labiau sustiprina pakilusi gamtinių dujų kaina, kurią lėmė didėjantis Europos poreikis, atsiradęs dėl Rusijos karo su Ukraina.

Pasaulinis anglies suvartojimas stabilizavosi apie 2010 m. (ir nukrito per pirmąjį šių metų pusmetį). Tačiau Kinijos ir Indijos planai išplėsti anglimi varomas elektrines gali globalų anglies suvartojimo lygį pakelti į naujas aukštumas, jei tik (ar kol) tą leis fiziniai resursai. Kai kuriose Indijos dalyse reguliariai vyksta „užtemimai“, kuriuos sukelia karščio bangos. Ir nors didžiausia pasaulyje Indijos anglies pramonė pastaraisiais mėnesiais 12 proc. padidino gavybos apimtį, tolesni planai priklausys nuo to, kiek importuos Australija, Indonezija ir kitos šalys.

Afrika: maisto kainos ir ... daugiau anglies

Nigerija, daug metų buvusi pagrindinė kontinente naftos tiekėja, sumažino gavybos apimtį dėl resursų išsekimo, o eksportas sutriko dėl masinių kuro vagysčių ir vamzdynų vandalizmo. Ją pralenkė Angola ir Libija, tapusios pagrindinėmis gamintojomis, nors abi susiduria su vietinėmis problemomis, trukdančiomis didinti gavybos apimtį.

Egipto energetikos vadovai teigia, kad jų šalis turi pakankamai gamtinių dujų, kad išvengtų energijos krizės, tačiau pranešė apie griežtą planą riboti energijos suvartojimą, įskaitant gatvių apšvietimą ir oro kondicionierių naudojimą viešuosiuose pastatuose.

Pietų Afrika, trečia pagal dydį kontinento ekonomika, atsiliekanči tik nuo Nigerijos ir Egipto, yra itin priklausoma nuo anglies, tačiau viliasi situaciją pakeisti, pasirašydama sutartį su JAV, JK ir ES, kad gautų galimybę panaudoti 8,5 milijonų JAV dolerių energetinėms alternatyvoms diegti. Pasak studijos, kurią atliko COP26, Pietų Afrikai teks per artimiausius 30 metų išleisti 250 milijonų dolerių, kad galėtų atsisakyti anglies. Tačiau Pietų Afrikos anglies eksportas į Europą padidėjo dėl Rusijos karo prieš Ukrainą, o kainos pasiekė beprecedentines aukštumas, todėl imta eksploatuoti dar daugiau kasyklų, kad šalis gautų daugiau pajamų.

Pietų Afrikos valstybinė energetikos bendrovė Eskom 2022 m. savo klientams 100-ai dienų nutraukė energijos tiekimą, tokių „užtemimų“ ateityje tik dau-

gės. *Eskom* vargsta, bandydama patenkinti energijos poreikį, nes nusenusias ir prastai prižiūrimas jėgainės dažnai sustoja. Energijos trūkumas jau padarė žalą verslui, paskatino ekonomikos susitraukimą.

Kontinento energetikos krizė didina ir maisto problemas. Rytų Afrika (Etiopija, Somalis, Kenija) susiduria su badu daugiausia dėl didžiulės sausros. Negana to, pastaraisiais metais smarkiai pakilo grūdų kainos. Kovo mėnesį jų šuolis buvo itin didelis, po to pavyko kainas numušti (nors jos laikosi rekordiskose aukštumose). JT Maisto ir žemės ūkio organizacijos vyriausiasis ekonomistas Maximo Torero neseniai *Bloomberg* televizijai sakė, kad pernelyg aukštos trąšų kainos (susidariusios dėl brangstančių gamtinių dujų) globalią grūdų gamybą gali kitąmet sumažinti 40-čia procentų.

Trumpai apie tai, kas vyksta kitur

Australija: anglies ir dujų kompanijos gauna didelius pelnus iš eksporto, nors patys australai už elektrą moka vis daugiau.

Pietų ir Vidurio Amerika: didelės degalų kainos leidžia eksportuojančioms šalims (Brazilijai, Meksikai, Kolumbijai, Venesuelai) gauti didesnius pelnus, tačiau Čilei, Argentinai, Ekvadorui ir kitoms šalims gresia politinis nestabilumas.

Japonija ir Pietų Korėja dėl didėjančių degalų kainų vėl atsigręžė į branduolinę energetiką.

Vidurio Rytai: didelės degalų kainos – puiki žinia, ar ne? Pasak TVF, Vidurio Rytų šalys susižers papildomai 1,3 trilijono dolerių iš dabartinės energetikos krizės.

Išvada: galimybė mokytis globaliu mastu

Rusijos karas, sukeltas Ukrainoje, yra didžiulė tragedija. Ukrainos žmonės kovoja už teisę egzistuoti. Tačiau dėl globalių energijos tiekimo problemų, kurias sukėlė šis karas, sunkumų patiria ir tie, kurie yra toli nuo fronto zonos.

Ši žiema parodys, kaip šalys geba kontroliuoti paklausą, atsižvelgdamos į sumažėjusį energijos ir

maisto produktų tiekimą. Jei kainos ir palūkanos yra vieninteliai prisitaikymo mechanizmai, nepatogumų mastas bus didesnis. Jei pavyks sukaupti pakankamai energijos ir maisto atsargų, praradimai veikiausiai bus mažesni. Tai, kad Europos politikai svarsto apie apribojimus, yra situacijos rimtumo ženklas, be to, tai suteikia galimybę kooperuotis, ieškant būdų, kaip susidoroti su užgriuvusia stoka. Apribojimai artimiausiais metais bus neišvengiami dar ir todėl, kad pernelyg industrializuota pasaulio ekonomika viršija gamtos galimybes. Kuo anksčiau išmoksime susitvarkyti su stoka, pasitelkę apribojimus, tuo didesnių sukrėtimų pavyks išvengti.

Klimato kaitos trumpalaikis poveikis šiame mirtiname žaidime yra nenuspėjama korta. Jėginių išjungimas, socialiniai neramumai, didėjantys tose šalyse, kurios gamina energiją, arba derliaus sumažėjimas maistą tiekiančiuose regionuose, karščio bangos, gaisrai ir sausros gali gerokai pabloginti situaciją.

Šiame straipsnyje neaptariau atsinaujinančios energetikos potencialo, sprendžiant globalaus energijos tiekimo problemas. Tai jau atskiro straipsnio objektas.

Kiekviena diskusija apie energetiką turėtų baigtis priminimu, kad globalios industrinės ekonomikos plėtra, didinant iškastinių žaliavų kiekį, deginant baigtinius iškastinio kuro resursus ir teršiant aplinką, yra visiškai beprotybė. Būtent tokia kontekste artimiausiais metais turėtume vertinti detales, susijusias su tuo, kuo baigiasi nevaržomas ekonomikos augimas ir kaip jis apverčia gyvenimą aukštyn kojom. Gebėjimas matyti bendresnį vaizdą gal padės išvengti įvairaus pobūdžio nereikalingų ginčų ir pražūtingų klaidų. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

Gavus malonų autoriaus sutikimą, versta iš: <https://www.postcarbon.org/what-you-need-to-know-about-the-energy-crisis/>

LIETUVIŲ KALBA XXI AMŽIUJE – AR JI ĮDOMI UŽSIENIO POLIGLOTAMS?

Nors lietuvių kalba ypatinga savo artumu indoeuropiečių prokalbei ir sanskritui, vis dėlto jos mokosi, juolab ją moka vis dar nedaug užsienio poliglotų. Kodėl?

Ką pati Lietuva daro, kad lietuvių kalba ne tik neišnyktų, bet ir taptų populiari ir geidžiama, kaip, tarkime, islandų, baskų, suomių, škotų gėlų ar tibetiečių (nors šiomis kalbomis gimtosiose šalyse kalbama ne ką daugiau negu lietuviškai arba netgi mažiau)?

Šis klausimas, kurio esmė – lietuvių kalbos populiarinimas užsienyje, man rūpi jau senokai. Maždaug 7 metus mokausi kalbų, be kita ko, ir per *DuoLingo* platformą, kurios forumuose poliglotai nuolatos prašo sukurti trijų kalbų kursus. Pagal populiarumą labiausiai pageidaujama lietuvių kalba, nelabai atsilieka baskų ir kartvelų kalbos. Deja, kol kas *DuoLingo* į šiuos prašymus nesureagavo. Į mano keletą kartų siųstus laiškus, kad galėčiau prisidėti prie lietuvių kalbos kurso kūrimo, irgi negavau jokio atsakymo.

Tačiau bendraudamas su poliglotais ir pats būdamas Tarptautinės hiperpoliglotų asociacijos (*HYPIA*) narys, susidūriau su ne vienu gabiu žmogumi, kuris išreiškė norą mokytis lietuvių kalbos. Pažįstu

japonų poliglotą, kuris pradėjo nuo senosios prūsų, dabar mokosi latvių ir planuoja gilintis į lietuvių. Kitas poliglotas Richardas Williamas Simcottas, pripažintas gambiausiu kalboms Jungtinėje Karalystėje, išreiškė dideles simpatijas lietuvių kalbai. Pažįstu ir Džakartoje gyvenantį jauną, labai gabų poliglotą, su kuriuo bendraujame lietuviškai, – lietuvių kalbos jis išmoko savarankiškai, klaidelių daro nedaug, tad bendrauti labai smagu. Kai klausiu, kuo jiems patraukli lietuvių kalba, atsako įvairiai: skambesiu, ryšiais su indoeuropiečių prokalbe, savotiška „mistika“ ir t. t.

Kas daroma ir kas galėtų / turėtų būti padaryta, kad mūsų gimtoji kalba, taip pat ir žemaičių, kurią su žemaičių kalbos entuziastu Povilu Girdeniu bandėme šiek tiek populiarinti 2020 m. (https://www.youtube.com/watch?v=dT2gbvJSmHA&t=2s&ab_channel=ILoveLanguages%21) būtų maždaug tokia populiari ir prieinama įvairiose platformose, pirmiausia – populiariausioje *DuoLingo*, gal ir *Monday*, kur jau yra latvių kalbos kursas, kaip, tarkime, islandų? Šį klausimą pateikiau Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) pirmininkui Audriui Antanaičiui. Tiesa, Seimo Švietimo ir mokslo komitetas spalio 12 d. nutarė atnaujinti VLKK, Audrys

Antanaitis joje nebedirbs, tačiau pokalbis su juo, manome, yra vertas dėmesio.

Mindaugas Peleckis. *Ar netuščios viltys laukti lietuvių kalbos proveržio tarptautinėje erdvėje?*

Audrys Antanaitis. Labai geras Jūsų pastebėjimas ir maloni žinia, kad pasaulyje yra žmonių, norinčių mokytis lietuvių kalbos. Jeigu rastūsi dar daugiau, neabejoju, kad DuoLingo kompanija reaguotų į jų poreikius. Kaip žinote, tai privati amerikiečių kompanija, kuriai didelės įtakos Lietuvos institucijos negali daryti. Kalbos mokymo(si) programai sukurti reikia daug medžiagos, o tai reiškia, kad būtina daug investuoti. Kol kas verslas, matyt, dar nemano, kad bus pakankamai vartotojų. Kiek galima spręsti iš viešos informacijos, šios originalios kalbų mokymosi platformos vartotojams kol kas neprieinama nei estų, nei latvių kalba.

Islandus visas pasaulis žino ne tik dėl unikalaus kino, dainininkės Björk, gražios jų šalies gamtos, bet ir dėl kalbos. Vos 300 000 žmonių turinti valstybė siūlo nemokamus online kursus mokytis islandiškai, todėl nenuostabu, kad daugybė poliglotų man yra sakę, jog mieliau rinktūsi mokytis islandų, o ne lietuvių, nes mūsų kalbos tėra vos dvi ar trys gramatikos, laisvai prieinamos anglų kalba, o internete rimto mokymosi kurso apskritai nėra.

Vyriausybės Lietuvos įvaizdžio grupė kol kas, mano žiniomis, nieko nedaro, kad būtų pasekta islandų pėdomis, kalbant apie lietuvių kalbos mokymąsi. Ko reiktų, kad tokios iniciatyvos pagaliau būtų imtasi?

Iš tiesų tokių kursų virtualioje erdvėje trūksta. Neabejotinai problema yra. Maža, bet turtinga Islandija skiriasi nuo mūsų ne vien ekonominiu potencialu, bet ir visuomenės brandesniu požiūriu į kalbą kaip šalies unikalų bruožą ir vertybę pasaulio mastu. Nors ir didžiuojamės savo archajiškai modernia kalba, išsaugojusia daug indoeuropiečių prokalbės bruožų, bet skirti lėšų nemokamoms nuotolinėms kalbos mokymosi programoms kol kas nerasta

galimybių. Valstybinės kalbos politikos 2023–2030 metų gairės, kurias Seimas turėtų šį rudenį priimti, numato, kad šia kryptimi bus einama.

Pastaruju metu lietuvių kalboje atsiranda keistų naujadarų, rėžiančių ausį, pavyzdžiui, žmoga ir t. t. Ką manote apie kalbos liberalėjimą, ar tai nėra bandymas ją nulietuvinti? Vėl pasitelksiu islandus – kompiuterį jie vadina tölva, t. y. „skaičius“ + „pranašė“. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne yra begalė žodžių, kurie pamiršti, nevartojami, tarmiški ir galbūt galėtų būti naujai tinkamai pritaikyti, siekiant kalbos gryninimo?

Kalba gimsta žmonėse ir nuolat kinta kaip kiekvienas gyvas organizmas. Dirbtinai eiti kalbos gryninimo link būtų pavojinga. Archajizmus, tarmybes gražinti į vartoseną, pritaikyti naujomis sąlygomis yra labai sunku, beveik neįmanoma. Visų pirma dėl senoviško jų atspalvio. Žinoma, vieną kitą galima. Pavyzdžiui, sėkmingai prigijusios ir dažnai vartojamos „dūzgės“ vietoje *afterparty*. Kompiuterinių terminų dažniausiai patys negalime „nusikalti“, nes taptų sunkiai atpažįstami kompiuterijos pasaulyje. Dažnai jie tik sulietuvinami, kad tiktų dabartinei lietuvių kalbos sistemai. Pradžioje internetą, feisbuką ar jutubą rašėme kabutėse kaip didžiausią svetimybę. Dabar jau priimta šiuos pavadinimus rašyti kaip paprastus bendrinius žodžius. Apskritai žvelgiant, labai daug lietuviškų žodžių yra tarptautiniai, kad ir tokie kaip „morka“, „agurkas“, „karvė“. Tik jie į mūsų kalbą atėję gerokai seniau, todėl juos traktuojame kaip savus ir nesusimąstome. Kitas reikalas su tokiais naujadarais kaip *žmoga*. Kiek pastebiu, jis kelia tik nusistebėjimą, yra įgavęs neigiamą atspalvį. Taigi, ne pavienio žmogaus ar atskiros institucijos nurodymu atsiranda naujadarai. Juos turi priimti visuomenė laisva valia.

Kaip vertinate dabartinę Lietuvos kalbos politiką? Ko jai trūksta, kas gero nuveikta?

Kalbos politika nuo direktyvų krypta prie sąmoningo bendradarbiavimo su Lietuvos visuomene.

Kaip minėjau, kalba patiria natūralią raidą kartu su besikeičiančiomis realijomis. Iš tiesų daug gero nuveikta per pastaruosius kelerius metus kalbos politikos srityje. Patvirtintos valstybinės kalbos politikos 2018–2022 metų gairės, šiuo metu baigiamos kurti naujojo etapo gairės. Patvirtintos Lietuvių kalbos plėtros skaitmeninėje terpėje ir kalbos technologijų pažangos 2021–2027 metų gairės. Trūksta konstitucinio valstybinės kalbos įstatymo (jo projektas jau parengtas), tinkamo valstybinio finansavimo kalbos programoms, palankesnės lietuvių kalbai mokslo politikos ir naujoviško inovatyvaus visuomenės kalbinio švietimo.

2022 m. sausio 18 d. Lietuvoje įvyko precedento neturintis atvejis: Seimas, po ilgokų diskusijų, nutarė, kad rašant pavardes oficialiuose dokumentuose bus galima vartoti w, x ir q raides. Už įstatymo priėmimą balsavo 82 parlamentarai, prieš buvo 37, susilaikė – 3. Kaip Jūs vertinate šį Seimo sprendimą? Pagal LR Konstituciją, Lietuvoje yra viena vienintelė valstybinė kalba lietuvių, o jos abėcėlėje, kaip žinome, tokių raidžių nėra, kaip nėra ir kiniškų rašmenų, arabiško rašto, kirilicos ar glagolicos elementų. Ar šis sprendimas nepažeidė Konstitucijos? Ar VLKK arba giminiškos institucijos neketina kreiptis į Konstitucinį Teismą? Kai kurių lietuvių kalbą mylinčių žmonių teigimu, po maždaug šimtmečio pasirodžiusios svetimos raidės yra grėsmė tolesniam kalbos gyvavimui.

Ar turėtume jausti susirūpinimą dėl šių trijų raidžių (o galimai ir kitų, kurias kai kas nori įvesti)?

Kalbos komisija balsavo prieš šį įstatymo pakeitimą, nes Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad asmenvardžiai Lietuvos Respublikos išduodamuose dokumentuose turi būti rašomi lietuviškais rašmenimis. Nesame teisinė institucija, todėl negalime daugiau ką pasakyti, tik tiek, kad Konstitucinio Teismo nutarimas, mūsų įsitikinimu, buvo pažeistas. Žinoma, mes norėtume, kad sprendimų priėmimas Seime būtų skaidrus ir neprieštarautų Konstitucijai. Tačiau VLKK neturi įgaliojimų kreiptis į

Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti konstitucingumo klausimą. Grupė Seimo narių po įstatymo priėmimo kreipėsi, bet jų prašymas dėl techninių priežasčių buvo gražintas papildyti. Dabar ruošiamas antrasis. Deja, VLKK neturi mokslinių tyrimų duomenų, kurie atsakytų į klausimą apie svetimų raidžių grėsmę tolesnei lietuvių kalbos raidai, o visa kita yra tik nuomonės ir spekuliacijos.

Su kokiomis aktualijomis, pokyčiais ir iššūkiais pastaruoju metu susiduria VLKK?

Kaip minėjau, trūksta valstybės skiriamų finansų kalbos politikai ir jos įgyvendinimui, ypač moderniosioms kalbos technologijoms. Taip pat tinkamo požiūrio į kalbą kaip svarbų visuomenės reiškinį, pripažįstant lietuvių kalbos vertingumą. Nemanau, kad kas nors valstybėje dabar norėtų panaikinti valstybinės kalbos statusą, tačiau kartais bandoma jį sumenkinti per iškreiptą žmogaus teisių ir laisvių suvokimą. Lietuvių kalbą reikia sriegti į informacines technologijas, nes mes turime turėti visas viešąsias paslaugas, skaitmeninius išteklius lietuvių kalba, moderniais būdais mokyti kalbos mokykloje. Tai yra labai brangu, pigiau būtų vartoti kitą kalbą. Bet buvo laikas, kai nesupratome, kad ir kariuomenei reikalingos investicijos. Dabar kaip niekada gerai tą suprantame. Taip yra ir su kalba. Nesame nusiteikę nė prieš vieną kalbą. Ir su visur įsigalinčia anglų kalba mums reikia išmokti sugyventi. Taip, dabartiniame pasaulyje ji yra tarptautinė kalba, atverianti mums naujas šalis, kultūras, mokslo pasiekimus. Bet ji negali pakeisti lietuvių kalbos.

Vienas dažnesnių ginčus keliančių klausimų po liglotų forumuose būna baltų-slavų prokalbė. Ar ji tikrai egzistavo? Šviesaus atminimo lingvistas Linas Kondratas tvirtino, kad slavai atsiradę apie 450–500 metus iš sarmatų-alanų, dakų ir dalies baltų, nusiėlusiu į pietus. Ką, Jūsų žiniomis, rodo naujausi tyrimai? Ar buvo bendra baltų-slavų prokalbė, ar vis dėlto kažkas panašaus į tai, ką tvirtino Kondratas? Kaip išspręsti šį nepabaigiamą ginčą?

Tai klausimas mokslininkams – indoeuropiečių kalbų tyrėjams. VLKK nesiima spręsti tokių klausimų, čia ne jos kompetencija. Kaip žinome, ir mokslininkai indoeuropeistai neturi bendros nuomonės – požiūriai skiriasi. Vadinasi, rasti atsakymą nėra lengva, trūksta šaltinių. Bet galime patvirtinti, kad lietuvių kalba vis dar domina senųjų kalbų specialistus. Lyginti skirtingas giminiškas kalbas yra vienas iš indoeuropeistikos mokslo metodų.

Padėdama pabėgėliams ukrainiečiams, Lietuva moko juos ir lietuvių kalbos. Kaip sekasi mūsų broliams ir sesėms tą daryti? Ar pakanka lietuvių kalbos mokytojų?

VLKK ne vienerius metus iš kalbos programų remia Tautinių bendrijų namų, Visagino švietimo pagalbos tarnybos parengtus projektus, skirtus mokyti kitakalbius lietuvių kalbos. Šiemet kartu su Vilniaus universiteto Lituanistinių studijų katedros ir kitų aukštųjų mokyklų dėstytojais tęsiamas nuotolinių paskaitų „Kaip mokyti lietuvių kalbos kaip negimtosios?“ ciklas, kurį nemokamai gali išklausyti su kitakalbiais dirbantys mokytojai ir lektoriai. Darome viską, ką galime. Konkrečiau į šį klausimą galėtų atsakyti Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos atsakingi darbuotojai.

Pernai kalbėjote apie „švepluojančius“ lietuviškus interneto puslapius, – tuo metu jie sudarė net 93 procentus .lt domeno puslapių. Ar pagerėjo situacija, praėjus kiek daugiau negu metams? Ką galima būtų padaryti, kad paskatintume interneto puslapių kūrėjus rašyti lietuviškai?

Galimybė naudoti .lt domenuose savitąsias lietuviškas raides sudaryta jau 18 metų, o Lietuvos nacionaliniam domenui, kaip žinome, šiemet sukako jau trisdešimt. Tačiau KTU Interneto paslaugų centro DOMREG duomenimis, iš 28 tūkst. registruotų ir potencialiai atitikmenis su savitosiomis lietuvių kalbos raidėmis galinčių turėti .lt domeno vardų tik 7 proc. yra užrašyti lietuviškomis abėcėlės raidėmis. Taigi Jūsų klausime pateiktas skaičius vis

dar toks pats. Praėjusią gegužę organizavome verslo bendruomenei kalbos forumą, kuriame diskutavome, ką daryti, kad „šveplavimo“ domenų varduose ir trumposiose žinutėse mažėtų. O atsisakyti šios tendencijos tikrai verta, nes tai ne tik formuoja atsakingo, nacionalines vertybes pripažįstančio verslo įvaizdį, bet ir lengvina rinkodarą, ypač reklamą radijuje ir televizijoje, didina prekės ženklo apsaugą ir padeda išvengti kibernetinių nusikaltimų. Abejojantiems specialistai pataria registruoti abu vardo variantus – su lietuviškomis ir su lotyniškėmis raidėmis. Visiškai atsisakyti „šveplavimo“ iki šiol trukdo kai kurios techninės galimybės, trumposios žinutės su savitosiomis mūsų kalbos raidėmis verslo įmonėms vis dar per brangios.

Prieš tris dešimtmečius, bendraudamas su lietuvių išėiviais JAV, susidariau įspūdį, kad jie kalba itin taisyklingai, nors vartotas vienas kitas amerikietiškas žodis, tačiau, pavyzdžiui, kompiuterį daug kas vadino lietuviškai – „duomys“. Deja, ši karta jau traukiasi. Kaip kalba dabartiniai emigrantai? Ar nėra grėsmės, kad milijonas šali palikusių lietuvių pamirš savo kalbą arba atsiras nauji pidžinai ar net kreolai? Ką daryti, kad užsienio lietuviai nepamirštų savo kalbos?

Visi pastebime, kad į užsienį išvykusių lietuvių nutautimas vyksta gan sparčiai. Vien faktas, kad iš 1 mln. išvykusių lietuvių lituanistines mokyklas lanko tik apie septyni tūkstančiai, tikrai neguodžia. Vilniaus universiteto mokslininkų atliktas įvairiose pasaulio šalyse gyvenančių skirtingų emigracijos bangų, skirtingų kartų lietuvių emigrantų kalbinio elgesio tyrimas parodė, kad lietuviškai nesupranta 6 proc. antrosios kartos emigrantų, gimusių jau ne Lietuvoje, ir net 27 proc. trečiosios kartos emigrantų. Atitinkamai jų kalbėjimo, skaitymo ir rašymo gebėjimai dar menkesni. Trečioji išėivių banga nevienalytė. Jie kuriasi ten, kur lietuvių ar lietuvių kilmės asmenų nėra daug, todėl šalia nėra lietuvių bendruomenės, o jeigu ir yra, trečiosios bangos emigrantai mažiau dalyvauja bendruomenės gy-

venime. Kuriamos mišrios šeimos, kuriose vyrauja dvikalbystė ar net trikalbystė. Gyvenamosios šalies kalba daro didelę įtaką. Nuteikti naująją išievių bangą, kad nepamirštų lietuvių kalbos, nėra lengva. Ko gero, sustabdyti šio proceso negalime, galime jį tik sulėtinti. Tačiau mokslininkai ramina, kad naujų pildžinų ar kreolų tikrai neatsiras.

Ką manote apie lietuviškų tarmių situaciją? Ar pakankamai jos puoselėjamos? Bandžiau ieškoti įvairių tarmių žodynų – pavyko rasti vos keletą, o internete išvis nėra nė vieno. Beje, kokia tarmė Jums artimiausia? Ir pabaigai, ar žemaičių šnekta yra tarmė ar, kaip kai kurie mokslininkai teigia, – kalba? Kuo skiriasi kalba nuo tarmės?

Lietuvių kalbos tarmės ir patarmės tikrai yra mokslininkų tyrinėjamos, nors žodynininkų turime nedaug. Per pastaruosius porą dešimtmečių Lietuvoje išleista daugiau kaip dešimt įvairių šnektų žodynų. Lietuvių kalbos institutas planuoja dar išleisti naujų. Be didelių „gaisrų“ ir reklamų kantriai dirbama. Tiesa, minėti žodynai yra popieriniai leidiniai, nes turėti juos elektroninėje erdvėje nėra labai didelio poreikio. Be to, tai brangus malonumas. Pačios visuomenės reikalas yra išlaikyti tarmes – suvokti jų vertę, grožį. VLKK rūpinasi valstybine kalba.

Kadangi mano kilmė susijusi su Palangos, Kretingos ir Klaipėdos trikampiu, tai man artimiausia žemaičių tarmė. Mokslininkai pripažįsta, kad tai tarmė, o ne atskira kalba. Skirtingų tarmių atstovai susikalba, o skirtingų kalbų – ne. Apibrėžimų gali būti daug, bet man artimiausias šis.

Ką apie lietuvių kalbą mano žinomi pasauliui (ar bent poliglotų bendruomenei) hiperpoliglotai, mokantys daugiau kaip šešias (o neretai ir keliolika ar keliasdešimt) kalbų?

Pietų Korėjoje gyvenantis, iš Azerbaidžano kilęs **Aichanas Mamedovas** ne tik laisvai kalba arabų, korėjiečių, japonų kalbomis, kurios laikomos vie-

nomis sunkiausių, bet ir svajoja atgaivinti senovės egiptiečių kalbą. Yra įvaldęs net keliasdešimt kalbų, kurias išmoksta gana greitai. Vienas iš jo metodų – skaityti tą pačią knygą vis kita kalba, tam jis pasirinko „Mažąjį princą“, „Harį Poterį“, Bibliją ir Koraną.

„Lietuvių kalbos dar nesimokiau. Man įdomi indoeuropiečių prokalbė (PIE) ir senosios kalbos, žinau, kad lietuvių kalba artima PIE, todėl svarstau pradėti lietuvių kalbos studijas“, – sako Aichanas.

Lietuvoje gyvenantis kalbininkas, profesorius **Stefano M. Lanza** ne tik laisvai moka lietuvių kalbą, bet ir sudarė milžinišką italų-lietuvių kalbų žodyną (70 000 žodžių, 850 puslapių).

„Lietuvių kalba įdomi kalbininkams. Kai pradėjau jos mokytis, buvo tikras košmaras. Prieš persikeldamas į Lietuvą, ieškojau Modern Lithuanian ir Teach Yourself Lithuanian (TYL) kursų, bet 1998 m. juos buvo labai sunku rasti. Pasisekė įsigyti TYL, kai buvau jau Lietuvoje, todėl padėtis pasikeitė. Pavyko susipažinti ir su Jono Jablonskio gramatika.

Nežinau tikslių skaičių, bet gali būti, kad lietuvių kalbos mokosi apie 1000 žmonių visame pasaulyje.

Esu už mokymąsi su dėstytoju, nes programos į besimokančiojo klausimus neatsako“, – tvirtina profesorius.

Japonas **Naoki Watanabe** moka daug retų kalbų, tarp kurių yra ir baigianti išnykti baltarusių, atgaivintoji senoji prūsų, Kinijos režimo baigiama išnaikinti mandžiūrių kalba, Rusijos režimo naikinama kalmukų kalba, Pietų Amerikos senųjų gyventojų mapučių ir gvaranių kalbos, senoji Okinavos salos kalba bei daugelis kitų.

„Mano galva, lietuvių kalba itin populiari tarp baltarusių. Pats šiuo metu mokausi latvių kalbos Tartu universitete.

Kol kas nesutikau kito japono, kuris mokytųsi latvių ar lietuvių kalbų“, – sako Naoki.

Britas **Richardas Williamas Simcottas**, gyvenantis Šiaurės Makedonijos sostinėje Skopjėje, yra

žinomas visame pasaulyje. Šis hiperpoliglotas laisvai kalba 16 (kitais duomenimis – 30) kalbų, tačiau daugiau ar mažiau susikalbėti gali net 50-čia. *HarperCollins* vadina jį „daugiausia kalbų mokančiu žmogumi Jungtinėje Karalystėje“. Nuo vaikystės Richardas laisvai kalbėjo ne tik anglų, bet ir prancūzų, velsiečių (kitaip – valų arba kimrų), tajų kalbomis, vėliau išmoko turkų, lenkų, hebrajų, kinų, islandų, makedoniečių, esperanto, ispanų, olandų... Jis puikiai žinomas kaip tarptautinių poliglotų konferencijų *Polyglot Conference*, kurios kasmet vyksta vis kitame pasaulio mieste, rengėjas. Goethe's institutas 2015 m. skyrė jam daugiakalbystės ambasadoriaus titulą. Simcottas kalbų išmoksta labai greitai. Skirtingai nei daugelis poliglotų, kalbų mokosi universitetuose arba bendraudamas su mokytojais internetu (neseniai taip jis išmoko suahelių kalbos).

„Lietuvių kalba, deja, labai menkai save reprezentuoja. Islandų kalba pritraukia daugiau besimokančiųjų, nes yra kur kas daugiau medžiagos. Su panašia problema kaip lietuviai susiduria makedoniečiai.

Labai norėčiau išmokti lietuvių kalbos. Ypač traukia, kad ji artima PIE. Esu šiek tiek mokęsis latvių kalbos.

Pažinojau italą, kuris mokėsi lietuvių kalbos, gyvendamas Lietuvoje. Jis minėjo, kad jam buvo sudėtinga bendrauti su lietuviais, taigi, čia esama įvairių iššūkių.

Lietuva ne pernelyg stengiasi populiarinti savo kalbą. Ypač aktyviai tą daro gėlai, todėl pritraukia nemažai susidomėjusiųjų. Tačiau Škotijos mokyklose škotų gėlių kalbos nemokoma, atseit ji pernelyg sunki.

Reikia nacionalinės valios, kad kalbos būtų mokomasi, kad ji būtų populiarinama. Puikus pavyzdys – Izraelis ir hebrajų (ivrito) kalba. To trūksta baskų kalbai Ispanijoje, ten kur kas populiarsnės yra galisų ir katalonų kalbos. Jungtinėje Karalystėje ir Airijoje gajus mitas, kad „keltų kalbų išmokti neįmanoma“, esą jos pernelyg sudėtingos.

Lietuvai reikia daugiau lietuvių kalbos ambasadorių“, – pabrėžia Simcottas ir sunku su juo nesutikti.

Julianas Tavedegas – bretonas, kalbantis viena baigiančių išnykti keltų bretonų kalbų. Prancūzijoje oficialiai pripažįstama tik viena – prancūzų kalba, sako jis, o bretonų, oksitanų, baskų ir kitos yra en-giamos.

„Prancūzijoje nedaug kas sugebės pasakyti, kas yra Lietuvos sostinė, nemažai prancūzų mano, kad lietuviai kalba rusiškai. Taigi lietuvių kalba nepopuliari. Tačiau poliglotai vertina ją dėl archajiškumo.

Aš mokausi lietuvių kalbos. Tačiau eiti toliau nei pradmenys tiesiog nėra metodų, nebent ilgiau gyvenčiau Lietuvoje. Dabar į Lietuvą atvykstu kartą per metus gana trumpoms atostogoms“, – sako Julianas.

Argentinetis hiperpoliglotas, vienas iš *HYPIA* (Tarptautinės hiperpoliglotų asociacijos) vadovų **Matiasas Barmatas** puikiai žino Lietuvą ir „Žalgirį“.

„Mano nuomone, lietuvių kalba nėra populiari, nes ja kalba palyginti nedaug žmonių, tačiau poliglotai ją puikiai žino dėl artumo sanskritui ir PIE“, – tvirtina jis.

HYPIA narys, brazilas **Wallace'as Armani's** lietuvių kalbą vadina mylimiausia: „Mokausi lietuvių kalbos nuo 2015 metų. Vilniuje 2017 m. gyvenau apie du mėnesius ir tobulinausi. Norėčiau vėl atvykti į Lietuvą, kai turėsiu galimybę. Lietuvoje su žmonėmis kalbėjau tik lietuviškai. Vis dėlto tai sunkiausia kalba, kokios mokiausi. Be lietuvių, moku latvių, anglų, italų, rusų, kroatų, makedoniečių, esperanto, ispanų, prancūzų, vokiečių, olandų, papiamento ir brazilų kalbas. Lankiausi Rygoje ir Karaliaučiuje.

Man patinka lietuvių kalbos skambesys – tai gražiausia pasaulio kalba.

Manau, blogai, kad daugelis mokosi „populiarių“ kalbų ir nesuvokia lietuvių kalbos vertės, nors ji panaši į sanskritą, klasikinę graikų ir lotynų kalbas“, – tvirtina Armani's.

Šveicarų poliglotas, etimologas **Rémy Viredaz** sako, kad Šveicarijoje ne tik apie lietuvių kalbą, bet ir apie pačią Lietuvą mažai žinoma.

„Lietuvių kalba domėjausi iš Frydricho Kuršaičio knygų, atlikdamas lyginamosios kalbotyros tyrimus.

Kol kas neketinu keliauti Lietuvon – nesu įsitikinęs, kiek joje išmokčiau lietuvių kalbos. Šveicarija, prieš šimtmetį buvusi Lietuvos diplomatų prieglobsčiu, dabar pati turi kalbinių problemų: yra penkios tradicinės rašytinės kalbos (vokiečių, prancūzų, italų ir reto-romanų, taip pat koinė kalba, sukurta vieno kalbininko XX a. 9-ajame dešimtmetyje). Reto-romanų kalbomis Šveicarijoje kalba vos 0,5 procento šalies gyventojų, t. y. apie 40 000 žmonių. Norint išmokti, vadovėlių anglų kalba rasti beveik nepavyks, pasaulis apie šias unikalias kalbas žino labai nedaug, nors jos itin archajiškos“, – apgailestauja Viredaz.

Legenda tapusios svetainės Omniglot įkūrėjas **Simonas Ageris** mano, kad „už Lietuvos ribų nedaug kas ką nors žino apie lietuvių kalbą, aš asmeniškai pažįstu tik du poliglotus, kurie jos mokėsi“.

Niujorkietis **Jaredas Gimbelis**, vienas žymiausių hiperpoliglotų, pripažįsta: „Tie, kurie mokosi lietuvių kalbos (tarp jų ir aš, ketinęs tai daryti ilgiau kaip 10 metų, kol pagaliau ryžausi), dažniausiai yra žydai aškenaziai (litvakai).“

Olandų profesorius **Michielis de Vaanas**, prokalbių ir senosios albanų kalbos žinovas, į olandų kalbą išvertė Kristijono Donelaičio „Metus“.

„Mokiausi lietuvių kalbos dėl profesinių priežasčių – nagrinėdamas kalbos istoriją. Daugiausia naudojausi Alfredo Ericho Senno (1932–2016) knygomis apie Lietuvos istoriją. Baigiau vasaros kursų Vilniaus universitete 2004 metais“, – sako profesorius.

Argentinietis poliglotas **Martinas Krugas** teigia, kad lietuvių kalba jį visada gundė kaip viena seniausių indoeuropiečių kalbų.

„Norisi giliau pasinerti į lietuvių kalbą, kaip ir į islandų ar senąją norvegų, kad pasijustum arčiau savo šaknų. Tačiau mano lietuvių kalbos studijos kol kas netrukdavo ilgiau kaip mėnesį. Vietoje lietuvių kal-

bos pasirinkau labiau praktiškas kinų, arabų, rusų kalbas, mano, kaip programuotojo, darbe jos aktualesnės.

Apie lietuvių kalbą išties yra labai nedaug literatūros“, – pripažįsta Martinas.

Iš Šanchajaus kilęs hiperpoliglotas **Kevinas Fei Sun** sako studijavęs lietuvių kalbą, įsigijęs kelis vadovėlius ir gramatikas, tačiau vėliau labiau įnikęs į Centrinės Azijos ir Pietų Kaukazo kalbas.

„Vieną dieną būtų puiku išmokti lietuvių, latvių ir estų kalbas. Lietuvių kalba įdomi tuo, kad ją mokantis galima pamatyti, kaip atrodo išties konservatyvi šiuolaikinė indoeuropiečių kalba“, – pabrėžia Kevinas.

Iš Indonezijos sostinės Džakartos kilęs, daug kalbų mokantis, dar nė 30 metų nesulaukęs poliglotas **Hautsa Andre** savarankiškai išmoko lietuvių kalbą, kuria puikiai bendrauja internetu.

„Galiu pasakyti, – tai buvo meilė iš pirmo žvilgsnio. Netyčia internete aptikau, kad yra tokia kalba, susiradau knygas. Vis dėlto linksniai ir kirčiavimas yra baisūs dalykai!“ – šypsodamasis sako Andre.

Vietoj apibendrinimo

Kaip matome, lietuvių kalba išties įdomi įvairių šalių ir žemynų poliglotams – nuo Brazilijos iki Indonezijos, nuo Niujorko iki Amsterdamo, nuo Šanchajaus iki Bretanės. Turime net Kristijono Donelaičio „Metų“ vertėją, kiti bendrauja su lietuviais internetu arba atvykę į Lietuvą savo malonumui. Daugeliui poliglotų svarbu tai, kad lietuvių kalba itin archajiška. Juos domina lietuvių kalbos tarmės, žemaičių kalba, senoji prūsų kalba.

Tačiau didžioji dalis besimokančiųjų ar išmokusiujų lietuvių kalbą tvirtina, kad ji pernelyg mažai reprezentuojama. Prisigraibyti medžiagos, kad galėtų mokytis lietuvių kalbos ne Lietuvoje, užsieniečiams išties labai sunku.

Ar galime, ar bandysime padėti pakeisti? ■

SPAUDOS AMATININKAI

Laisvosios spaudos fondas pastaruosius trejus metus siūlo finansinę paramą naujai besikuriančioms prancūzakalbės žiniasklaidos įmonėms. Kandidatams į paramą bendra tai, kad jų redakcinė veikla ir ekonominis modelis užtikrina visuomenės dalyvavimą. Laisvosios spaudos fondas prisideda prie šios dvejojo dalyvavimo logikos, remdamas ir skatindamas nepriklausomos žiniasklaidos ekosistemą. Tai toli gražu ne tos tuščios kalbos, kai apgailestaujama dėl žurnalistikos saulėlydžio, dėl prarasto skaitytojų pasitikėjimo žurnalistais... Tai parama terpei, kurią sudaro daugiau kaip šimtas mažų struktūrų, suteikiančių gyvybės viešajai erdvei, ugdančių palankumą tam tikriems žurnalistikos formatams, tyrimams ir įtraukiančių į juos visuomenę. Tačiau mažų spaudos įmonių padėtis vis dar trapi. Ar toks „mėgėjiškas“ žurnalistikos modelis, spaudos stendas, kuriam reikia finansinės paramos, gali atsilaikyti prieš gigantus, koncentruojančius informaciją, ar gali atnaujinti žurnalistų kaip tarpininkų vaidmenį ir atgaivinti pliuralizmo idėją? Apie tai su šios nepriklausomos struktūros mokslo tarybos eksperte Valérie JEANNE-PERRIER kalbasi Éricas BERTINAS ir Jeanas-Maxence GRANIER.

Kokiomis aplinkybėmis ir kodėl susikūrė atskira teritorinės žiniasklaidos ekosistema, puoselėjanti glaudžius žurnalistų ir visuomenės ryšius?

Visa tai neatsiejama nuo bendro proceso, turiu omenyje skaitmeninės žiniasklaidos plėtrą, susijusią su pagrindinėmis nacionalinės žiniasklaidos priemonėmis. Viena vertus, maždaug per dvidešimt penkerius metus pamažu, tačiau iš esmės pasikeitė visuomenės ir žurnalistų santykiai. Antra vertus, rekordines žemumas pasiekė žiniasklaidos profesiniai standartai. Vienas

akivaizdžiausių pokyčių šiame bendrame žurnalistinės mutacijos kontekste yra spartus žiniasklaidos formų standartizavimas, nulemtas šiuolaikinių technologijų, rašymo automatizavimas. Tokį poveikį daro kompiuterinės platformos ir turinio vadybos sistema.

Rašymas kaip žurnalistinis diskursas yra įtrauktas į pasaulinius leidybos metodų ir verslo modelių tinklus, tad žurnalistams ir žiniasklaidos priemonių steigėjams reikia būti itin kūrybingiems, kad jau įsitvirtinusioje žiniasklaidoje toliau egzistuočiau dinamiška, konstruktyvi, apmąstymus skatinanti viešoji erdvė. „Mažoji“ žiniasklaida šiuo atžvilgiu labai reikšminga, veiksminga ir įkvėpanti, nors naudojasi tomis pačiomis techninėmis priemonėmis, turi rūpintis rinkodara ir pan. Sutelktinio finansavimo kampanijos padeda kurti išskirtinį turinį, plačiau skleisti informaciją ir tobulinti savo leidinius, ypač atvirai bendraujant su auditorija. Šioms nedidelėms žiniasklaidos priemonėms, turinčioms mažas komandas, sudarytas iš maždaug dešimties žmonių, dirbančioms tinkle, bet atkakliai palaikančioms spaudos amatininkų dvasią, dažnai reikia paramos, kad įstengtų išlikti, ir pagalbos, kad išlaikytų aukštą profesinį lygį. Būtent to siekiant ir buvo įkurtas Laisvosios spaudos fondas, kurio iniciatyva yra užtikrinti demokratijai būtiną pliuralizmą, todėl dėmesys nuo „pagrindinės srovės“ perkeliamas į mažus, veržlius leidinius, atvirus temoms, kurių kitos žiniasklaidos priemonės dažniausiai nenagrinėja. Tokių leidinių žurnalistai ypač stengiasi tobulinti profesines žinias, kartu ieško originalių būdų užmegzti ir palaikyti ryšį su auditorija, nes tai redakcinės jų veiklos pagrindas.

Kokios yra tokių žiniasklaidos formų perspektyvos? Ar jų redakcinė veikla panaši?

Laisvosios spaudos fondas, apgailestaudamas, kad žurnalistai susiduria su tam tikrais darbdavių nustatytais suvaržymais, siūlo ne tik subsidijas, bet ir redakcijų veiklos patobulinimus, skatina atsinaujinimą temų ir formatų požiūriu. Nors atrodo, kad pagrindinis žanras yra tyrimas, tačiau vyksta tam tikras politinis pasiskirstymas – vieni savaip plėtoja iš dominuojančios žiniasklaidos perimtą nuolatinio informacijos srauto modelį, o kiti priešingai – laikosi legendinės tiriamosios žurnalistų praktikos, todėl pirmenybę teikia unikaliesiems tyrimams, bendraudami su laisvai samdomais žurnalistais, kurie specializuojasi tam tikroje srityje ar nagrinėja specifinę tematiką. Jų tinklas gali būti labai įvairus – nuo vietinio iki tarptautinio.

Kaip apibūdintumėte šios nepriklausomos žiniasklaidos ekosistemą?

„Mažosios žiniasklaidos“ esmė yra suteikti visuomenei tokią informaciją, kokios ji negali rasti kitur, todėl naujienų sąvoka šiame kontekste nėra ypatingai svarbi. Taigi, kyla klausimas, kaip atgaivinti viešąją idėjų ir temų erdvę, kad ji būtų prasminga ir tiesiogiai naudinga tomis žiniasklaidos priemonėmis besidomintiems žmonėms? Tikslas yra aiškus, tačiau reikia ieškoti finansavimo, antraip ši svarbi viešoji erdvė išnyks. Informacija turi savo kainą, žurnalistai dirba, kad gautų pajamų, todėl nekomercinei žiniasklaidai reikia padėti, antraip ji neišsilaikys. Ši ekonominė logika yra suprantama, jos reikia paisyti, bet būtina ir sudaryti sąlygas žiniasklaidai tobulėti. Laisvosios spaudos fondo laureatų tinklas pagal puslapių peržiūrų ir prisijungimo rodiklius yra vertas pagarbos. Ši nuolatinė dinamika aktyvių veikėjų tinkle rodo, kad įmanoma sukurti priešpriešinę žiniasklaidos sistemą, nutolusią nuo spartaus komercialėjimo tendencijų. Didžiulės oligopolijos, susidurdamos su milžiniškais informacijos srautais ir neįstengdamos tinkamai profesionaliai jos apdoroti, slysta paviršiumi – trumpina tyrimų ir rašymo laiką, prasilenkia su etika ir logika, nesirūpina savo žurnalistų ir auditorijos ryšiais.

Kokie „mažosios“ žiniasklaidos prioritetai?

Per trejus metus dalyvavau daugybės žurnalistinių iniciatyvų svarstymuose. Glaudūs ryšiai tarp informacijos rengėjų ir skaitytojų leidžia išlikti mažiems spaudos amatininkų leidiniams. Įsigalėjus kompiuterizuotoms platformoms, cirkuliuojant socialiniams tinklams, dalis žurnalistų bando kaip nors užsitikrinti laisvę ir nepriklausomybę, tačiau tai nepriimtina investitoriams, pagal jų logiką žiniasklaidą valdo kapitalas.¹ Per tris Laisvosios spaudos fondo kvietimus pateiktų ir įvertintų paraiškų gausa leido suvokti, koks svarbus žurnalistų profesionalų kaip tarpininkų vaidmuo. Subalansuoto demokratijos veikimo sąlygų palaikymas visada pirmiausia grindžiamas nepriklausomos žiniasklaidos pliuralizmu. Tinklinė ir verslumo logika sukėlė „žemės drebėjimą“ nuolat besikeičiančioje viešojoje erdvėje, pagrįstai vadinamą „mediamorfozėmis“.²

„Mažosios“ žiniasklaidos priemonių grupė visiškai atsisako komercinės reklamos, taigi nesukryžmina informacijos su reklama. Šis žurnalistinis „grynumas“ yra jų tapatybės dalis, todėl tenka ieškoti įvairių finansavimo šaltinių, kad leidiniai galėtų išgyventi. Bendras jų tikslas – išlaikyti žiniasklaidos nepriklausomybę, o politinis pagrindas – atgaivinti viešąją erdvę, užtikrinant žodžio laisvę. Tai visai kitokia vizija, negu siūlo dominuojančių grupių interesams atstovaujanti žiniasklaida, priklausanti galingiems ekonominiams veikėjams, tokioms pasaulinėms milžinėms kaip *Google*, *Meta* ir kitoms. Jų metodus galima pasiskolinti, tačiau nereikėtų jomis nekritiškai pasikliauti. ■

Vertė Brigita MISEVIČIŪTĖ

© Valérie JEANNE-PERRIER

© *Esprit* (2022 m. spalio)

¹ Žr. Julia Cagé, *Sauver les médias. Capitalisme, financement participatif et démocratie*, Paris, Seuil, 2015; Julia Cagé ir Benoît Huet, *L'information est un bien public. Refonder la propriété des médias*, Paris, Seuil, 2021.

² Žr. Emmanuel Souchier, Étienne Candel ir Gustavo Gomez-Mejia, bendradarbiaujant su Valérie Jeanne-Perrier, *Le Numérique comme écriture. Théories et méthodes d'analyse*, Paris, Armand Colin, 2019.

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ

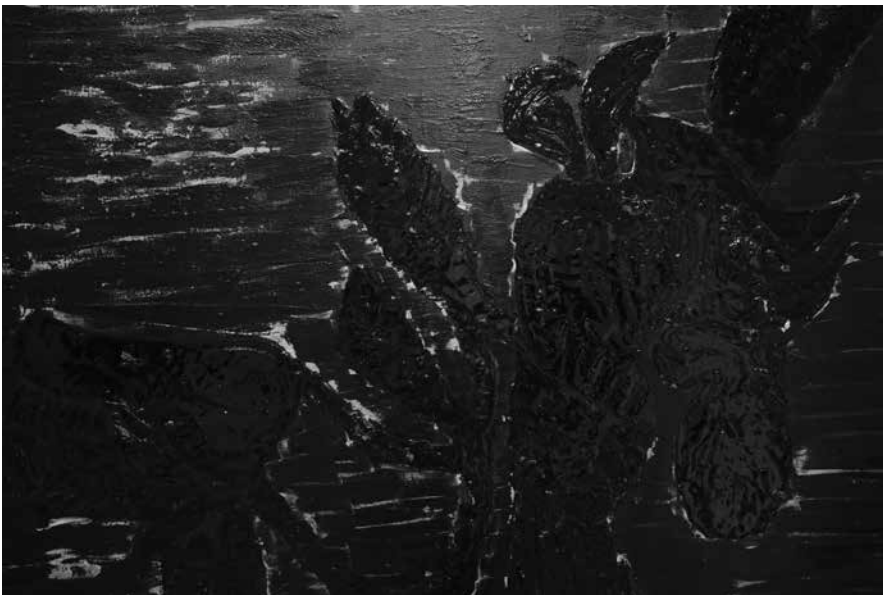
NEKONVENCINIAI TAPYBOS IR SKULPTŪROS PAVIDALAI

Akvilės Malukienės parodą „Kiaukutas“ sudaro du dėmenys, šis pavadinimas labiau atitinka iš erdviųjų objektų kuriamą ekspozicijos dalį.

Jauna menininkė dažnai imasi eksperimentuoti su nekonvencinėmis medžiagomis, tapo *ne dažais*, skulptūrinius objektus konstruoja iš, atrodytų, tam visiškai netinkamų arba netikėtais būdais jau panaudotų medžiagų, o jų, gal tik utilizacijai tinkamų, naudojimas meno objektams suteikia papildomų prasmų ir, aišku, užduoda klausimų virtinę.

Tapymas *ne dažais* tikriausiai jau nieko nebestebina, naudojama *fumažo* technika, tapoma žeme, suodžiais, moliu, augalų syvais, net krauju. Tapymas derva (bitumu) irgi jau išbandyta priemonė, bet kai kuriais atvejais tai būna savitiksliai eksperimentai. Malukienė iš dervos tamsumų, gilaus ir duslaus medžiagos juodumo su-

kuria, tarsi nulipdo įvairius augalus. Flora išnyra iš tamosos raizgiais, puošniais gėlių, žolynų pavidalais. Jeigu jie nebūtų tokie monochromiški, asocijuotųsi su puošniais barokiniais olandų natiurmortais, jų fragmentais, kuriuose sprogte sprogstą gėlių įvairovė.

Akvilė MALUKIENĖ. Sutemos. 2020. Fragmentas

Akvilė Malukienė. *Tamsios dienos*. 2022

Vytauto Naudžiūno reprodukcijos

Koks turtingas, pasirodo, gali būti dervos juodumas, kokia įvairi tekstūra, potėpiams pereinant iš „lesūros“ į pastoziškus gniutulėlius ar tįstančius brūkšnius! Konvulsyviai persišviečiantis fonas, tarsi paskutinis šviesos blyksnis, dingstantis vakaro sute-mose, – geras fonas besiraizgančiai, sunkiais pum-purais svyrančiai augmenijai. Tai ne tik ir ne tiek natiurmortinės kūrybos pavyzdys, kiek ženklinis pagrindas skleisti kintančioms, kartais net ribinėms emocijoms. Fiksuojama trapi riba tarp šviesos ir tam-sos, tačiau tai ne fizinių pojūčių plotmė, brėžiami emocijų punktyrai, demarkacinės ribos tarp švie-saus liūdesio ir juodos nevilties, tarp būdraujančių ir

prasiveržiančių jausmų, melancholiškos nostalgijos ir baugokos paslapties...

Derva didelio formato drobėms suteikia puošnumo, iškilmingumo ir nemenką svorį. Tai elegantiška sodri juoduma, kartais primenanti aksomą, o šviesos spinduliams slenkant paviršiumi, įgau-nanti atlasinio žvilgesio su natūraliais atspindžiais.

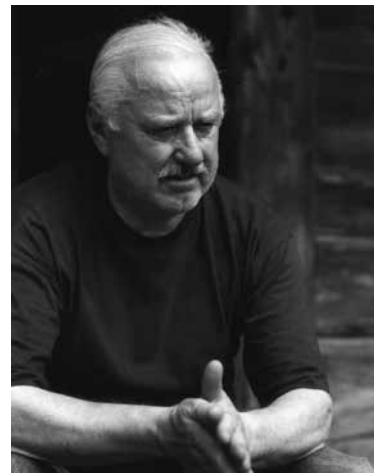
Trapūs gėlių siluetai ir pramoninis dervos kvapas, jos konsistencija sukuria labai keistą asociatyvinį lauką. Žvilgs-niui praslinkus paveikslų paviršiumi, akys pačios užsimerkia, užplūsta įvai-riausi vaizdiniai. Kvapas kaip dirgiklis primena senus geležinkelio bėgius, me-dines derva išteptas valtis, džiūstančias pakrantėje, asfaltuotą kelią per Europos stepes, kur juoduoja bekraščiai rudens pradžioje prinokusių saulėgrąžų laukai...

Bet labiausiai šie paveikslai asocijuojasi su augmenijos šešėliais, siluetais, grim-s-tančiais į naktį, ir sunkiai suvaldomomis emocijomis, kai nežinai, ar graudu, ar šviesu širdyje. Taip nuteikia prietemos me-tas, tyla, kažkur tamsoje spingsinti šviesa, keisti atsėlinančios nakties garsai...

Akvilės paveikslų ženkliškumas toks universalus, kad kiekvienam žiūrovui kelia skirtingas asociacijas, o ir pati dailininkė duoda vieną kitą užuominą, suteikdama paveikslams labai poetiškus pavadinimus.

Erdviniai objektai, jau minėti kiaukutai, – autorės eksperimentai su membranų galimybėmis, kuriant tūrinius objektus. Rožinių atspalvių jau naudotas lipnus plastikas, skaidri plėvės membrana sluok-s-niuojama pramaišiu su augalų pėdsakais. Gana amorfiškos skulptūrinės formos primena veikiau ne kiaukutą, šarvą, o dūlančius kokonus, trapias, efeme-riškas bioliekanas, iš kurių jau seniai išsiriti ir neži-nia kur išskrido drugiai, tokie pat vienadieniai kaip mūsų emocijos, džiaugsmas ir liūdesys. ■

METAI BE BRONIAUS KUTAVIČIAUS

Būtojo laiko ilgesys apima, prisiminus daugelį svarbių muzikinių patirčių, kurias mums dosniai dovanavo Bronius Kutavičius. Laimė, kad galėjome jas ne tik patirti, jomis dalytis, bet atsirado ir progų tuos išpūdžius atgaivinti, klausantis naujai atliekamų kūrinių arba jų įrašų. Kompozitoriaus muzika visada suskambedavo lyg užgautas varpas, kuris negalėjo neatsiliepti klausytojų sieloje. Ir atsiliepdavo, beje, daugelyje kraštų. Šį rugsėjį Bronius Kutavičius būtų šventęs 90-metį, kurio sulaukti pritrūko metų.

Keletą metų jau neberašė (paskutiniai kūriniai, pažymėti 2019 m., buvo ankstesnių kompozicijų transkripcijos kitoms atlikėjų sudėtims). Gal nebejautė prasmės, nes viską, ką norėjo pasakyti, jau buvo pasakęs. Kūrinių parašyta daugiau negu nugyventa metų, vien Muzikos informacijos centro sąrašuose daugiau kaip šimtas, o kur dar muzika filmams, spektakliams...

Žvelgiant atgal, Kutavičiaus didžiosios oratorijos atrodo nepajudinamos, lyg esminiai lietuvių muzikos orientyrai, pagal kuriuos bus matuojamas visas laikotarpis, atsekamos įtakos. Šiandien atrodo, kad šis etapas savotiškai baigtas, daugiau niekas taip neberašys. Visas, ką tokiu būdu norėta išreikšti, jau surkurta. Mokiinių, tiesioginių ir idėjinių, esančių stilistinėje kompozitoriaus orbitoje, santykis dar keisis, kaip ir kiekvienos

naujos kartos, kiekvieno klausytojo požiūris, tačiau klasiko rangas jau neturėtų keistis.

Kažin, ar mūsų sumaištingai bėgantis laikas kada nors taps palankus ilgesniam įsiklausymui į Kutavičiaus palikimą, bandant išigilinti ypač į tuos opusus, kurie taip ir nesulaukė deramo atlikimo. Labai to linkėčiau. Juo labiau kad rugsėjo 28-osios koncertas Lietuvos filharmonijoje patvirtino tokių „sugrįžimų“ būtinybę. Anksčiau ne itin dažnai atliekami, atrodytų, didiesiems atradimams nepriklausę kūriniai dviem fortepijonams suskambo neįtikėtinais prasmingai. „Roberto demonai ir angelai“ įsiminė kaip kontrasto tarp įkyrios, vis pirmyn genančios būsenos ir ramybės salų atspindys. „Gervių šokuose“ nors ir galima išvelgti pasigėrėtinais subtiliai perteiktas vizualines ir garsines sąsajas su šiais grakščiais paukščiais, bet šios užuominos netampa kūrinio dominantėmis, yra tik muzikos statinį nuspalvinančios puošmenos. (Čia prie Zbignevo Ibelhaupto ir Rūtos Rikterės dueto meistriškai prisidėjo klarnetininkas Rimvydas Savickas). Klausydamasi žėrinčios technikos „Disputo su nepažįstamuoju“ padariau išvadą, kad Kutavičius niekuo nenusileidžia Philipui Glassui ar Steve'ui Reichui, tiesą sakant, jo minimalizmas net įdomesnis. O simfonija-oratorija „Epitafija praeinančiam laikui“, sąmonėje stabiliai įsitvirtinusi kaip neoklasikos

išraiška, šįkart buvo perteikta labiau per jausminę prizmę, ypač stiprų poveikį darė garsų masyvai.

Svarbiausi Broniaus Kutavičiaus kūriniai simbolizuoja ištisą lietuvių muzikos epochą, be jų šiam garsiniam peizažui trūktų esminių atramų. Kompozitorius perteikė daugybę patirties klodų, aprėpė visus modernumo aspektus, atskleidė, kaip greitai avangardas tampa klasika.

Jo kūryboje dominuoja ne išpažintinė intymi lyrika, kokią sėkmingai kuria nemaža lietuvių kompozitorių dalis, o kažkas gerokai didingesnio, visuotinesnio. Autoriui paradoksaliai pavyko būti giliai tautiškam, bet kartu perteikti ir bendražmogišką lygmenį. Kutavičiaus muzika, turinti pastovumo ir amžinumo klodą, nušlifluota lyg sutartinės, atmeta viską, kas nebūtina, o prie to, kas pasakyta, nebereikia nieko pridurti.

Vienas dalykas yra suvokti autoriaus profesionalumą, bet visai kitas, kai atmintyje jau yra įsitvirtinęs katarsi sukėlusių kūrinų skambesys, labai norėtum tą pojūtį susigrąžinti, tačiau supranti, kad tai neįmanoma. Pagal šias viršukalnes matuoji kitų kūrybą, nors tokių kompozicijų nesukurs niekas kitas. Tai ne dirbtinai sugalvoti, o natūraliai išjausti ir apmąstyti dalykai, intensyvių dvasinių pastangų lydinys, iš dalies paveiktas ir universalių pasaulio dėsnių. Tai atveria begalinę perspektyvą, kurią suvokti lemta kiekvienam savaip.

Visais kūrybos etapais kompozitorius buvo atviras naujovėms, pats jas inicijavo, bet visada viską darė tyliai, neafišuodamas savo indėlio, dėl nieko nepriekaištaudamas kitiems, nors būdavo akivaizdu, kada savo kūrinio atlikimu patenkintas, o kada jausdavosi tarsi išduotas muzikantų, neperpratusių jo minties.

Ne visi spėdavo paskui sparčiai modernėjantį kompozitoriaus mąstymą. Čia savijauta tokia tarsi po staugaus posūkio – daug kam iš inercijos norisi ramiai riedėti senąja kryptimi. Juo labiau kad aplinkui tarsi ir nėra susigaudyti padedančių orientyrų. Kutavičiui nebuvo svarbu perimti tuo metu Lietuvoje vyravusius kūrybos modelius. Priešingai – nūrė kuo toliau nuo jų į nežinią, visiškai atsiduodamas atkaklioms tiesos paieškoms.

Po 10-ties metų minėsime Kutavičiaus šimtmetį. Iki to laiko galėsime patikrinti ir kūrinius, skambėjusius vos kartą, toli gražu ne tobulai atliktus. Neabejoju, kad

niekur nepasitrauks ir tie garsieji, jau įsitvirtinusieji kūriniai. Štai Klaipėdos muzikiniame teatre Gintaras Varnas stato Kutavičiaus operą „Lokys“ (libreto autorė Aušra Marija Sluckaitė). Puiki LNOBT 2000 m. premjera (režisierius Jonas Jurašas) neilgai išsilaikė repertuare ne dėl kokybės parametų, o todėl, kad lietuvių publika vis dar nenori turėti savojo Verdi'o. Ir tai galioja ne vien Kutavičiui. Štai didžiojo savo išbandymo LNOBT laukia Felikso Bajoro opera „Dievo avinėlis“ (režisierius ir choreografas Martynas Rimeikis).

Būdamas savotiškai tarp Osvaldo Balakausko ir Felikso Bajoro, su pirmuoju susijęs sistemišku racionalumu, o su antruoju – gelminės lietuvių liaudies dainų stilistikos pajauta, Kutavičius kūrė neįtikėtina įvairią muziką, domėjosi garsų judėjimu, sklidimu erdvėje, idėjos ir tembro sąsajomis.

Giliai skverbėsi į pasaulio literatūrą, sėmėsi iš jos idėjų, bet ypač gilinosi į Lietuvos paveldą, jį aktualizuodamas. Gal todėl labai greitai pasitraukė iš siauros muzikų kompanijos ir įsiliejo į platesnę nonkonformistiškai nusiteikusių menininkų bendruomenę. Originalumas yra kiekvieno kūrėjo siekiamybė, tačiau sovietų valdžia, nubrėžusi griežtus socrealizmo rėmus, bent kiek ryškesnį savitumą laikė baustinu įžūlumu, todėl čia labai reikėjo bendraminčių palaikymo.

Bronius Kutavičius nepriklausė disidentams, bet iš esmės buvo tikras patriotas – tiek garbinga savo laikysena vidinės rezistencijos sąlygomis, kai nesutiko net menkiausias dainelės paskirti partijai, tiek daugeliu kitų atvejų. Čia galima priminti vieną visuomenei beveik nežinomą akciją, kai likus metams iki Baltijos kelio, su Burokais (sūnaus Tomo gimine) bėgo distanciją nuo Vilniaus iki Rodukos (savo sodybos) net 30 kilometrų. Juos lydėjo trys automobiliai su iškeltomis Lietuvos vėliavomis, pakeliui sutiktiems žmonėms tai padarė didelį įspūdį.

Kompozitorius, pats būdamas labai nuosaikaus būdo, savo muzika metė drąsų iššūkį. „Panteistinė oratorija“ – vienas retesnių kūrinų, turinčių ypatingą istoriją. Valdžia kūriniumi piktinosi, kolegos iš jo šaipėsi. Bet visai netrukus ši oratorija tapo kertiniu opusu, kurio poveikio aplinkiniams neįmanoma nepastebėti. Daug lėmė atlikimo įtaigumas, kai jaunų muzikų entuziazmą (Šarūno Nako

vadovaujamas Naujosios muzikos ansamblis) vykusiai pastiprino patyrusi režisieriaus Jono Vaitkaus ranka.

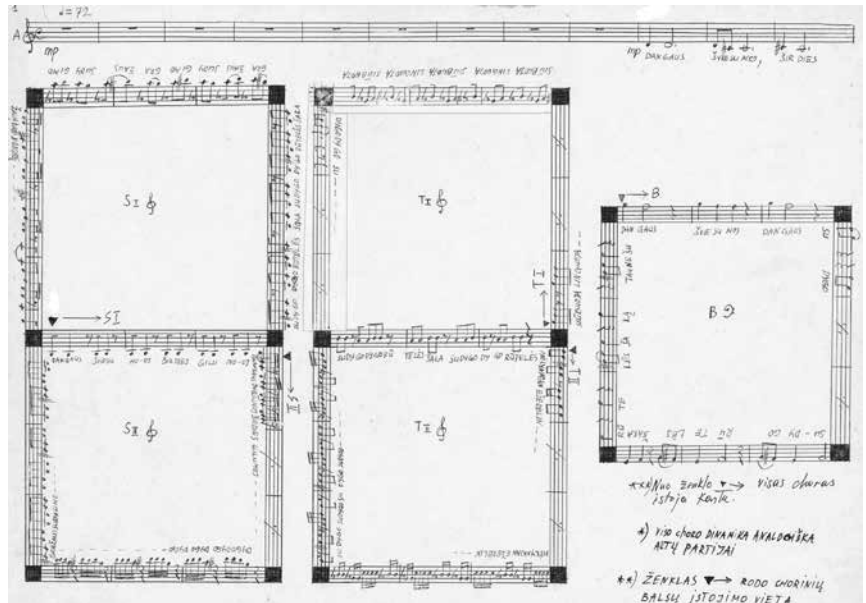
Nekonvencinis mąstymas, kai atveriamos naujo muzikos skambesio galimybės, kūrinys po kūrinio rodė, kaip neįmanomas tampa įmanomu. Jokio patoso, jokių tragikos perspaukimų ar specialaus emocijų virpinimo, viskas santūriai nukreipta į vidinę gelmę.

Kutavičius svarbiausiems savo kūriniais suteikė visuotinio matmenį, pasitelkdamas garsinę projekciją įvaizdino tuos tautos istorijos etapus, kurie buvo ištrinti iš mūsų atminties. Be lietuvių muzikos jis glinosi ir į japonų, indų tradicijas, jakutų šamanų, keltų, Afrikos tautų prasminius įvaizdžius.

Metai be Kutavičiaus ir 14 metų be jo idėjinio bendražygio Sigito Gedos šio dueto kūrybos nenustūmė į užribį. Geda ir Kutavičius buvo vienas kito verti kolosai. Abu stipriai jautė gamtos pradą, abiejų šaknys siekė labai gilią mūsų tautos praeitį. Geda buvo gal spontaniškesnis, gaivališkesnis, o Kutavičius turėjo harmonizuojančią galią, suteikiančią pusiausvyrą priešybėms. Abu menininkai vengė klišių, abu turėjo pranašystės dovaną ir mąstė, remdamiesi amžiniais dalykais.

Geda yra sakęs, kad gamtos detalės labai praplečia erdvę. Jis vertino paradoksali išsilavinimo ir nemokšiško derinį. Kutavičius, nors nušlifudavo partitūras kaip didžiausias meistras, bet nedemonstravo nei savo pranašumų, nei muzikos išmanymo, pabrėždavo nesąs eruditas. Stengdavosi viską patikrinti, remdamasis asmenine patirtimi.

Nežinia, kokių pokalbių tarp abiejų kūrėjų būta anksčiau, kai Kutavičius rašė pagoniškas partitūras, tačiau 1990 m. Geda suformulavo: „Baltų mitologija yra toks pats pirminių pasaulio gaivalų, pasaulio sukūrimo ar tapimo suvokimas. Taigi baltiškų archetipų ieškojimas mums buvo sykiu ir bėgimas, pasitraukimas nuo tradicinių klišių, formų ir stereoti-

pu“ (Sietynas. 1990, nr. 9., p. 20–21). Neabejotinai abu skaitė Norberto Vėliaus veikalus, žavėjosi atgimusių folkloro sąjūdžiu. Didelį įspūdį kompozitoriui padarė Gedos poema „Strazdas“ – gaivališka jos išraiška kvietė išsilaisvinti, sukti nepramintais takais, slėpė savyje laisvės dvasią.

Idėja ieškoti atspirties mitologijoje tuo metu tiesiog tvyrojo ore. Štai Sigitas Geda, kurdamas poemą „Strazdas“, laiške Alfonsui Andriuškevičiui rašė: „Taigi, man atrodo, jog atėjo mudviem laikas palaužyti makaules apie meno ir mitologijos santykį. Dabar ši problema nokte noksta, nors galvas sau dėl to kvaršina dar nedaugelis“ („Keturi Sigito Gedos laišakai [Alfonsui Andriuškevičiui]“. Šiaurės Atėnai. 2013-02-01).

Yra kūrinių, kurie vertinami kaip ryškūs tam tikro žanro, tarkim, chorinės ar sceninės muzikos pavyzdžiai. Tačiau yra tokių, kuriuos prisimename ne kaip tam tikro žanro reprezentantus, bet kaip idėją, išreikštą taip ryškiai, kad kūrinys tampa atspirties tašku, ženklu, bylojančiu apie laikmetį. Tokių ženklų Kutavičius paliko ne vieną. Jis nėrė vis gilyn į tuo metu kitų kompozitorių dar neaktualizuojamą praeitį, o Nepriklausomybės metais žvilgsnį nukreipė į visų bendrai patiriamus dalykus.

Kad sukauptum tokią stiprią harmonizuojančią jėgą, turi pats jausti vidinę pusiausvyrą, turėti aiškius orien-

tyrus. Tą puikiai perteikia kompozitoriaus grafinės partitūros, ne tik nušlifluotos iki muzikinių formulių, bet ir išoriškai įrėmintos į harmoningas saulės, žvaigždžių, kvadratų, oktaedrų erdvines formas. Kompozitoriaus partitūras įdomu analizuoti, atsekant jų „padarymo“ būdą, bet dar įdomiau „atrakinti“ prasminius kodus. Kutavičiaus muzikos versmė neišsenka, klausymosi patirčiai kartojan-tis. Kai žvelgiu atgal, jaučiuosi dėkinga už suteiktą meninę patirtį, už šiltą, atvirą bendravimą, neišskiriančią nieko nei pagal rangą, nei pagal kokius nors asmeninius bruožus.

Kad tai nebuvo įsivaizduoti ar lokalūs dalykai, liudija kitų kraštų muzikų patirtys. Štai vienas žymesnių lenkų muzikologų Krzysztofą Droba laiške Vytautui Landsbergiui rašė: „*Apeigos*“ *giliai sujaukina ne mane vieną (kiekvieną kartą negaliu sulaukyti drebulio ir ašarų – niekuomet taip nesijauindavau!)* Užvaldo savitas Sacrum – epifanija – istoriosofinis tragizmas etc. *Apkabink Bronių!*“ (Nailono uždanga. Lietuvių muzikų užsienio korespondencija 1945–1990. Sudarė Rūta Stanevičiūtė, Danutė Pe-trauskaitė, Vita Gruodytė. LMTA. 2018, p. 529).

Kutavičiaus palikimas teikia tiek impulsų, kad jų ne-sutalpinsi ne tik į straipsnį, bet ir į knygą. Neįtikėtina temų, garsų, laiko pjūvių aprėptis.

Sigito Gedos prisipažinimai Kutavičiui, užrašyti Motiejūno 1982-11-06

1. Iki Kristaus amžiaus visai nebuvai Kristus.
2. Apaštalaut gaidom pradėjai tik mane paskaitęs.
3. Ir toliau neturėk kitų dievų, tik mane vieną.
4. Nė Folknerio vardo netark be reikalo. (*Williamas Faulkneris buvo vienas mėgstamiausių Kutavičiaus rašytojų.*)
5. Buvai pasivertęs Meku ir Tagore, bet patogiausiai jautiesi Gedos kaily. (*Turimi omenyje kūriniai, parašyti pagal Meko ir Tagorės tekstus.*)
6. Iš kur tavo talento genai – iš motinos su lelijų herbu ar tėvo užautojo?
7. Ką veikei, kai Molainiai degė? Grojai ir negesinai? Nejaugi Čičinsko dvasia Upytėje tebesklandu? (*Kompozitorius gimė Molainių kaimė Panevėžio rajone.*)
8. Pyplius čiurlioniukus vedei nuo madrigalo iki aleatorikos. Kodėl jie vėl prie „Armonikos“ grįžo? (*Yra toks*

Kutavičiaus kūrinys „Nuo madrigalo iki aleatorikos“, kompozitorius dėstė M. K. Čiurlionio meno mokykloje.)

9. Ar tai „Dzūkiškos variacijos“ nuvedė tave pas-kui Aputį ir Gutauską į pirkelę prie Merkio, kur staugia vilkai ir klykauja gervės, raudotojos mažos? (*Kompozitorius įsigijo sodybą Rodukos kaime Dzūkijoje.*)

10. „Prutena“ išstovėjo, o „Panteistinė oratorija“ pra-smego kaip Rėzos Karvaičiai. Liko tik avinuko pėdos programėlė. (*Pagal Rėzą parašytas „Užpustytas kaimas“, aliuzija į ciklą „Avinuko pėdos“.*)

11. Kaip sekasi giedot strazdu? Aš tai dariau, būda-mas dvidešimties metų. (*Kompozitorius buvo ką tik pa-baigęs operą-poemą „Strazdas – žalias paukštis“ (1981) pagal Gedos tekstą.*)

12. Nesutikai mano slibino perdažyti mėlynai. (*LSSR Kompozitorių sąjungos plenumė skambėjęs kūrinys Gedos tekstu, kurio eilutė „slibinas raudonas“ valdžios buvo priskirta politinei provokacijai.*)

13. Sugebėjai užtvot pliauska tam, kurs „Anno cum tettigonia“ siulė grot pliauskom. (*Turima mintyje G. Dalinkevičiaus recenzija, kurioje neįprastai muzikai prika-bintas palyginimas su pliauska.*)

14. O Katkaus, Narbutienės ir Gedgaudo apgintasai! Visada turėk užtartytojų. Jeigu kas, kreipkis į Pende-reckį ar Šnitkę.

15. Gamindamas apmušalus filmams, stenkis, kad išeitų ne per ryškūs. Kas ir bus, jei muzikiniai tapetai užgoš Vabalo ar Šablevičiaus *grand-sumanymus*? Gau-dyk sėkmės akimirką. Ji kainuoja pusantro šimto. (*Kompozitorius tuo metu daug muzikos rašė kino filmams.*)

16. Kam tau reikalingas didelis šuo? O ko tau reikia iš ekstrasensų?

17. Pirkdamas vaikams faršą, visada pasižiūrėk, ar šviežias.

18. O Panevėžio kroso čempione (8 km)! Ko taip smarkiai bėgioji nuo infarkto prišiukšlintuose Karoli-niškių miškuose? Iš tikrųjų, iš tikrųjų sakau tau: prie šachmatų lentos Vilhelminai vis tiek pralaimėsi. (*Pir-moji žmona Vilma puikiai žaidė šachmatais.*)

19. Argi jau 50? Nusiimk akinius – sykiu nusiimsi ir 20 metų. ■

Aušra Marija SLUCKAITĖ

KELETAS TRŪKINĖJANČIŲ ŽODŽIŲ APIE GRAŽINĄ MARECKAITĘ

*Kaip rožės pumpuras kraunasi ir mirtis
Iš mūsų gyvenimo dienų.
Gal iš tikro: mirti bus paprasčiau, negu mes galvojam.
Gyventi – nebuvo paprasčiau.*

Birutė Pūkelevičiūtė. „Atradimo ruduo“

Vienas po kito šiemet gyvenimo sceną amžiams paliko talentingi teatro ir kino žmonės – aktoriai, scenaristai, dramaturgai, teatrologai... Išėjo Regimantas Adomaitis, Vytautas Paukštė, Vytautas Tomkus, Liudvikas Jakimavičius, Pranas Morkus, Ferdinandas Jakšys... Rugsėjo 11-ąją sužinojau, kad mirė dramaturgė, teatrologė Gražina Mareckaitė – viena iš paskutinių artimų mano kartos bičiulių. „Čiurlioniška gedulo eisena, prie kurios prisijungiu ir aš“, – tarsi girdžiu ją, sakančią iš Anapus.

Dar prieš mėnesį el. žinute teiravosi, kaip man sekėsi grįžti į Sarasotą iš Vilniaus. „Ar pasikeitė kas, pabuvus „karo zonoje“? Jaučiu liūdesį po trumpo mūsų pabendravimo: tarsi sugrįžtų praeitis, tarsi galutinai nutoltų...“ – rašė Gražina rugpjūčio 6 dieną. Prieš porą savaitių buvome susitikusios lauko kavinėje Reformatų skvere. Savo vyro Eugenijaus atlydėta, ji stovėjo ir laukė manęs viena, vėjo perpučiama, svyruojanti it nendrė. Užsisakė tik žalios arbatos ir savo mėgstamų alyvuogių su apelsinų skiltelėmis. Po lietingos dienos buvo vėsi popietė. Gražina nerimavo – namuose jos laukė sūnus Martynas, atėjęs aplankyti. Žadėjo, kad ilgiau pabendrausime Merkinėje – norėjo pamatyti ten atidarytą parodą „Būties kaina“, skirtą Jurašo kūrybos keliui, – paskui tradiciškai, kaip kas vasarą, pasėdėsime vasarnamio terasoje.

Dažnai prisimindavo 2010 m. birželio vakarą prieš Jonines, kai atėjusi pasveikinti Jono su gimtadieniu, užsibuvo iki vidurnakčio. Jurašas tada svarstė, ar tinka-

mas metas Kauno dramos teatre statyti Jeano Anouilho „Antigonę“, pjesę, kurios imtis sovietmečiu jam neleista politiniais sumetimais – dėl artimų temos sąsajų su nepalaidotais Lietuvos partizanais. Dabar tėvynė jau antrą dešimtmetį buvo nepriklausoma, ją gaubė ramus, žvaigždėtas vasaros dangus.

Tais metais Lietuva minėjo skaudžią sukaktį – sovietinės okupacijos 70-metį. Jaunimas keliavo į tremties vietas tvarkyti apleistų kapų (*Misija Sibiras*). „Nepalaidotųjų“ tema kėlė naujas asociacijas su tautos patirtomis traumomis. Gražina karštai palaikė mintį, kad Antigonės pasipriešinimas nepradęs aktualumo, verta šį mitą susieti su tremties tragedija, pasitelkiant dokumentiką. Prisiminė Birutės Pūkelevičiūtės „Raudą“... Kitą rytą jau stovėjo prie vartelių su poetės rinkiniu „Atradimo ruduo“. „Visą naktį nemiegojau, galvojau, skaičiau „Raudą“... – pasakė ji. – Tikrai gera mintis pastatyti spektaklį „Antigonė Sibire“, puikiai tiktų ir šitos eilės.“ Gražinos pasiūlymas tapo svarbia „koliažinės dramaturgijos“ dalimi. Tremties tema ją giliai jaudino, jai rūpėjo, koks bus spektaklis. Jurašo režisūrą ypač vertino dėl gebėjimo atskleisti, kad dabarties akistata su praeitimi paradoksaliai atveria ateities perspektyvą.

Šiemet Gražina į Merkinę taip ir neatvažiavo. Anot jos, „transportas niekaip nesitvarkė“. Bet telefonu kalbėjomės dažnai. Liepos 25 dieną paskambino ir sujaudintu, pakimusi balsu prabilo: „Paukštę palaidojo... Nepatikėsi, ką aš tuo metu patyriau...“ Vytautą laikė vienu talentin-

giausių, įvairiapusiškiausių Lietuvos aktorių, važinėdavo į Klaipėdą žiūrėti jo kuriamų vaidmenų. Laidotuvių dieną Gražina, užsidegusi žvakę, atsisėdo prie stalo ir pasinėrė, anot jos, į apmąstymus. Staiga į kambarį įskrido didžiulis drugys. Ėmė sukstis aplink žvakę. Sukosi ir sukosi, kol žvakė užgeso... Tada dingo. „Drugys! Iš kur galėjo atskristi į butą drugys, ir dar tą pačią valandą, kai Paukštę laidodo? Ir kur paskui dingo?“ – susijaudinusi kalbėjo, buvo sukręsta, lyg prisilietusi prie anapusbės.

Gražina puoselėjo taurias, nekintamas dvasines vertybes, laikėsi tvirtų moralinių principų. Trečios kartos vilnietė iki kaulų smegenų. Mylėjo Vilnių, pažinojo kiekvieną jo kampelį, daugiasluoksnę istoriją. Priklausė vilniečių klubui. Vieni gražiausių puslapių apie sostinę yra jos atsiminimų knygoje „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų“. Šis miestas nematomais draugystės siūlais susaisė ir mudvi. Vaikystėje ji gyveno vienoje Aušros Vartų pusėje, aš – kitoje, „ant Basanavičiaus kalno“.

Vieną vasarą Gražina nusivedė mane „anapus Vilniaus vartų“, Balstogės gatve iki Mielagėnų sankryžos, parodė seną namą, kur augo, kiemą, kur žaidė. Jos prisiminimai liejosi, žaižaruodami spalvomis ir su romantiniais atšvaitais, ir su juodais karo, pokario šešėliais. Perkirtusios geležinkelį, ėjome į Rasų kapines, pasukom į Krėvos gatvę – ten aš gyvenau, baigdamą universitetą, kuriame abi studijavom, bet per dviejų kursų atstumą, taigi nesusitikom. Netapome labai artimos ir po studijų, nors sukomės toje pačioje kultūrinėje terpėje, užėmėme „tą pačią barikadų pusę“. Gražina anksti ištekėjo, augino sūnų Martyną. Iš šalies žiūrint, jos gyvenimo ašys atrodė gana aiškiai nubrėžtos – rašymas, teatras, kultūrinis darbas. Šeima. Be bohemiškų nukrypimų, be blaškymosi. Rašė išmintingus straipsnius, recenzijas, pjeses, gyvente gyveno literatūra, poezija. Susitikdavome literatūrinuose vakaruose, šnekteldavom redakcijose. Bet ne viskas buvo taip subalansuota ir sklandu jos gyvenime, kaip iš šalies atrodė. Patyrė ne vieną traumą, nešiojo didelį skaudulį širdyje. Ir jai „gyventi – nebuvo paprasčiau.“

Labiau suartėjome, kai grįžau iš egzilio. Mus daug kas siejo – politinės ir estetiškos pažiūros, kultūriniai

interesai, skoniai, niūri okupacijos patirtis, prisiminimai, bet labiausiai – teatras ir, žinoma, literatūra.

Pasimatydavom vasaromis, ryšį palaikėm, susirašinėdamos internetu. Ją slėgė užsidarymas tarp keturių sienų, apgailėstavo nebegalinti aktyviai veikti. „Kai nėra būtinų darbų, kai sustingsta vis rašyti ir rašyti įpratusi ranka, lieku pakibusi visiškoje tuštumoje“, – guodėsi pernai balandį. Su širdgėla stebėjo, kaip kultūrinę erdvę užvaldo cinizmas, godumas, savireklama, tuščiaaviduris „šiuolaikiškumas“. Krimtosi, kad mūsų kartos puoselėtos vertybės vis dažniau tampa pajuokos objektu – antikvarinėmis senienomis. Prasitardavo nebenorinti nei skaityti, nei rašyti – kam? Jokia refleksija pasidarė nebeįmanoma.

Pati patyrusi, ką reiškia karas, ypač skaudžiai išgyveno Ukrainos tragediją. „...Nežinau, kiek jūs matote karo siaubą, bet mes net užuodžiame degesius ir žuvusiųjų kvapą – taip viskas arti. Vilniečiai stengiasi gyventi dvigubą gyvenimą – teberašo, tebesvarsto, tebetapo, tebedainuoja, teberengia parodas ir kviečia į atidarymus, bet kas iš to? Ir kas iš ko? Tik matydama būrius moterų, ištrū-

kusių iš mirties nagų su vaikais ir vaikeliais, bet tikinčių ateitimi, ir aš pastebiu, kad vis dėlto pražydo alyvos ir ievos“, – rašė ji šiemet gegužės 9 d.

Gražina buvo humanistė, jautri, trapi, pažeidžiama, aplinkybių stumiami į depresiją... Bet vis tiek tikinti žmogiškumu.

...Mano prisiminimų gija ima trūkinėti... Esu toli nuo Lietuvos. Čia dar netvyro aitrūs karo dūmai, bet per radiją, televiziją, telefoną vis garsiau kartojami perspėjimai, kad prie miesto, kuriame dabar gyvenu, sparčiai artėja katastrofiškai pavojingas, viską naikinantis uraganas Ianas, jau nuniokojęs Kubą. Raginama evakuotis. Virpa langų stiklai, iki žemės it pagaikščiai lankstosi palmės, pušys... Slenka dangum juoda grėsminga liūtis...

Atsisveikinu su bičiule paskubomis – jos žodžiais iš vieno paskutiniųjų laiškų: „...Sunku patikėti, kad gyvename ne kažin kokiame sapne, ką jau seniai teigė Kalderonas. Gerbiu sugebančius dirbti, dievinu kovojančius. Bėlika būti ir laukti. Laukiu!

Su dar vis gyvais jausmais – Gražina...“

SKAUDUS, RAUDONAS VALENTINO ANTANAVIČIAUS PAVEIKSLŲ SUNKIS

Valentino Antanavičiaus retrospektyva VDA parodų salėse *Titanikas* paskatino *kitaip* apmąstyti šio dailininko vietą Lietuvos dailės istorijoje. Pastarųjų metų personalinėse parodose vyravo asambliažai, beveik nepajudinamai įbetonavę jo kaip asambliažų pradininko, žinoma, kartu su Vincu Kisarausku, įvaizdį. Gebėjimas įtaigiai kalbėti meno kūriniais, sukonstruotais iš daiktų ir jų nuolaužų, nustelbė jo kaip tapytojo indėlį. Šios retrospektyvos kuratorės Ramutė Rachlevičiūtė ir Ieva Antanavičiūtė-Pleikienė kaip tik ir stengėsi ištaisyti šią „neteisybę“ – buvo rodomi kūriniai nuo pat kūrybinio kelio pradžios iki šių dienų.

Reikėtų priminti, kokių strategijų menininkas ėmėsi, kad apeitų geležinę užkardą, vėliau bandė praskleisti dusinančią ideologinę nailono užuolaidą. Vėliavų, transparentų, lozungų ar sovietmečiu „džiūgaujancios“ minios Antanavičius netapė. Kūrybinės karjeros pradžioje kūrė kultūrininkų portretus, į kuriuos cenzūra žiūrėdavo atlaidžiau. Ne tik ir ne tiek juose, kiek dailininko dirbtuvėje užsigulėjusiose didžiulio formato figūrinėse kompozicijose trikdė, neretai erzina raudona skraistė tarsi bulių koridoje

(turiu omenyje alergiją politinėms raudonmečio realijoms). Tas raudonis dominuoja, tačiau yra kitoks, negu sovietmečio vėliavų koptus plazdantis šilkas. Kaip sename ano meto anekdote: „Teisingai, būtent taip, tik atvirksčiai...“

Tuo sunkiu raudoniu paženklintas ir Jono Mikulinsko (1980. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus) portretas. Už rašytojo, papildbomis žvelgiančio į sovietinę tikrovę (kitokios juk nebuvo), stūkso raudonas luitas, neleidžiantis gręžiotis atgal – vis tiek nieko

Valentinas ANTANAVIČIUS. Dramaturgo Juozo Grušo portretas. 1985. NMKČDM

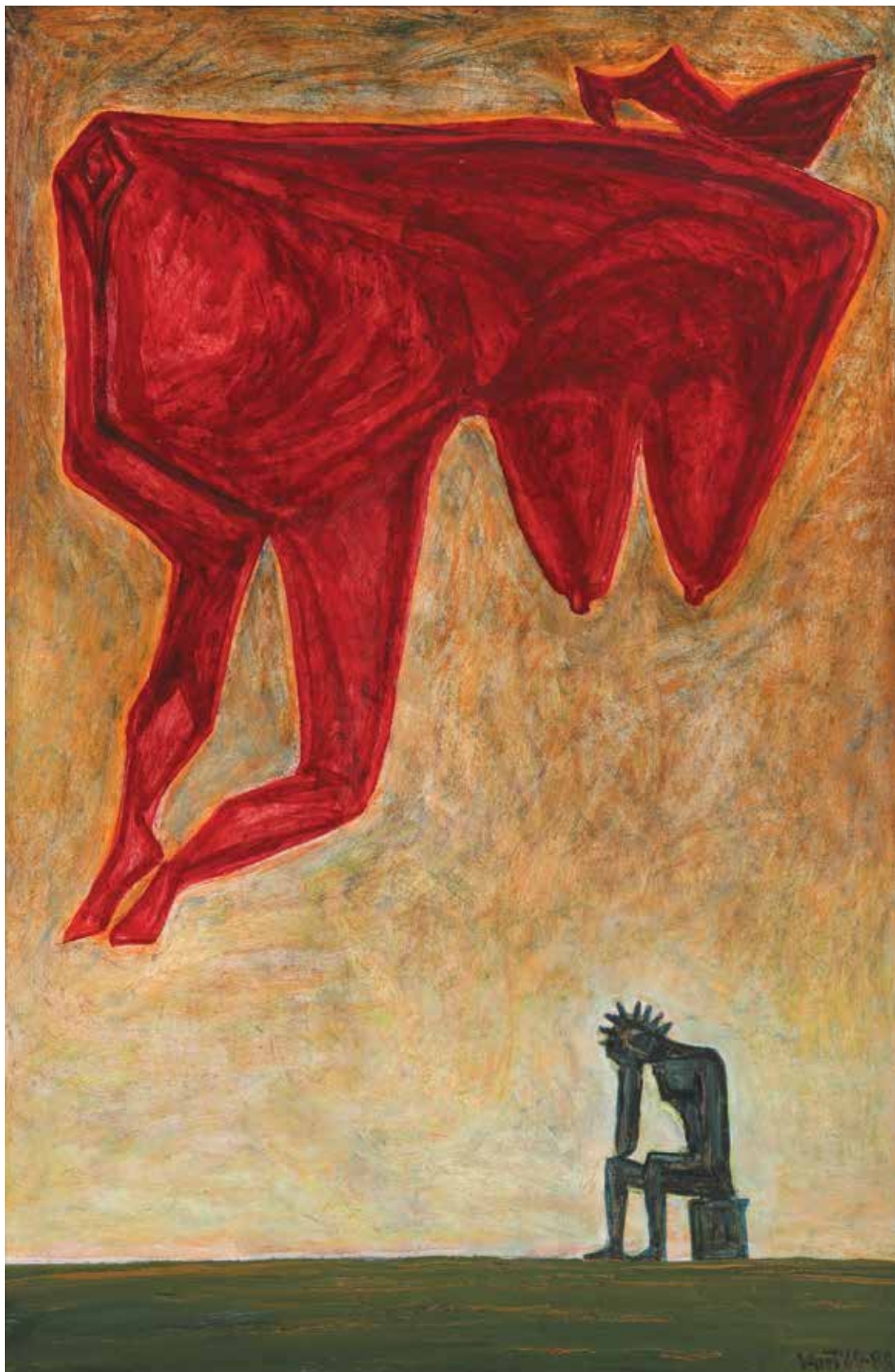
Valentinas ANTANAVIČIUS. Mitologinė figūra. 1976. Violetos ir Romano Raulynaičių rinkinys

neišvysi, o ir nėra prasmės. Sakoma, tikrą tapytoją pažinsi iš to, kaip jam sekasi suvaldyti raudoną spalvą, tačiau sovietmečiu bet koks raudonumas paveiksluose žiūrovams, ypač menininkams, strigdavo gerklėje kaip ašaka, keldavo nepageidaujamas asociacijas. O štai drobės „Dramaturgo Juozo Grušo portretas“ (1985. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) apatinė dalis – daugiau negu pusė paveikslo – dramatiškai raudonuoja.

Lietuvos tapyba ideologines, politines realijas maksimaliai ignoravo, *tikras* menininkas su jomis nesiterliojo. Antanavičius suteikė tapybai didžiulę pareigą, kuri būdavo patikima plakatams, – veiksmingai žadinti pilietinę sąmonę, jaudinti, netgi sukresti. Tokio skvarbaus, sakyčiau, tiesmukai kritiško ir nedviprasmiško žvilgsnio į sovietinę realybę Lietuvos tapyboje daugiau nėra.

Išskirtinis, su niekuo nesulyginamas dailininko gebėjimas apie politinius dalykus kalbėti, pasitelkiant erotizuotą motyvą. Raudonos žmogystos, pavyzdžiui, drobėse „Pavasaris“ (1972, VDA muziejus), „Mitologinė figūra“ (1976, Violetos ir Romano Raulynaičių rinkinys, toliau – VRR) ar jų kūnų dalys – „Maištininko žūtis“ (1971, VRR), „Įniršis“ (1973, VRR) ir kiti personažai įkyriai, maudžiančiai grėžia mūsų sąmonę, skleisdami egzistencinį nerimą. Raudona spalva neretai derinama su žalia (Juozo Grušo portretas, 1985; „Baudžiava“, 1969–1988) ar mėlyna („Ekspansija“, 1968–1979, VRR).

„Pavasario“ (1972) vaizdas panoraminis, o tai visiškai nebūdinga to laikotarpio Lietuvos tapybai. Tuštokame erdviam lauke stūkso monumentai. Pirmame plane du begalviai gigantai – juodutėlatis vyro torsas iš nugaros, moters torso apatinė dalis nusklembta, atsisukusi priekiu ji virsta arka. Dviprasmiškas vyro ir moters rankų, tiksliau strampų, judesys – lyg ir pakeltos viršūn, bet su nukarusiomis drabužių rankovėmis. Joms atliepia senyvos moters krūtys, bejėgiškai išsekusios, bylojančios apie egzistencinį nuovargį, o ne apie *pavasarinį atgimimą*. Taigi, čia atgimimas ne žmonių, ne torsų, o totalitarinės, sovietinės ideologijos, kuri per prievartą

Valentinas
ANTANAVIČIUS
1940-iejų metai
1969–1988. NČDM

Valentinas ANTANAVIČIUS. Dailės kritikas A. Andriuškevičius. 1972. VDA muziejus

Valentinas ANTANAVIČIUS. Pavasaris. 1972. VDA muziejus

kasmet atgydavo gegužės 1-osios demonstracijomis.

Itin paveikus raudonis smūgiuoja į paširdžius ir kituose Antanavičiaus paveiksluose. Perfrazavus žinomą Williamo Faulknerio posakį, galima tvirtinti, kad tapytojui pavyko visas sovietmečio traumas, vėlesnio pilko gyvenimo kritiką sutalpinti ant teptuko galo. Tai angažuota raudonmečio ideologiją demaskuojanti antisovietinė tapyba. Visų pirma „1940-ieji metai“ (1969–1988, NČDM). Nėra tapybos paveikslas, geriau išreiškiančio artėjančios sovietinės okupacijos grėsmę. Visų pirma matome

labai siaurą žemės juostelę, tokią plonytę, kad, regis, įlūš nuo užgriūsiانčios prievartos svorio. Kokius septynis ar aštuonis kartus didesnis dangus, tačiau jo geltonis slogus, tarytum beoris. Virš Rūpintojėlio danguje kabaluojanti milžinė, neįtikėtina klaiiki kentaurė – moteris karvė – įkūnija tuoj ištiksiانčią tragediją. „Susimąstęs Kristus: nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio“ – taip menotyryninkė Gabija Surdokaitė-Vitienė pavadino knygą, analizuojančią, ką mums reiškia Rūpintojėlio skulptūra. Šis nepaprastai taiklus įvaizdis man asocijuoja su minėtu Antanavičiaus paveikslu.

Be jokios maskuojančios priedangos žiūrovai kaktomuša susiduria su sovietinio totalitarizmo realybe. Pranešimas be galo skaudus, o vaizdinio pobūdis efektingas, atraktyvus, akį traukia erotiškai angažuota vizija, daranti pritrenkiantį poveikį. Štai čia ir išryškėja Antanavičiaus pavaizduotos nuogybės ambivalentiškumas – ji negundanti, neviliojanti, kelianti pasibjaurėjimą, atstumianti. Žvelgiant į ją apima tulžingas kartėlio jausmas, panašus į tą, kokį daro senatvės ar kitaip subjaurotas nuogas kūnas.

Išimtimi to raudonumo kontekste laikytinas portretas „Dailės kritikas A. Andriuškevičius“ (1972,

Valentinas ANTANAVIČIUS. Baudžiava. 1969–1988 m. LNDM

Arūno Baltėno reprodukcija.

VDA muziejus). Tai įstabus portretinio meno pavyzdys, kažkodėl nepatekęs į chrestomatines Lietuvos portreto parodas, katalogus, straipsnius. Alfonsas Andriuškevičius (šaržuotai pasendintas, sugriežtintas lyg piratas, keliantis baimę dėl savo griežtumo) vilki raudoną golfą, o šalia jo padėta lėkštė su dviem negailestingam skrodimui pasmerktomis, krauju aptašytais plekšnėmis (kažkodėl jos asocijuojasi su dailininkais), piestu stovi raudonkriaunis išgalastas peilis – čia pasigailėjimo nebus. Į prastą meną, šunmenį, pasak filosofo Antano Maceinos, ir į tokius dailininkus, valdžios pataikūnus, kritikas žiūri be jokio gailesčio. Nors kolegos dailėtyrininkai gerai žino, kad, jeigu Andriuškevičiui kas nepatikdavo, rankų jis nesitėpdavo (tiesiog nepamindavo bendrose apžvalgose, nerenzenudavo, jo manymu, prastų parodų). Tačiau tai detalės. Šis portretas nediduko formato, bet smūgiuoja galingai, yra itin paveikus.

Valentino Antanavičiaus retrospektyva VDA *Titaniko* parodų salėse šįkart privertė apmąstyti ypatingą simbolinį raudonos spalvos vaidmenį dailininko kūryboje, įsimintiną jos sunkenybę. Tai ne sovietinės sistemos galios, partinio triumfo, bet brutalių griauančios ir bauginančios jėgos atspindys. ■

KURTI, IŠMUŠUS PAGRINDĄ SAU IŠ PO KOJŲ

Adomo Juškos spektakliuose visada būdavo tvirtas literatūrinis pagrindas. Į sceną šis režisierius perkėlė Jaroslavo Hašeko „Šauniojo kareivio Šveiko nuotykius“, Roberto Schneiderio „Miego brolių“, Jorge's Luiso Borgeso apsakymus, Cervanteso „Don Kichotą“. Literatūra, ypač knygos vaizdinys, užima svarbią vietą daugumoje Juškos pastatymų, matome fizines knygas – Šveiką, įsikibusį storo savo paties nuotykių leidimo, Borgeso veikėją – rašytoją, užverstą vandeniui persunktomis, degančiomis knygomis, don Kichotą, susiduriantį su savo paties, kaip knygos veikėjo, egzistavimu ir skaitantį apie save. Knyga yra pagrindinė Juškos spektaklių veikėja, primadona ir karalienė. Tačiau, kai ėmė atrodyti, kad spektakliuose ji įsitvirtino visiems laikams, režisierius netikėtai

išvertė ją iš sosto – naujausiame spektaklyje nei knygos, nei literatūrinio pagrindo nėra.

„Guašas“ – tai bandymas scenoje sukurti spektaklį „iš natūros“, lygiai kaip dailininkas improvizuoja, paveiklui pasitelkdamas vien atsitiktinį vaizdą ar vaizduotę. Šis spektaklis nesiremia jokia literatūros, mitologijos ar religijos motyvu. Atrodo, režisierius apsižvalgė aplink, pasikuitė po savo atsiminimus ir šiam kūriniumi pasirinko mokyklą – scenoje matome mokyklines kėdes, lentas, kreidą, kūno kultūros pamokų atributus, aktorius, vilkinčius stilizuotomis uniformomis – balti marškiniai, juodos kelinės arba šortai (scenografė, kostiumų dailininkė Barbora Šulniūtė). Tiesa, vargu ar galėtume sakyti, kad čia spektaklis apie mokyklą, kažin ar verta klasėmis vesti į jį mokinius, kad šie sceninės realybės veidrodyje išvystų save, atpažintų savo mokytojus, kasdieniškas situacijas. Kaip ir kituose spektakliuose Juška tyrinėja ne nūdienos aktualijas, o tai, kas aktualu visada. Tad ir „Guašas“ nebando nei demaskuoti mokyklos aparato, nei kalbėti apie aštrias problemas, o šmaikščiu, kūrybišku žvilgsniu žaidžia šios aikštelės atributais ir veikėjais, skatina pajusti kiekvienos akimirkos žavesį. Juokauja bendro gyvenimo temomis, pašiepia prisiimamus vaidmenis.

Vyksta žaidimas kasdienybės tarpniais, situacijomis, kurios čia tampa „pamokomis“. Kūrybinė komanda nesislapsto, viso spektaklio turinys, kaip dalyko kursas vadovėlyje, surašytas ant vienos iš scenoje stovinčių lentų. Aštuonios pamokos interpretuojamos žaidžiant, ieškant

„Guašas“. Spektaklio scena

Eimanto Paulausko nuotr.

netikėtumų ir iš paskutiniųjų ginantis nuo klišių. Spektaklio pradžia nurodo apsisprendimą šįkart nesinaudoti jokia literatūriniu pagrindu. Matome daug atsisveikinių su bet kokia literatūrine medžiaga ar informacija. Septyni bevardžių ir konkrečių, nekintančių vaidmenų neįkūnijantys aktoriai (Andrius Bialobžeskis, Aleksas Kazanavičius, Aušra Pukelytė, Jovita Jankelaitytė, Simonas Storpirštis, Martynas Berulis, Augustė Šimulytė) dokumentų smulkintuvui sušeria teksto pilnus lapus, nuvalo prirašytas lentas ir galiausiai patys tampa primatais – tikrų tikriausiomis *tabula rasa*, galutinai užtikrinančiomis žiūrovus, kad literatūra šiam spektakliui nieko nereiškia. Paslaptinga figūra, vilkinti darbiu kombinezonu, supažindina šiuos primatus su kreida – efemeriška kūrybos priemone, kuri yra privalomas pamokos atributas, ja piešiami atgyjantys paveikslukai, žaidžiamos „kartuvės“. Viskas vyksta čia ir dabar, anksčiau etiudo apraiškų nebelyka, vien brūkštelėjus šlapia kempine.

Spektaklyje ne tik nėra literatūros, bet ir aktoriai mažai kalba – scenoje nuskamba vos viena kita teksto nuotrūpa. Šis kuklus žodžių kiekis atrodo čia atsiradęs ne dėl verbalinės prasmės, o dėl faktūros, dėl to, kad kalbėjimo kuriamas triukšmas vienoje ar kitoje spektaklio vietoje gerai skamba. Iš tiesų visai nesvarbu, ką šneka aktoriai – lygiai taip pat rimtai jie pasakoja istorijas ar deklamuoja eiles *nonsensinėmis* kalbomis, prie kiekvieno žodžio skiemens prilipdami atsitiktines raides.

Smagu stebėti spektaklio procesą, bet ne tiek jį suprasti, kiek į jį įsitraukti, leisti sau kartu su aktorais mėgautis esamuoju momentu. „Guašo“ žavesį užtikrina idėjų užuomazgos, netikėti estetikos atšvaitai ir tokie išsiilgti, staiga užklumpantys sceninio grožio blyksniai – stebinti mokinius, ant perstumdomų kėdžių šokančius valsą, gatvės žibinto iš tamsos ištraukiamas naktinio gyvenimo scenas, merginą, kuri neša saulę, visus užliejančią šilta šviesa... Juška nuosekliai išlaiko žvilgsnio autentiškumą bei nuoširdumą, išsiskiriantį ir gerai atpažįstamą režisūrinį braižą, net atsisakęs vieno iš svarbiausių savo spektaklių komponentų – literatūros. ■

Juozo Miltinio dramatos teatro meno vadovas, režisierius ir dramaturgas Aleksandras Špilevojus jau ne pirmus metus domisi ir analizuoja storytelling fenomeno raišką teatre. Siūlome susipažinti su režisieriaus tyrimo fragmentais ir repeticijų užrašais, kaip buvo kuriamas gatvės teatro spektaklis „Stepai, gazo!“ (MMlab). Du aktoriai pasakoja realiais faktais paremtą, bet jų pačių išmone, smagiomis prielaidomis atskleistą Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro gyvenimo istoriją. Abu aktoriai, motociklais atvykstantys į pasirodymo vietą po atviru dangumi, apkeliaavo įvairius Lietuvos miestus ir miestelius.

Aleksandras ŠPILEVOJUS

ISTORIJA PASAKOJANTIS AKTORIUS IR ŽIŪROVAI

Apie spektaklį „Stepai, gazo!“

Menas nėra niekam nieko įsipareigojęs, vienintelė jo pareiga – pasakoti istorijas. Pageidautina įdomias. Kitų įsipareigojimų pasakotojas neturi.

Martin McDonagh

Antroje XX a. pusėje teatre ir kituose performatyviuose menuose ėmė įsitvirtinti postdraminio teatro idėjos. Tai susilpnino iki tol vyravusį tekstocentristinio teatro modelį, paremtą linijiniu naratyvu, būdingu klasiškai dramaturgijai – pjesėms. Tapo vis ryškiau juntamos tendencijos pagrindine dramaturgine spektaklių ašimi

rinktis ne tekstą (bent jau ne pjesę), bet atlikėjų (aktorių, šokėjų, performansininkų ir kt.) kūnus, choreografiją, rodomo spektaklio erdvės peizažą ir kt. Šiuolaikinio teatro kūrėjams tai suteikė daug naujų, įdomių išraiškos formų ir šiandienai aktualių priemonių, praplėtė įprastas teatro ribas. Vis dėlto tai smarkiai susilpnino ilgus amžius gyvavusį dramatinio kūrinio naratyvą, jo reikšmę ir pačią šiuolaikinę dramaturgiją klasikine šio termino prasme.

Užgimstančio postmodernizmo mąstytojams paskelbus apie didžiųjų naratyvų mirtį, šiai idėjai pritarė skirtingų meno rūšių kūrėjai, tačiau dramaturgų ir dramaturgijos ateitis tapo labai miglota. Nors dramaturgija neišnyko, bet jos vaidmuo ir uždaviniai vis dėlto akivaizdžiai pasikeitė. Šiandien anglakalbėse šalyse vietoj mums įprasto termino „dramaturgas“ plačiai naudojamas kitas – *playwriter* (pjesės rašytojas). Taip yra todėl, kad dramaturgais pradėta vadinti menininkus, kuriančius ne tik ir ne tiek pjeses bei istorijas būsimiems spektakliams. O štai šiuolaikiniai dramaturgai kuria spektaklio medžiagą, kuri nebūtinai turi būti tekstinė, net jeigu tokia ir yra, ji visiškai neprivalo būti parašyta paties dramaturgo – tai gali būti tiek jo surinkta kitų rašytojų ir dokumentinių šaltinių tekstų kompozicinė dėlionė, tiek videomozaika ar choreografijos, judesio ne naratyvinė dramaturgija. Vieną vertus, tai ir vėl patvirtina, kad tiek teatras, tiek pati dramaturgija praturtėjo, tačiau atskleidžia ir tai, kad neišvengiamai pasikeitė naratyvinės dramaturgijos reikšmė ir senųjų dramaturgų pozicija teatre.

Paradoksalu, tačiau beveik tuo pat metu, kai teatras tolo nuo žodžio ir naratyvo, mokslo aplinkoje į pasakojimą imta žiūrėti kaip į universalų, jokių meno rūšių ir formų neribojamą fenomeną. Tam didžiausią įtaką padarė Algirdo Juliaus Greimo naratyvinė gramatika (semiotika) ir Gerard'o Genette'o pasakojimo retorika (naratologija). Šiuolaikinėje kultūroje didėjant istorijos, mito, naratyvinės linijos ir pasakojimo reikšmei, postmodernus teatras judėjo priešinga kryptimi, toldamas nuo istorijų ir jų dėstymo. Tokiu būdu dar ikiteatriniais laikais atsiradęs istorijų pasakojimas XX a. įgavo naują reikšmę ir išsiplėtojo naujas atskiras reiškiny, nepriklausantis jokiai meno rūšiai – *storytelling*, – pirmiausia tapęs reikšminga rinkodaros, verslo, švietimo,

o vėliau ir populiariosios kultūros dalimi.

Šiandien, traukiantis į paraštes postmodernizmui, *storytelling* stilistika kartu su pjesėmis bei naratyvais ir vėl ima vis stipriau skverbtis į šiuolaikinį teatrą. Kad ateities kūrėjai rastų išsaugotą gyvą naratyvo ir istorijų pasakojimo tradiciją, kad teatro dramaturgija turėtų kuo remtis ir ką puoselėti, labai svarbu šiandien istorijas ir jų pasakojimo formas pritaikyti šiuolaikiniam teatrui ir kitiems scenos menams. Juolab kad postmodernizmo, o kartu ir postdraminio teatro ciklas baigėsi, bet, pasak Ekseterio universiteto profesoriaus Alano Kirbio, gali būti, kad mes to net nepastebėjome: „*Postmodernizmas miręs. Jo vietą užėmė naujoji autoriteto ir žinojimo paradigma, suformuota besivystant technologijoms ir šiuolaikinėms socialinėms jėgoms.*“⁴¹

Mano empiriniai pastebėjimai, kuriant dramaturgiją ir režisuojant teatro spektaklius, analizuojant savo kūrybą ir jos poveikį žiūrovams, leidžia daryti prielaidą, kad naratyvų reikšmė ir svarba meno, kultūros produktų vartotojams šiandien vėl didėja. Galbūt taip yra todėl, kad, nepaisant įvairių ateinančių ir praeinančių kultūros madų, pasaulėžiūrų, filosofinių srovių, tiek ankstesnės kartos, tiek ir dabartinė nuo pat vaikystės įpratusi klausytis pasakų, legendų, sakmių, herojinių mitų, galbūt todėl, kad istorijas pradėta pasakoti pačioje žmonijos aušroje, įvykus kognityvinei *homo sapiens* revoliucijai. Ši tradicija yra kur kas senesnė už patį teatrą ir už daugelį kitų meno rūšių. Natūralu, kad bandoma kurti komunikaciją ir bendruomeniškumą, remiantis vienijančiomis idėjomis, būtomis ir nebūtomis istorijomis, legendomis, mitais, didžiaisiais naratyvais.

Stipria atsvara aukščiau išvardytoms postmodernistinėms tendencijoms šiuolaikiniame scenos mene būtų galima laikyti *storytelling* teatrą. Jis itin reikšmingas tuo, kad tęsdamas tūkstantmečius egzistavusias istorijų pasakojimo tradicijas, paskatinusias rasti ir teatro dramaturgiją, sugeba būti itin šiuolaikiškas, artimas bei priimtinas šandienos teatro kūrėjams ir žiūrovams. Skirtingos jo apraiškos vienaip ar kitaip pasireiškia ir postdraminiame, verbalimo ar dokumentiniame teatre, tad nederėtų laikyti jo opozicija šiuolaikinėms teatro ir apskritai meno kryptims. Priešingai – istorijų pasakojimas randa savo vietą šiuolai-

kiniuose scenos menuose, suteikia dar platesnį teatrinės išraiškos spektrą, papildo kūrybinį arsenalą.

Pagrįsiu tai savo asmenine patirtimi. 2021 m. kovą sukūriau savo pirmąjį *storytelling* spektaklį pagal Antigonės mitą „ANTI“ Panevėžio teatre „Menas“. Visą procesą kruopščiai dokumentavau ir analizavau. Vis dėlto įsitikinau – patirties, įgytos režisuojant tokio tipo spektaklį ir drauge su aktoriais kuriant jo dramaturgiją, nepakanka, kad būtų adekvačiai patiriami ir suvokiami *storytelling* taikymo metodai šiuolaikiniame teatre. Kadangi istoriją pasakoja būtent atlikėjai, o ne dramaturgas ir ne režisierius, man buvo labai svarbu pačiam išbandyti, kaip pasakojamos istorijos. Nors rinkau spektaklio aktorių atsiliepimus apie „ANTI“ kūrimo procesą ir atlikimą, grįžtamasis ryšys atrodė nepakankamas, neleido daryti apibendrinimų ir išvadų.

Todėl 2021 m. gegužę ėmiau kurti savo antrąjį *storytelling* spektaklį, pavadintą „Stepai, gazo!“. Jo dramaturgijos centrinė ašis – Abiejų Tautų Respublikos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro istorija. Drauge kurti šį spektaklį pakviečiau aktorių Lauryną Jurgelį, iki tol neturėjusį jokios *storytelling* kūrimo ir atlikimo patirties, bet jis buvo dirbęs improvizacijos teatre, kuris yra kažkiek artimas *storytelling* stilistikai. Vis dėlto kurdamas spektaklį „Stepai, gazo!“, didžiausią dėmesį nutariau skirti ne scenos partnerio, bet savo paties darbo analizei. Norėjau patirti ir išanalizuoti, su kuo susiduria *storytelling* naratoriai, t. y. tokio tipo spektaklių atlikėjai, aiškiai įvardyti esminius kylančius klausimus. Bandžiau rasti atsakymus, galinčius padėti aktoriams aiškiau suvokti, kaip įžengti į neįprastą naratoriaus teritoriją, kokių įrankių reikia, sprendžiant nelengvus istorijų kūrimo ir pasakojimo galvosūkius.

Algirdo Juliaus Greimo ir Gerard'o Genette'o naratologijos teorija teigia, kad bet kurio kūrinio naratyvumas nurodo ne siužetą, bet pasakojimo būdą arba formą. Genette'as šiuo klausimu buvo gana radikalus ir teigė, kad naratyvumas yra visiškai nepriklausomas nuo turinio, nes bet kurią istoriją galima papasakoti skirtingai, o naratologija tiria būtent įvairius pasakojimo būdus ir jų poveikį adresatui. Kadangi bandau tyrinėti ne pačią dramaturgiją, o sceninį jos įgyvendinimą, t. y. mane domi-

„Anti“. Režisierius – Aleksandras ŠPILEVOJUS. Pasakoja Aidas JURGUTIS
Arvydo Gudo nuotrauka

na, kaip teatre yra pasakojamos istorijos, analizuodamas spektaklio „Stepai, gazo!“ kūrimą, sutelkiau dėmesį ne į savo sukurtos ir atliekamos istorijos turinį, bet į jos formą. Nors pritariu Genette'o idėjai, kad kiekvieną istoriją galima papasakoti skirtingai, mano empirinė patirtis rodo, jog sėkmingai veikia ne bet kokie menininkų pasirinkti pasakojimo būdai, o tik tie, kurie atveria pasakojamos istorijos turinį. Vadinasi, tam tikras ryšys tarp pasakojamos istorijos turinio ir jos formos vis dėlto egzistuoja. Bandydamas rasti atsakymą į klausimą, kaip naratyvumas priklauso nuo istorijos turinio ir kas nulemia hipotetinę pasakojimo sėkmę, išsigrūdinu keletą aspektų, leidžiančių *storytelling* atlikėjams stiprinti savo profesinius įgūdžius ir tobulinti spektaklio kokybę. Aptarsiu du iš jų: Kas pasakoja istoriją? Kam ir kur yra pasakojama istorija?

Pabandyčiau rasti savo atsakymus iš šiuos klausimus, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo gana abstraktūs, pernelyg elementarūs, tačiau nuodugnus jų tyrinėjimas suteikia aiškų suvokimą, kuo *storytelling* atliekančio aktoriaus darbas skiriasi nuo jo funkcijų ir vaidmens kūrimo būdų dramos teatre. Aiškus šių skirtumų įvardijimas padeda lengviau perprasti *storytelling* kūrimo ir atlikimo būdą, suvokti, kaip ir ką reikia tobulinti, siekiant kokybiškai kurti *storytelling*, parinkti tinkamus įrankius paveikiam jo atlikimui.

Suprantama, teatre istoriją visada pasakoja spektaklio aktoriai. Net ir tuo atveju, kai kūrėjų komandai priklauso dramaturgas arba jeigu pasakojama seniai sukurta pjesė,

literatūros kūrinys ar kurios nors tautos liaudies pasaka. *Storytelling* leidžia patiems atlikėjams daryti pasakojamos istorijos pakeitimus – koreguoti savo pačių ar dramaturgo sukurtą siužetą, idėją, poziciją veikėjų ir jų veiksmų atžvilgiu. Tačiau toks pasakotojo suvokimas dar nėra pakankamas, mat terminas *storyteller* arba istorijos atlikėjas apibrėžia didelį skaičių itin skirtingų žmonių, kurie atlieka konkrečios istorijos pasakotojo funkcijas.

Per „Stepai, gazo!“ repeticijas mudu su Jurgeliu kelis kartus mėginome identiškai papasakoti tą pačią istoriją tuo pačiu būdu. Savo repeticijų dienoraštyje liepos 11 d. įrašiau: „Šiandien su Laurynu kūrėme Batoro karūnavimo istoriją. Iš pradžių sudėjome į ją visus istorinius faktus, nustatytus iš skirtingų dokumentų ir šaltinių, tuomet kiekvienas, remdamasis tais faktais, kūrėme savą karūnavimo versiją. Anksčiau taip darėme ne sykį ir pasilikdavome spektakliui tą istoriją, kuri atrodydavo įdomesnė. Tačiau šiandien išėjo du labai ilgi pasakojimai. Nė vienas iš jų mudviejų neįtikino. Todėl nutarėme sujungti geriausius dviejų versijų fragmentus ir padaryti bendrą šios istorijos mišrą. Susitarėme, kuriuos elementus ir kurias detales nauduosime, o ką išmesime, pasidarėme bendrą karūnavimo istorijos planą, aptarėme, kas mūsų pasakojimuose paveikiausia ir naudotina, o tuomet trumpam išsiskirstėme savarankiškai repetuoti. Sugrįžę po pusvalandžio ėmėme pasakoti vienas kitam naują karūnavimo versiją, ir čia nutiko itin įdomus dalykas – nors papasakojome identišką istoriją su identiškais juokeliais, identišku būdu, bet abi versijos skambėjo visiškai skirtingai. Maniškė atrodė kur kas liūdnesnė, melancholiškesnė negu lengvas, šviesus Lauryno pasakojimas. Tėko rinktis, ko šioje būsimo spektaklio vietoje mums reikia labiau – melancholijos ar lengvumo. Pasirinkome lengvumą. Todėl karūnavimo istoriją pasakos Lauris.“

Atrodytų, dramose teatre panašioje situacijoje kaskart atsiduria tą patį personažą kuriantys dubleriai, kurie stengiasi įgyvendinti tą patį režisieriaus sumanymą, bet sukuria skirtingus personažus. Tačiau tai nėra tapatu *storytelling* spektakliui. Pirmiausia, priklausomai nuo atlikėjo, čia keičiasi ne vienas personažas, o visa istorija. Be to, dramose teatre dubleriai sukuria skirtingas to paties veikėjo kaukes, darydami tai ne savo pačių iniciatyva, o remdamiesi tuo, ką nurodo režisieriai, kostiumų dailininkai, grimo meis-

trai, šviesų dailininkai, choreografai, net kompozitoriai ir videomenininkai. Maža to, personažų esmę dažniausiai apibrėžia dramaturgas, kuris ir būna tikrasis dramose teatro istorijos naratorius. Todėl dramose teatro spektakliuose galima mėginti sukurti maksimaliai panašias personažo versijas, pasitelkiant skirtingas scenines priemones. Galiausiai tikrąsias savo kaip atlikėjų savybes gali sėkmingai paslėpti aktoriai ir kiti spektaklio kūrėjai, dirbantys sumaniai ir kokybiškai.

Storytelling atveju atlikėjo asmenybė nulemia kur kas daugiau, nes, kaip minėta, jis yra ne vieno personažo, o visos istorijos kūrėjas ir atlikėjas. Tam tikrą istoriją pasakojantis aktorius nekuria naratoriaus personažo, jis bendrauja su publika savo paties vardu. Todėl visos žmogiškosios jo savybės, išsilavinimas, skonis, pažiūros, humoro jausmas, vertybės, charakterio bruožai atsiskleidžia kur kas greičiau ir ryškiau nei dramose teatro aktorių. Jeigu *storytelleris* yra atgrasus, nemalonus, neįdomus, nesužadantis publikos simpatijų, jam praktiškai nepavyks to pridengti savo pasakojama istorija – ji žiūrovams netaps artima. Taip nutinka dėl to, kad spektaklio žiūrovai paprastai susitapatina su protagonistu, kuriam jaučia empatiją ir kurio kelionę seka tarsi savo. *Storytelling* spektaklyje protagonisto vietą užima ne kuris nors vienas pasakojamos istorijos veikėjų, bet pats pasakotojas, kurį prieš save mato žiūrovai.

Pirmuosiuos „Stepai, gazo!“ spektaklius rodėme Vilniuje, viename iš Vokiečių gatvės kiemų, kur pasižiūrėti spektaklio susirinko daugiausia mūsų draugai ir teatro kūrėjai. Po premjeros paprašiau keleto kolegų glaustai papasakoti, kas vyko spektaklyje. Beveik visi jie perpasakojo tai, ką darėme mudu su Jurgeliu, o ne mūsų pasakojamos istorijos veikėjai. Štai, pavyzdžiui, kaip viską raštu „atpasakojo“ viena žiūrovė: „Spektaklis prasidėjo gana triukšmingai – į kiemą, kur nerūpestingai bendravo susirinkę žiūrovai, įsiveržė du aktoriai, atvažiavę motociklais. Nusisėmę šalmus ėmė pasakoti savo kelionės nuotykių, patirtą važiuojant į spektaklio vietą. Netrukus jie perėjo prie XVI a. Lietuvos istorijos, papildydami ją savo pačių vaikystės prisiminimais, praskiesdami savo pasakojimus aštriais anekdotais ir smagiais žaidimais su žiūrovais. Pamažu vystantis pozicijų konfliktui, tarp dviejų aktorių užsimezgė

tarpusavio ginčas, kuris buvo išspręstas lažybomis. Pralaimėjusiajam teko pasiimti su savimi vieną žiūrovę, sėsti ant motociklo ir važiuoti praloštų ledų. Tuomet sekė bendra muzikos terapijos sesija, valgant atvežtus ledus...“

Nors ši žiūrovė parašė pastraipą ir apie mūsų papasakotą Stepono Batoro istoriją ir jos idėją, akivaizdu, kad pirmajame spektaklio plane atsidūrė patys pasakotojai. Šiuo konkrečiu atveju spektaklio veikėjais tapome mudu su Laurynu Jurgeliu, nors nekūrėme jokių fiktyvių personažų. Todėl, nemenkinant pasakojamos istorijos svarbos, akivaizdu, kad pagrindiniu *storytelling* protagonistu tampa pats pasakotojas, o ne herojus. Siužetas yra tarsi žiūrovų girdima istorija spektaklio viduje.

Kai kuriuose spektaklio „Stepai, gazo!“ epizoduose mudu su Jurgeliu ne tik perimdavome vienas iš kito naratyvinę liniją, bet ir pateikdavome žiūrovams priešingas savo asmenines pozicijas tiek pasakojamos istorijos, tiek veikėjų atžvilgiu.

Tokiu būdu tarp mudviejų atsirasdavo konfrontacija, žiūrovai stebėdavo spektaklio veikėjų, t. y. mūsų, konfliktą. Taip mudu pateikėme skirtingus požiūrius į Lietuvos istorijos šaltiniuose dažnai neigiamai apibūdinamą ATR karalių Henri Valua, atstovavome skirtingų tautų interesams, požiūrių taškams, kalbėdami apie ATR ir Rusijos karą, ir t. t. Tokiose scenose aiškiai jautėme, kad publika ima palaikyti vieną ar kitą veikėją, t. y. vieną iš mūsų, nes konfliktą jie stebėjo taip, kaip dramos teatre žiūrovai stebi pjesės personažų tarpusavio kovą.

Išėina, kad *storytelling* spektaklyje atlikėjo vaidmuo tampa lemiamas. Vieną nesėkmingą vaidmenį dramos teatre sukūręs aktorius gali būti kur kas įdomesnis ir įtikinamesnis kitame vaidmenyje, kuris jam labiau tinka. *Storytelling* atlikėjas neturi galimybės pasirinkti kito vaidmens, t. y. būti ne savimi, o kita asmenybe. Todėl, jeigu jam nepasisekė atlikti vieną *storytelling*, vargu, ar kitas bandymas taps savaime sėkmingesnis. Kiekvienas aktorius, žengiantis į *storytelling* erdvę, turi aiškiai suvokti, kad tokio tipo teatro kūryboje jis pats tampa protagonistu, tad jam verta sutelkti rimtą dėmesį savęs pažinimui ir nuolatiniam tobulinimui – tai nėra kiek ne mažiau svarbu, negu pats kruopščiausias darbas, kuriant

personažą konvenciniame dramos teatre.

Antras klausimas, kam yra pasakojama istorija, iš pirmo žvilgsnio atrodo betikslis, nes savaime aišku, kad bet kokio spektaklio adresatas yra jį stebinti publika. Istorijas pasakojantis aktorius kartais vaidina su partneriu, tačiau pažymėtina, kad *storytelling* kūrėjai dažniausiai renkasi monoformatą. Abiem atvejais žiūrovai irgi tampa spektaklio dalyviais, t. y. jo veikėjais, kartu su aktoriais kuria bendrą patirtį. Toks požiūris priartina *storytelling* prie performatyvaus meno, prie aktoriaus ir žiūrovų buvimo (*angl. – presence*) jame. Spektaklyje aktyviai dalyvaujantys ir jame veikiantys žiūrovai tampa bendrakūrėjais. Jie gali kalbėtis su aktoriais, veikti su jais arba prieš juos, įsitraukti į dramaturginį konfliktą. Todėl svarbu, kad aiškiai tą suvokdami, *storytelling* kuriantys menininkai nepaskandintų žiūrovų teatrinėje tamsoje, neatskirtų fiziškai, nes tada jie taps nepajėgūs veikti drauge su aktoriais. Tai ne tik atims iš žiūrovų dalį unikalios *storytelling* siūlomos patirties, bet ir apribos aktorių veikimo galimybes, nes tokio tipo teatre aktoriams kiekvienas žiūrovas yra reikalingas kaip scenos partneris, be kurio iš esmės neįmanoma nei kurti, nei atlikti spektaklį.

Panevėžio dramos teatre „Menas“ statydamas „ANTI“, pasitelkiau šventės arba vakarėlio principą – scenoje buvo įrengta tam tinkama erdvė, pastatytas DJ pultas, kita garso ir šviesos aparatūra, televizoriai, kompiuteriniai žaidimai, sėdmaišiai, kilimai, įvairūs žaidimams ir pramogoms skirti objektai, patiekti saldūs užkandžiai ir t. t. To vakarėlio šeimininkai buvo keturi spektaklio aktoriai, kurie patys, be personalo pagalbos tikrino žiūrovų bilietus, padėjo jiems rūbinėje pasikabinti striukes, palydėjo į spektaklio veiksmo vietą ir t. t. Per visą spektaklį aktoriai be technikų pagalbos patys valdė visą garso ir šviesos įrangą, įjungdavo ir išjungdavo muziką, ryškindami ir naikindami veiksmo erdvės apšvietimą, kurdami iliuziją, kad viskas vyksta ne tiksliai surežisuotame spektaklyje, bet improvizuotame vakarėlyje, kur susirinkę žmonės ilsisi, klausosi muzikos, žaidžia žaidimus ir pasakoja istorijas. Nėra jokios atskirties tarp aktorių ir žiūrovų – pasakoti, bendrauti, žaisti, šokti, valgyti čia gali visi susirinkusieji. Todėl aktoriai su žiūrovais yra susimaišę ir fiziškai, gali keisti savo buvo ir veikimo vietą, nebelieka frontalinės tarpusavio akistatos.

2021 m. rudenį sulaukėme kvietimo parodyti „ANTI“ Kauno miesto kameriniame teatre, festivalyje „Išeities taškas“. Derinant pasirodymo detales, manęs primygtinai paprašyta atsisakyti idėjos aktorius ir žiūrovus susodinti bendroje erdvėje, nes tai smarkiai apribos galimą žiūrovų skaičių. Teatro prodiuseriai, besiremiantys konvencinio dramos teatro logika, buvo įsitikinę, kad mano sumanymas sodinti aktorius ir žiūrovus bendroje erdvėje yra gražus, bet nebūtinai ir nereikšmingas režisūrinis sprendimas, kurio vertėtų atsisakyti, siekiant parduoti daugiau bilietų. Toliau pateikiu teatro administratorės laišką, atskleidžiantį, koks nesuprantamas yra spektaklio konstravimas *storytelling* principu dramos teatro atstovams: „...*Aleksandrai, mes suprantame ir gerbiame jūsų režisūrinės ambicijas ir norą parodyti spektaklį tokį, kokį sukūrėte. Bet aktorių pasakojama „Antigonės“ istorija juk niekaip nenukentės, jeigu žiūrovai sėdės salėje, o ne scenoje. Galbūt tiesiog galėtumėte pakeisti scenografijos išdėstymo taškus ir perprogramuoti šviesos pozicijas? Arba gal mes galime susitarti dėl kompromiso – spektaklio pradžioje jūsų aktoriai gali pakviesti kelis žiūrovus į sceną, bet likusieji tegul lieka žiūrovų vietose?*

Galbūt taip bus netgi dar įdomiau – žiūrovai galės stebėti ne tik jūsų aktorius, bet ir drąsiausius žiūrovus, išdrįsius eiti į sceną?..“

Nepaisant to, kad buvau tvirtai apsisprendęs nesutikti su tokiomis išlygomis, nutariau padaryti eksperimentą ir paanalizuoti, kaip pasikeistų spektaklis ir aktorių veiki-

„Stepai, gazo!“ Spektaklio scena Dmitrijaus Matvejevo nuotrauka

mas jame, jeigu žiūrovai iš tikrųjų ne dalyvautų spektaklyje, bet stebėtų jį iš publikos pozicijų. Surengėme repeticiją savo teatre ir patikrinome tokį spektaklio variantą. Paaikškėjo esminis dalykas – nors *storytelling* istorija liko nepakitusi, žiūrovai prarado dalyvavimo spektaklyje patirtį, tiesioginį bendravimą su aktoriais, kurie yra tik pasakotojai, bet ne veikėjai. Šis eksperimentas išryškino svarbią teatrinio *storytelling* ypatybę – jo atlikėjai, t. y. aktoriai, ne tik pasakoja istoriją, bet ir aktyviai veikia scenoje, kurdami tarpusavio konfliktus, siekdami sceninių tikslų ir uždavinių. Tokiu būdu teatrinis *storytelling* dažnai sukuria du siužetus – vienas, kurį aktorius pasakoja, o kitas – kurį jis vaidina, tiksliau tariant, išreiškia veiksmais. Pabrėžtina, kad tai būdinga ne visiems, bet būtent teatriniams *storytelling* spektakliams, apimantiems tiek dramos teatro, tiek ir *storytelling* bruožus.

Kitas svarbus aspektas yra tai, kad *storytelling* adresatas nuolatos kinta. Dramos teatrui nėra būdinga, kad vienas ar keli pjesės veikėjai kiekviename spektaklyje būtų visiškai kitokie. Todėl vertindami žiūrovus kaip spektaklio veikėjus, kurie kiekvieną spektaklio rodymo vakarą yra vis kiti, atlikėjai turėtų būti pasirengę vis kitokiam bendravimui su šiais besikeičiančiais veikėjais.

Suvokdamas tai, per „Stepai, gazo!“ repeticijas nuolat tyrinėjau, kaip keičiasi mano sceninis veikimas ir pasakojama istorija, keičiantis žiūrovams. Pirmasis „Stepai, gazo!“ repeticijų etapas visada prasidėdavo nuo savarankiško darbo, kuriant ir tikrinant sukurtas istorijas, tad pirmuoju savo klausytoju dažniausiai tapdavau aš pats. Vis dėlto negaliu šio repeticijų etapo vadinti atlikėjo ir žiūrovo susitikimu, todėl šio aspekto detaliau neanalizuosiu. Vėliau savo sukurtas istorijas tikrinau, pasakodamas jas savo scenos partneriui Jurgeliui, o jis pasakojo savąsias man. Buvome susitarę, kad galime drąsiai įsiterpti į pasakojamas istorijas, užduoti klausimus vienas kitam, provokuoti pasakotoją ir t. t. Nepaisant to, kad repeticijos buvo skirtos spektaklio dramaturgijos kūrimui, o ne atlikimo tobulinimui, vis dėlto iškart išryškėjo viena itin reikšminga *storytelling* atlikimo savybė. Pasirodo, ne tik *storytelling* aktorius turi kalbėti savo var-

du, o ne kurdamas pasakotojo personažą, bet ir publika pasakotojui visada turi būti būtent tokia, kokia ji yra iš tikrųjų, o ne įsivaizduojama. Kadangi dramos teatre net repetuojant vaidinama taip, tarsi aktorius stebėtų pilna žiūrovų salė, *storytelling* atlikėjai dažnai netyčia ima elgtis lygiai taip pat. Bet *storytelling* atlikėjui reikia nuolat palaikyti ryšį su žiūrovais kaip su savo partneriais, apsimestinis bendravimas su menamais žiūrovais nesuteikia tikros partnerystės ir neleidžia užsimegzti tikram dialogui. Tai buvo itin ryškiai pastebima būtent per tas repeticijas, kai turėjome vos vieną klausytoją – vienas kitą.

Savo repeticijų dienoraštyje birželio 9 d. užsirašiau tokias pastabas: „...Pasakoti vienam žmogui turėtų būti daug paprasčiau. Nereikia nieko vaidinti. Tiesiog kalbėk taip, kaip kalbėtum sėdėdamas prie pietų stalo su vienu asmeni ir pasakodamas jam šios dienos įvykius arba ryškius savo įspūdžius po pamatyto puikaus filmo. Juk nepasakotum to „kažkam“. Kažkas = niekas. Čia reikia konkretaus pokalbio su konkrečiu prieš tave esančiu žmogumi. Tai paprasta. Bent jau turėtų būti. Tiesiog skirk jam maksimalų savo dėmesį, žvilgsnį, balsą, kūną, girdėk jį, matyk jo kūno kalbą, nepraleisk jo reakcijų į tavo pasakojimą, pats reaguok į jį. Jis šiandien yra visa tavo auditorija. Nedidelė. Bet kitos nėra. Tad dirbk su juo.“

Pasakojimas vienam klausytojui labai pravertė kaip itin veiksmingas pratimas, padedantis pajusti *storytelling* atlikimo esmę. Kad atsitraukčiau nuo įprastos vaidybos ir dar labiau susitelkčiau tik į istoriją ir į jos klausytojus, išbandžiau pasakojimą ne scenoje – spektaklio fragmentais tapusias istorijas pasakojau vaikščiodamas po parką, kalbėdamas telefonu, gerdamas kavą. Pasakojimą vienam žiūrovui išbandžiau ne tik su scenos partneriu, bet ir su atsitiktiniais žmonėmis, kurie nežinojo, kad mano monologas yra repetuojamo spektaklio epizodas. Tikrinau *storytelling* poveikį, netikėtai susitikęs seną savo draugą, užkalbinęs visiškai nepažįstamą šalia mūsų repeticijų erdvės veikiančios kavinės darbuotoją, kreipiausi į benamį, kuris ateidavo į Meno ir mokslo laboratorijos kiemą Vokiečių gatvėje, kur mudu su Laurynu repetavome spektaklį. Per šias repeticijas įsitikinau, kad toks istorijų pasakojimas vienam žmogui, jo dėmesio valdymas, improvizavimas ir

nuoseklus vedimas norimo istorijos taško link, suteikia itin vertingos patirties, leidžia tinkamai veikti su įvairaus dydžio žiūrovų grupėmis kaip su realiais scenos partneriais.

Vėlesniais spektaklio „Stepai, gazo!“ repeticijų etapais adresavome pasakojimą didesnėms grupėms. Tai tapo kur kas paprastesne užduotimi negu istorijos pasakojimas vienam žmogui, nors bendraujant su grupe atsiranda pavojus vėl grįžti prie imitacinio bendravimo su publika per atstumą. Tai patvirtina kitas mano repeticijų dienoraščio įrašas (liepos 18 d.): „Šiandien turėjome vieną pirmųjų perbėgų su žiūrovais. Išlindo nemažai taisytinų detalių. Keista, bet pasakoti žiūrovų grupei yra net paprasčiau negu Lauriui ar šiaip kokiam draugui. Pirmiausia, žmonių grupė repeticijoje ima elgtis kiek santūriau, nes aiškiai suvokia, kad yra spektaklyje. Kitas dalykas – bendraujant su didesne grupe man pačiam paprasčiau nusiūpti tai, kad kartais pametu tikrąjį ryšį su jais ir imu pasakoti istorijas po kojomis esančiam asfaltui ar virš galvos skraidantiems paukščiams. Bet reikia laikytis tiesos – pasakoti jiems, kad ir kas jie būtų, kad ir kiek jų būtų. Ir dar – reikia nuteikti juos, kad jausitųsi pakankamai laisvai ir drąsiai. Negali gi jie rimtais veidais žiūrėti tai, ką mes išdarinėjame su Lauriu. Kitaip niekas iš jų neužsimanys nei motociklu važiuoti su vienu iš mūsų, nei žaidime dalyvauti. Žodžiu, reikia rasti poveikio būdą, kad jie pasijaustų atsipalaidavę. Rasiu.“

Galiausiai parodėme „Stepai, gazo!“ premjerą ir ėmėme vežioti šį savo spektaklį į skirtingus Lietuvos miestus, stovyklas, festivalius. Kiekvienoje naujoje erdvėje susitikdavome su vis kitokiais žiūrovais.

Apibendrinant, galima pažymėti, kad *storytelling* žiūrovai yra tokie patys dalyviai kaip ir aktoriai. Maža to, jie yra spektaklio veikėjai, galintys ir turintys koreguoti spektaklio eigą. Todėl reikia palikti erdvės ir galimybių žiūrovams įsitraukti, be to, būti nuolat pasirėngus tam, ką jie pasiūlys, pakeisdami spektaklio kryptį. ■

¹ Alan Kirby. 'The Death of Postmodernism And Beyond'. *Phyllopsophy Now*. 2006. https://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond

PERFORMANSO MENAS LATVIJOJE

Istorinės ir šiuolaikinės tendencijos

Latvijos (ir Lietuvos) teatras, XX a. pabaigoje vykstant sparčioms politinėms, ekonominėms, socialinėms bei kultūrinėms transformacijoms, atsidūrė „kaitos teritorijoje“. Nuo modernios estetikos pereita prie naujų šiuolaikinio mąstymo būdų, tokių kaip poststruktūralizmas, postmodernizmas, dekonstrukcija. Keitėsi tiek teatras, tiek visuomenės požiūris į jį.

Latvijos kontekste performanso fenomenas pradėjo ryškėti nuo 7-ojo dešimtmečio. Latvių meno istorikė Zane Matule rašo: jei sakytume, kad Latvijoje performansas neegzistavo, tai reikštų diegti iškreiptą meno vaizdą. Žinoma, jo istorija nėra ir negali būti tokia plati, kokia yra, pavyzdžiui, JAV, Azijos šalyse, Didžiojoje Britanijoje ar Vokietijoje, pripažįsta Matule monografijoje „Performansas Latvijoje 1963–2009“ (2009, p. 7).

Latvijoje pirmuosius performansus kūrė įvairių sričių menininkai, iš pradžių tai buvo uždari spektakliai, skiriami tam tikrai publikai. Būtent šiuo

laikotarpiu performansai dažnai pasireiškėdavo kaip slaptas protestas prieš patiriamus bendrus sovietų valdžios suvaržymus.

Tokius pasirodymus rengdavo ir juose vaidindavo vadinamoji kūrybinė inteligentija, performansus ypač mėgo hipių grupelės, jaunimas rėmėsi fotosesijomis, piešimu, judesiu ir šokiu. Tokia meninė veikla išpopuliarėjo 7-ojo dešimtmečio pabaigoje. Vienas žinomiausių Rygos hipių Andris Grīnbergas, fotografas, videomenininkas ir performansininkas, nuo 1969 iki 1993 metų surengė apie 30 performansų, kurių dauguma vyko intymioje atmosferoje – jo bute. Pasak latvių teatro režisierės Māros Ķīmelės (1943), ir ant Rygos namų stogų, ir Rundalės pilyje 1963–1966 metų vasaromis buvo rengiami spontaniški performansai, kuriuose dalyvaudavo žinomi kultūros veikėjai, tarp jų tapytojas Imantas Lancmanis, tapytoja Maija Nora Tabaka, dizaineris, dailininkas Jānis Krievs (Matule 2009, p. 11). Įvairūs eksperimentai buvo neatsiejama meno dalis.

Sovietinėje Latvijoje tuo metu vyravo socialistinis realizmas, laikytis jo kanonų buvo privaloma. 1934 m. rugpjūčio 17 d. iš Maskvos nuleistas nurodymas visoje Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje (SSRS) taikyti menui vienintelį metodą, kurio pagrindinis reikalavimas buvo kurti teigiamą naujo tipo visuomenės įvaizdį. Socialistinio realizmo žanrą sugalvojo rusų rašytojas, politinis veikėjas Maksimas Gorkis (1868–1936), per Pirmąjį visos Sovietų Sąjungos rašytojų suvažiavimą jo prasmę išreiškęs tokiais žodžiais: „*Socialistinis realizmas yra už pergalę prieš gamtos jėgas, už sveikatą ir ilgą gyvenimą, už didžiulę laimę gyventi žemėje, kuri, atsižvelgdamas į vis didėjančius poreikius, nori traktuoti kaip gražią vienoje šeimoje susivienijusios žmonijos buveinę*“ (Konstante 2017, p. 73). Socialistinis realizmas reiškė, kad viešojoje erdvėje, ypač spaudoje, negalima vadinti menu to, kas prieštarauja normatyvinei sovietinio gyvenimo instrukcijai (Ansonė 2009, p. 67).

Plačiau apie šį sovietmečio „meną“ papasakojo menotyrininkė, kritikė, kuratorė Ieva Astahovska straipsnyje „Gyvenimas kaip menas“ (2010, p. 244). Socializmo diktatui Latvijos SSR priešinosi įvairūs pastatymai, performansai, kita spontaniška veikla. Ribos tarp disciplinų ir žanrų čia visiškai neryškios, neaiškios. Atsirado sąsajos tarp dailės, teatro, kino, fotografijos, kolektyvinės vaizduotės, intymių gestų, žaidimų su tikrove – neracionalių pranešimų ir kitų elementų. Menotyrininkė akcentuoja Andrio Grinbergo nuo 1962 m. inscenizuotus veiksmus, režisieriaus, aktorius Roberto Ligerio (1931–2013), judesio menininko, režisieriaus Modrio

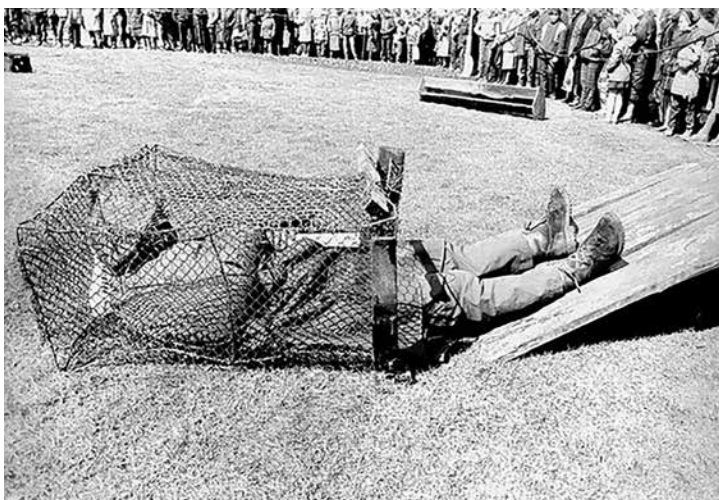
Tenisono¹ (1945–2020), Latvijos judesio teatro įkūrėjo Ansio Rūtentalo (1949–2000) sukurtus pantomimos spektaklius, neformalias akcijas.

Daugelis performansų atspindėjo autorių išivaizdavimą apie Vakarų kultūrą, jos idėjas, raidos tendencijas ir simbolius, laisvo gyvenimo Vakaruose realybę, kuri buvo visai kitokia negu pilka socialistinio lagerio kasdienybė. Performansuose apstu aliuzijų į vakarietišką muziką, madą, kiną, šokį, iš žurnalų nusižiūrėtus buitinius fetišus, pusiau (per užesius ir trukdžius) girdėtas radijo laidas ir, žinoma, užsienyje gyvenančių giminaičių pasakojimus. Vakarų *fetišavimas* suteikė menui naują kokybę. Sovietmečio tyrinėtojai, antropologai pripažįsta, kad tokį gyvenimo meną galima traktuoti kaip kolektyvinį tam tikro pobūdžio protestą – tai buvo „*nuolatinis jaunųjų intelektualų streikas prieš režimą*“. Sovietmečiu performansai buvo laikomi visiškai nepadoriais veiksmais (Matule 2009, p. 11), o *perestroikos* laikais, pradedant nuo 1987 m. birželio, įvairios performatyvios transformacijos, pasitelkiant kūną, individo fiziškumą ar panašius vizualinius sprendimus, simbolizavo norą „*ištrūkti*

„*Ecce Homo*“ Režisierius Modris TENISONAS. 1967

Iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyvo

Sarmīte MĀLIŅA, Sergej DAVIDOVS, Oleg TILBERGS. Žmonēs narvuose. Spektaklis Rygos filharmonijas aikštēje. 1987. Asmeninio archyvo nuotr

iš režimo gniaužtų“. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ne tik menininkai, bet ir meno teoretikai, mokslininkai pasuko modernizmo, postmodernizmo, kitų meno krypčių, kurios sovietmečiu buvo kryptingai blokuojamos, pusėn.

Meno dienas, nors atsirado kaip sovietinės propagandos instrumentas, skirtas menui „priartinti prie liaudies“, tapo visuomenės ir menininkų susitikimo vieta, kur imta keistis idėjomis. Pavyzdžiui, 1987 m. per *Meno dienas* keli menininkai surengė akcijas urbanistinėje aplinkoje. Ypač plataus atgarsio sulaukė Olego Tillbergo (1956), Sarmytės Mālinios (1960) ir Sergejaus Davidovo (1959) akcija „Žmonēs narvuose“.² Filharmonijos aikštėje sugulę siauruose vieliniuose narvuose, menininkai stebino praeivius emocijų kupinu performansu, išpūdį dar labiau paąstrino milicijos įsikišimas ir minios išvaikymas. Daiga Rudzate (1968) žurnale *Studija* (1999) pabrėžė, kad šis performansas buvo spontaniškas jausmų išprovokuotas iššūkis, o ne politinis veiksmas, bet jo forma ir sprendimas aiškiai asocijavosi su politine ir socialine kritika.

Tačiau pačia reikšmingiausia performanso ikona Latvijoje (šalies atgimimo laikotarpiu) neabejotinai buvo Miervaldis Polis³ (1948), žinomas ne tik kaip

tapytojas, bet ir kaip performansininkas, dėl savo išpūdingo pasirodymo pramintas „bronziniu žmogumi“. 1987 m., apsirengęs solidžiu kostiumu (viskas iki smulkmenų buvo padengta bronzą), Polis vietinėje kavinėje gėrė bronzinį gėrimą (apelsinų sultis) ir tylėdamas rūkė bronzines cigaretes. Tokiu būdu jis atkreipė praeivių dėmesį, daugelis norėjo su juo nusifotografuoti, bet veikiausiai tik vienas kitas šį pasirodymą suvokė ir atpažino kaip performanso veiksmą (Bryzgel 2017, p. 130), nors asociacijos labai akivaizdžios.

10-ajame dešimtmetyje, kai Latvijoje nebeliko cenzūros, performansas, kaip socialinio ir politinio protesto forma, prarado pirminę prasmę, kai kurie menininkai santykinai nutraukė tokio pobūdžio veiklą. Tačiau atsivėrus

sienoms, į Latviją vis laisviau ėmė skliti informacija apie užsienyje vykstančius procesus, performanso suklestėjimą. Įsiveržė naujos medijos, kurių įtaka lėmė ir performanso pokyčius. Tradicija tapo įvairūs videomeno festivaliai, kuriuose dalyvaudavo ne tik Latvijos, bet ir pripažinti užsienio videomenininkai (Matule 2009, p. 27). Naujosios medijos paskatino rasti naują XX a. pabaigos šiuolaikinio meno praktiką, kuri plėtojosi kaip daugybė lygiagrečių raidos krypčių, viena vertus, rėmėsi šiuolaikiniu menu ir konceptualiomis idėjomis, antra vertus, eksperimentavo su naujomis medžiagomis ir technologijomis, kurių raida ne mažiau svarbi medijų menui.

Performansas, kaip medijų menas, susijęs ir su žiniasklaidos įvairove. Vienas iš pirmųjų penkių pagrindinių Latvijos medijų politikos principų numato, kad demokratinė valstybė remiasi žiniasklaida, atstovaujančia įvairioms visuomenės grupėms ir leidžiančia viešojoje erdvėje laisvai egzistuoti skirtingiems įsitikinimams, gyvenimo stiliams. Tai stiprina demokratinę valstybę ir visuomenę. Medijų įvairovę apibūdina įvairūs formatai, žanrai, autoriai, šaltiniai, nagrinėjamos temos, požiūriai, kalbinės ir socialinės grupės. Ekonominis medijų gyvybingumas yra labai svarbus, siekiant užtikrinti sėkmingą medijų verslą ir

išlaikyti bei plėtoti įvairovę. Tai reiškia, kad performansas, kaip meno ir medijų forma, gali sėkmingai atlikti komunikacines funkcijas, nes padeda atskirti, kas svarbu, naudinga, ir atskleidžia socialinę konkrečiau reiškinių prasmę (Katz, Haas, Gurevitch 1973). Čia amerikietiškas požiūris, tačiau Latvijoje performansai dar palyginti mažai ištirti, todėl daugeliui sunku suprasti, kad performansas atlieka ir medijų funkcijas, yra laikomas teisėta komunikacijos priemone visais sociologiniais ir komunikaciniais aspektais. Tai, kas apibrėžiama terminu *medija*, dažniausiai ir yra performansas (Groiss 2008, p. 10).

Vienas tituluočiausių dabartinės kartos latvių režisierių Elmaras Senkovas (1984) sako: „*Jei keičiasi teatras, keistis turi visi*“ (Bugavičute 2013, p. 63). Šis teiginys apibūdina Latvijos teatro situaciją XXI amžiuje, nes laikui bėgant keičiasi visi su teatru susiję procesai, įskaitant teatro tekstų kūrimą, režisūros paradigmą. Latvijoje performansas griežtų ribų niekada nepaisė. Kaip tarpinė meno praktika migravo iš vienos disciplinos į kitą, vienas autorius perimdavo kito idėjas. Vakaruose tai būtų vadinama pasisavinimo menu, bet 7-ajame dešimtmetyje tai buvo labiau sąlygiška tarpusavio palaiškymo forma, atsižvelgiant į Latvijos SSR politinį klimatą. Įvairios dokumentacijos formos leido performansams išlikti, o sovietmečiu žiūrovai dažnai nežinojo, nei kas yra originalaus kūrinio autorius, nei koks čia žanras... ■

Literatūra

- Anson, E. 2009, *Sociālistiskais reālisms – komunisma celtniecības instruments. Muzeja raksti*. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs.
- Astahovska, I. 2010, *Dzīvošana kā mākslas darbs. Nenocenzētie. Alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Bugavičute, R. 2013, *Dramaturģe mūsdienu teātrī: pieredzes anatomija*.

Miervaldis POLIS. *Bronzinis žmogus*. 1987

- Liepāja: Liepājas Universitāte.
- Bryzgel, A. 2017, *Performance art in Eastern Europe since 1960*, Manchester: Manchester University Press.
- Groiss, B. 2008, *Mākslas vara*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.
- Konstante, I. 2017, *Stalīna gara ēna Latvijas tēlotāja mākslā 1940–1956*. Rīga: Neputns.
- Latvijas Republikas ministru kabinets, 2016, Uzsakymas Nr. 667 „Dēl Latvijas mediju politikos gairių 2016–2020 m. Prieiga per internetą: <http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_07/KMPamn_060416_mediju_politika.972.doc>.
- Rudzāte, D. 1999, *Sarmīte Māliņa. Viņa domā par mākslu*. Rīga: Studija. Prieiga per internetą: <<http://www.studija.lv/?parent=2115>>.
- Katz, E., Haas, H., Gurevitch, M. 1973, *On the Use of the Mass Media for Important Things*. *American Sociological Review*, 38(2), 164. Prieiga per internetą: <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1275&context=asc_papers>.

- ¹ <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1247264/prisimenant-legendini-mo-dri-tenisona-meile-lietuvei-lemtingi-kalantos-ivykiai-ir-verdiktas-pantomima-tegul-zuva>
- ² <https://m.facebook.com/354506751241406/photos/sarm%C4%ABte-m%C4%81li%C5%86a-sergejs-davidovs-o%C4%BCegs-tilbergs-cilv%C4%93ki-b%C5%ABros-performance-fil-harm/370259282999486/>
- ³ <https://viennacontemporarymag.com/2016/08/31/viennacontemporary-2016-amy-bryzgel-interview/miervaldis-polis-broncani-covjek-1987/>

VILIOJANTIS PAKVIETIMAS Į GUSTROVĄ IR MEDINIS DELNAS IŠ HAMBURGO

Pašto dėžutėje randu spalvotą atviruką-pakvietimą, iškart suprantu, nuo ko. Didelėmis raidėmis užrašyta: „GALERIA RAMBOW pristato RAMBOW parodą „Literatūra–plakatas.“ Atidarymas 2022 m. rugsėjo 17 d., šeštadienį, 18 val. Kuratorė Angelika Eshbach-Rambow. Įžanginį žodį tars poetas-publicistas Harry’s Oberlanderis. Dalyvaus pianistė Nadja Klafs. Vokietija, Gustavo, *Dormplatz 16.*“

Pirma mintis – važiuoti! Juk Günteris yra vienas iš artimiausių mano draugų.

Susipažinome Japonijoje 1997 m., kai dirbome Toyamos plakatų trienalės žiuri. Po to jis surengė mano kūrybos parodą Gustavo muziejuje, parodė plakatus savo galerijoje. Kai Günteris gavo Vokietijos Kultūros premiją, pakvietė į iškilmes Frankfurte prie Maino. Buvau. *Graphis* žurnale (JAV) rašiau apie jo kūrybą, dalyvavau bičiulio 80-mečio iškilmėse, padėjau surengti Günterio parodą Varšuvos plakatų muziejuje Vilanove.

Nuo Varšuvos iki Gustavo beveik 10 valandų kelio traukiniu. Tas kažkaip numušą kelionės entuziazmą. Ką daryti? Važiuoti ar nevažiuoti. Kiekvieną dieną klausiau savęs, taip ar ne?

Staiga telefonu skambina pažįstamas iš Vokietijos, išgirdęs mano dvejonę, siūlo atvykti į Berlyną, o iš ten automobiliu nuveš mane į Gustavo. Sakau, gerai.

Skubu į Varšuvos traukinių stotį, reikia nusipirkti bilietą. Stoju į eilę, o ji ilga, seniai tokioje nestovėjau. Keista. Prieš mane stovintis vyras perka bilietą, o tuo metu jo kiškių 6 metų sūnus išdykaudamas trenkiasi į sienos briauną, iš burnos pasipila kraujas... Kita scena –išsirangiusioje

eilėje kyla garsus barnis – senukas, išgirdęs kažkokiems jaunuoliams išsprūdusį riebę keiksmazodį, piktai padaro pastabą, tie šoka jam į akis. Vos ne iki muštynių.

Pagaliau kasininkė, nejauna, bet pradedanti, atspausdina bilietą, jos mokytoja sako: klaida ir atspausdina iš naujo.

Taigi kelionės pradžia kažkokia bjauri, sujaukta. Kas bus toliau?

Ankstyvą rugsėjo 16-osios rytą sėdu į traukinį. Mano vieta prie lango – gerai, mėgstu prieš akis skriejančius peizažus. Kokie bendrakeleiviai? Tai irgi labai svarbu. Prieš mane sėdinti mergina atrodo pavargusi, susiriečia, užmiega. Išsiimu eskizų knygelę, kurią pirkau Vilniuje. Ant viršelio užrašas – Lietuvos nacionalinis dailės muziejus. Atvertus – interpretacinis „Atgailaujančios“ eskizas. Po to dar kelių paveikslų linksmi plastiški komentarai.

Dabar piešiu tą miegančiąją. Kas žino, gal iš to atsiras paveikslas.

Kiti trys keleiviai pažįstami tarpusavyje, jų rankose knygos, paskaito, pakalba, vėl paskaito. Norom nenorom girdžiu, apie ką kalbasi. Taigi apie krepšinį, visą laiką mini trenerių vardus. Ši tema ne mano, bet vis tiek klausiu, ar jie profesionalai? Ne, mėgėjai, važiuoja į Berlyną žiūrėti krepšinio rungtynių *Lenkija–Prancūzija*. Klausiu, ar naujaučia, kas laimės? Ko gero, prancūzai, – sako apgailestaudami. Atspėjo.

Eskizų knygelėje piešiu naujus sumanymus. Kadangi sausio mėnesį Varšuvoje suplanuota svarbi paroda, tobulinu instaliacijos sprendimą. Dingtelėjo mintis, kaip viską padaryti įtikinamiau. Net apsidžiaugiau, kad važiuoju,

kažin ar būtų ta mintis kilusi, jei sėdėčiau dirbtuvėje.

Traukiniui riedant, prisiminiau 1984-uosius, kai važiavau į savo parodos Vakarų Berlyne, *Sperlich* galerijoje, atidarymą.

Traukinys sustojo Rytų Berlyne, prasidėjo stropus patikrinimas su šunimis. Tie šunys man taip ir stovi akyse, lyg būtų įsiveržę vakar.

Dabar nėra jokio sienos patikrinimo. Išlipu iš traukinio.

Paaiškėja, kad Berlyne viešbutis anuliavo rezervaciją, tenka važiuoti iškart į Gustrovą.

Perku kelis vokiškus laikraščius. Kadaisė Panevėžio Pirmojoje (dabar Juozo Balčikonio) vidurinėje mokykloje mokiausi vokiečių kalbos. Mokytoja buvo reikli, griežta. Gerai. Kalbų mokėjimas praverčia. Jaunimui visad sakau – mokykitės kalbų.

Berliner Zeitung rugsėjo 16 dienos numeryje didelis straipsnis apie grafiką Jürgeną Wittdorfą (1932–2018). Iki šiol nieko negirdėjau apie šį kūrėją, bet žiūrėdamas į jo kūrinių reprodukcijas suprantu, kad tai įdomus, geras grafikas. Jo paroda *Schloss Biesdorf* vyks iki kitų metų vasario 10 d., spėsiu pamatyti.

Gerai, kad išsirengiau į šią kelionę, jaučiuosi kaip studentas, vis atrandantis kažką naujo.

Kitos dienos rytą atsibudęs viešbutyje fotografuoju parko medžių žalumą už lango, kompiuterine plunksna piešiu skrendantį paukštį, rašau vokiškai: „*Gustrow-Heute Günther Ausstellung Eröffnung.*“

Tą fotopiešinį siunčiu Günteriui kaip ženklą, kad jau esu atvykęs.

Netoli viešbučio – skulptoriaus Ernsto Barlacho (1870–1938) dirbtuvė-muziejus. Pėsčiomis per pušyną einu ežero pakrante. Muziejaus fojė pilna reklaminių leidinių apie parodas šiose apylinkėse ir visoje Vokietijoje. Jų tiek

daug, kad imu keletą. Nemokami laikraščiai – *Kunst:art*, leidžiamas 225 000 tiražu, *Kunstzeitung*, šio tiražas 200 tūkstančių. Informacinė 133 puslapių knygelė „*Kunst-heute*“ informuoja apie parodas Micklenburgo-Vorpommerno apylinkėse. Vartau – pilna galerijų, centrų, muziejų. Mano dėmesį patraukia Kryžių kalnas Lietuvoje – nuotraukos autorė Christiane Zenkert, jos paroda bus *Ospa-Zentrum* Rostoke.

Barlacho skulptūras atsimeinu iš studijų laikų, meno istorijos paskaitų, – dominuoja medis, realizmas, ekspresija... Skulptoriaus dirbtuvė – dabar muziejus, erdvės šviesios, langai dideli, apima noras sėsti ir kažką čia kurti.

Pavakare skubu į *Günter Rambow* galeriją. Netikėtumas – prie namo vartų pamatau savo rytinį piešinį! Dabar tai plakatas, jau atspausdintas ir pasitinkantis atvykstančius svečius. Pasirodo, Günteris turi supergalingą kompiuterį, kuris spausdina 120 x 180 cm plakatus. Tai bent!

Günteriui atvežiau lauktuvių: gabalėlį juodos Panevėžio duonos, tegul paragauja. Kalendorių su kaukėmis (2022 m. leidykla *Apostrofa*). Jis ir jo svečiai pamazū verčia puslapius, paskutiniame – SEMC fotografija. Sakau,

taip, Panevėžyje baigiamas statyti Stasio menų centras.

Padovanojau ir naujausią knygą „Plakatai“, kur ant viršelio atversta knyga. Tą pamatęs, Harry' Oberlanderis šūktelėjo: žiūrėkite, Stasys literatūrą irgi sieja su plakatu! Iš tikrųjų netikėtas sutapimas, nes Günterio visuose dabar eksponuojamuose plakatuose dominuoja knygos motyvas. Knyga-durys, iš knygos viršelio išnyra rašanti ranka, knyga minioje, knyga nešama, knyga šviečianti, knyga-langas, knyga, išnyranti iš mūrinės sienos, knyga-saulė. Visur kompiuteriu apdorota fotografija ir tikslus aiškus šriftas.

Günter RAMBOW. Plakato fragmentas

Atidarymo kulminacija – Oberlanderio paskaita apie visą Güntherio Rambow kūrybą.

Skamba skaidri pianino muzika.

Susirinkusi publika laukia, kada bus pilstomas vynas. Tačiau taurės vis dar tuščios. Šalia padėtas stiklinis indas su užrašu *Danke* (Ačiū). Reikia suprasti, jei norėsi vyno, įmesk pinigėlių. Man tai naujiena. Kadaisė Güntherio namuose vynas stovėdavo ant stalų, palangių. Matyt, į mūsų kasdienybę ateina nelinksmos dienos.

Šalin, liūdesy! – norėčiau tarti, bet karo metais jo taip lengvai nenuvysi, pranešimų iš fronto pilni laikraščiai ir žurnalai. Daug rašoma ir apie Anglijos karalienės mirtį.

Pirmadienį viešbučio *Seeschlochen* kambaryje piešiu kerintį vaizdą, kaip už lango susilieja jūra su dangumi. Stulbina besikeičiančios bangų ir debesų formos, spalvos.

Televizoriaus ekrane stebiu laidotuvių procesiją, įvairios asmenybės prisimena susitikimus su karaliene. Tarp tų svečių minima ir dailininko Ralpho Heimanso pavidė, rodomi jo nutapyti karalienės portretai. Skubu internete žvilgtelėti į šio tapytojo kūrybą. Nusivylimas – nėra spalvinės klausos, garsenybės portretuojamos dirbtinėmis pozomis. Svarbus tik stropus panašumas, prabangūs rūbai, apdovanojimai, pilių interjeras, rūmai, detalių gausa... O tai jau ne man.

Žiūrėdamas į jūros panoramą, besikeičiančius debesis ir laidotuvių eiseną televizoriaus ekrane, piešiu ciklą *Homage a Queen*.

Ištaigingame viešbučio restorane valgau vakarienę, kelneriui sakau, kad apmokėtiną sumą įtrauktų į 222 kambario sąskaitą. Gerai, sako, ir atneša pasirašyti. Ilgai tyrinėja mano pavidę, tada klausia: „Ar čia jūs tas dailininkas?“ Taip, sakau, esu dailininkas, bet nežinau, ar tas. Abu nusijuokiams. Kelneris prisistato – kilęs iš lenkų-rumunų šeimos, augo, apsuptas meno, puikiai žino mano kūrybą, ja žavisi, todėl džiaugiasi mane sutikęs. Emocingai dalijasi naujiena su savo bendradarbiais.

Timmendorfer Strand pajūris. Saulė vilioja, glosto, bet jau išibėgėja ruduo. Esu laimingas, netikėtai čia atsidūręs, siek tiek ramybės, atitrūkus nuo nesibaigiančių reikalų.

Turėčiau nežiūrėti į kompiuterį. Bet vis tiek žiūriu. Štai atėjo naujas pakvietimas, labiau pranešimas – Ženevos muziejuje *Musée d'Art et d'Histoire* nuo spalio 8 d. iki kitų

metų vasario 29 d. vyks paroda „Vaizduotės meistrai. 50 geriausių iliustratorių“. Paroda jau apkeliavo daugybę šalių. Net Kiniją. Perskaitęs Etienne'o Delesert'o laišką, paklausiau, ar bus atidarymo ceremonija? Atsakė, kad muziejus vernisažo nedaro. Spalio 8 d. Etienne'as su draugais rengs susitikimą. Jei galite, – siūlo, – atvykite ir atsivežkite daugiau kūrinių.

Tokio pobūdžio pakvietimas, sakyčiau, keistokas.

Dabar kelias veda į Hamurgo *Museum für Kunst & Gewerbe*. Muziejaus kuratorei Joannai Klysz-Hackbarth parašau, kad noriu jai įteikti naujausią savo knygą „Plakatai“. Gaunu žinutę, kad 11 val. lauks ir turės laiko parodyti muziejaus archyvus. Punktualiai susitinkame. Muziejus didelis, sename pastate eksponuojamos skulptūros, paveikslai, baldai, mada, fotografija, muzikos instrumentai, kilimai, indai, žinoma, ir plakatai.

Apžiūrime naujausią parodą. Čia laukia dar vienas netikėtumas – ekspozicijoje yra ir mano plakatas „Vyras ir žmona“ Aleksanderio Fredro spektakliui Opolės mieste, Jano Kochanowskio teatre.

Užeiname į archyvą. Lentynos, stalčiai, kopėčios, vardai, pavardės, šalys. Čia planuojamos naujos parodos. Kalbai pasisukus apie muziejaus pirkimus, klausiu, kiek muziejus moka už plakato atspaudą, pasirodo, apie 400 eurų.

Joanna pasakoja, kad aplink muziejų apstu policijos, nes netoliese yra punktas, kur narkomanams nemokamai dalijami pakaitiniai narkotikai. Susidaro didžiulė laukiančiųjų eilė, paskui apsvaigę užmiega ant laiptų arba slankioja prie durų. Jau matau tokį reginį lyg Bruegelio paveiksle.

Joanna pasakoja apie save – meno istoriją studijavo Poznanėje, susipažino su vaikinu iš Vokietijos, taip atsidūrė Hamburge. Rodo savo knygą „XVI a. Erazmo Kamyno, Poznanės auksakalio, ornamentiniai raštai“ (*Wzory ornamentalne Erazma Kamyna – zlotnika poznanckiego z 16 wieku*).

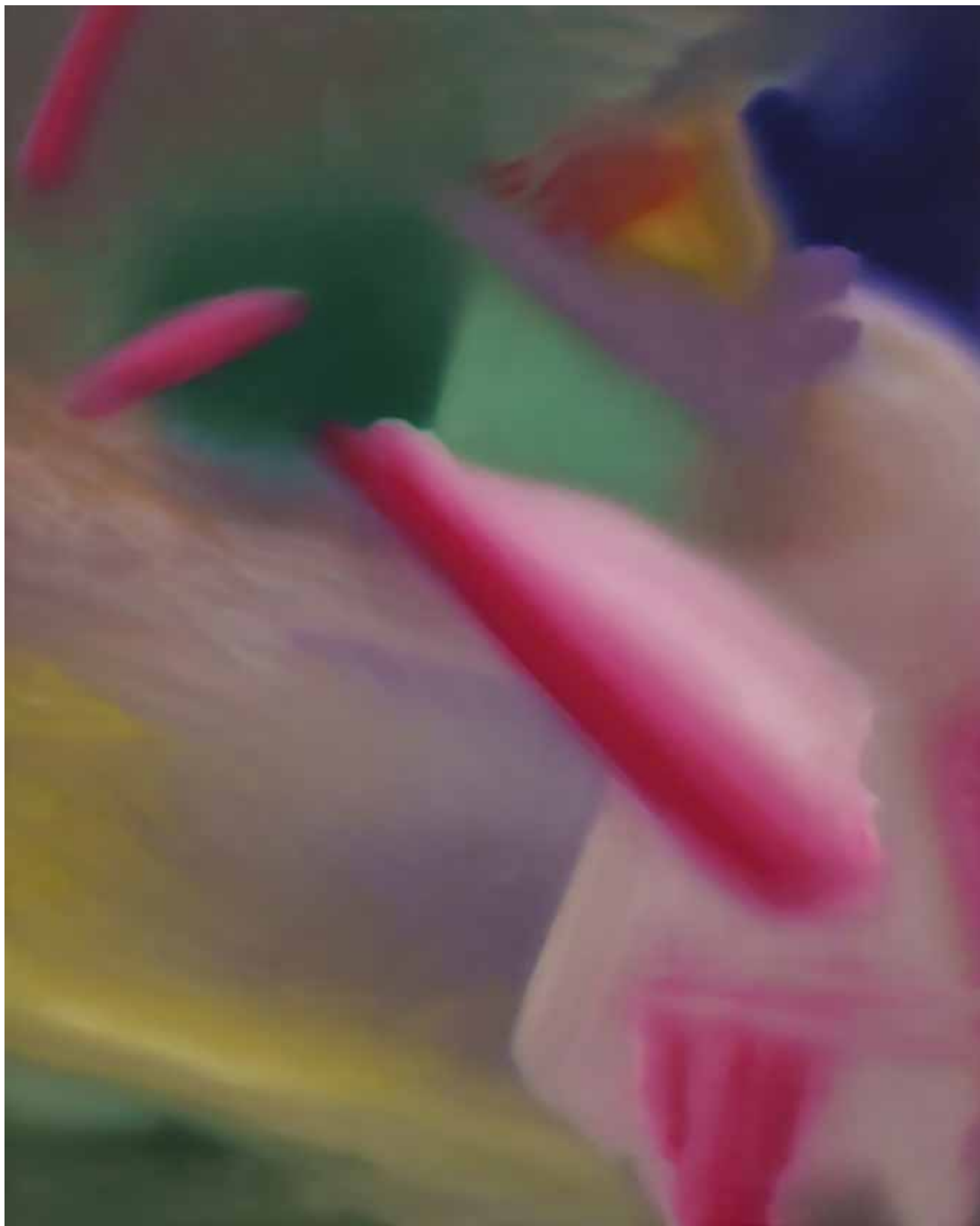
Užeinu į muziejaus parduotuvę – aibė knygų, žurnalių, suvenyrų. Žiūriu, medinis delnas, skirtas dailininkams, pirštai lankstosi, mano delno dydžio. 29 eurai. Prisimindamas medinį savo Ilganosį, kuris lūkuriuoja manęs dirbtuvėje, perku. Gaus dovaną – medinį delną iš Hamburgo. ■

Marlene DUMAS (g. 1953)
Genetinis ilgesys | Genetiese Heimwee |
Genetic Longing | 1984
Drobė, aliejus | Oil on canvas | 130,4 ×
110,6 × 2,5 cm
Van Abbés muziejaus kolekcija | Van
Abbemuseum collection

Frank STELLA (g. 1936)
Effingham I. 1967
Drobė, akrilas | Acrylic on canvas | 327
× 335,5 × 10,1 cm
Van Abbés muziejaus kolekcija | Van
Abbemuseum collection

Gerhard RICHTER (g. 1932). *Abstraktus paveikslas (Nr. 421) | Abstraktes Bild (Nr. 421) | Abstract painting (No. 421) | 1977. Drobē, aliejus | Oil on canvas | 250,5 × 202 cm. Van Abbés muzejiaus kolekcija | Van Abbemuseum collection*

MO MUZIEJUJE „SUSITIKIMAS, KURIO NEBUVO“

Susitikimas, kurio nebuvo“ – unikali proga lietuvių kūrinius pamatyti šalia garsiausių Vakarų šalių menininkų darbų. Paroda apima periodą nuo Šaltojo karo iki 2000 m., joje pristatomi 65 menininkai, kuriuos skyrė Geležinė uždanga. Daugiau kaip 170 kūrinių ekspozicija sudaryta iš dviejų muziejų – MO ir Van Abbe's (Eindhovenas, Nyderlandai) kolekcijų. Parodos iniciatorius Andersas Kreugeris, puikiai kalbantis lietuviškai, mūsų meno sceną pažįsta gerus 30 metų, nuo tada, kai Vilniuje vadovavo Šiaurės šalių centrui. Bendradarbiavimo idėja jis „užkrėtė“ Van Abbe's muziejaus direktorių Charles'į Esche. MO šiame projekte atstovavo kuratorė Gabrielė Radzevičiūtė.

Esche sako visada norėjęs nuveikti ką nors panašaus į tai, ką daro dabar, – suburti menininkus, kurie buvo dirbtinai atskirti dėl politinių aplinkybių, tačiau gyveno ir kūrė toje pačioje planetoje, apmąstydami panašias idėjas, bet negalėdami jomis dalytis.

Visi Vakarų menininkų kūriniai atkeliavo iš Van Abbe's muziejaus kolekcijos, o lietuviškąją dalį MO šiek tiek papildė skoliniais iš Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus ir kūrėjų dirbtuvių.

Šioje recenzijoje sutelksiu dėmesį ne į lietuvių menininkus, gerai pažįstamus skaitytojams, bet į gar-

sus Vakarų autorius, kurių kūrinius šiandien pas mus pagaliau gali pamatyti meno mylėtojai.

Paroda prasideda nuo pokariui būdingos konfrontacijos – komunistinis blokas „tobulino“ politiškai primestą socrealizmą, o kapitalistiniame pasaulyje plėtota abstrakcija, simbolizavusi individo laisvę. Tiesa, abstraktųjį ekspresionizmą čia pakeitė minimalistinės kompozicijos.

Parodos įžangoje amerikiečių minimalistų abstrakčioms skulptūroms ir paveikslams vienoje salėje priešpriešinamos Vytauto Mackevičiaus socrealistinės drobės revoliucinio Vilniaus ir komunizmo statytojų temomis, Sofijos Veiverytės didžiulė rūsčiojo stiliaus drobė „Plienas“ (1969), fotorealistiniai Marijos Rožanskaitės ir Igorio Piekuro paveiksai medicinos temomis, Lili Janinos Paškauskaitės estampai apie kosmoso užkariavimą. Sunku įsivaizduoti didesnę disonansą, kai šalia Mackevičiaus paveikslo „Revoliucinis Vilnius“ (1958) atsiduria Louiso Morriso (1912–1962) abstrakti drobė „Number 1-71“ (1962).

Beje, socrealistiniai kūriniai šalia avangardistinių jau buvo rodomi 2016 m. Miunchene, parodoje „Pokaro (1945–1965)“.

Įvadinėje ekspozicijos dalyje dominuoja išpūdingi milžiniškų dydžių Franko Stellos ir Ellswortho

Kelly'o paveikslai, Donaldo Juddo, Carlo André, Sol LeWitto skulptūros.

Frankas Stella (g. 1936) išgarsėjo paveikslais, kuriuose juodos juostos ir šviesios linijos išdėstytos griežtai simetriškai. Jis padarė įtaką ne tik kitiems tapytojams, bet ir minimalistinės skulptūros kūrėjams Donaldui Juddui ir Carlui André. Inspiruotas kelionių į Maroką 1961–1962 m. įspūdžių, Stella pradėjo tapyti ryškiomis spalvomis. Spalvų juostos apibrėžia formato kontūrus. Turinys ir forma sutampa. Dailininko moto – „*Matyk tai, ką matai*“. Taip reikėtų žiūrėti ir į *MO* rodomą monumentalaus dydžio paveikslą „Effingham I“ (1967).

Donaldo Juddo (1928–1994) kūriniam būdinga redukuota geometrinių formų kalba, serialumas, industriniai gamybos metodai – tai chrestomatiniai minimalizmo pavyzdžiai. Juddas nuo kitų minimalistų skiriasi diferencijuotu medžiagų ir spalvų taikymu, net menkiausio iliuzionizmo atsisakymu. Jo kūriniai yra tarsi tarp tapybos ir skulptūros, menas nepaprastai vientisas, forma neatsiejama nuo spalvos. Skulptoriaus mėgstamiausios medžiagos – aliuminis, nerūdijantis plienas, organinis stiklas atitiko jo poreikį siekti aiškumo. Industrinis atlikimas sudarė galimybę dirbti serijiniu būdu.

Skulptorius, poetas Carlas André (g. 1935) savo kūrinius vadina intervencija ne į medžiagą, bet į erdvę. Jis naudoja to paties dydžio medinius kedro blokus, plytas, metalo plokštes, iš kurių tiesiai ant grindų aranžuoja paprastas, simetriškas geometrinės kompozicijas.

Tame pačiame ekspozicijos areale eksponuojamas ir Sol LeWitto (g. 1928) sieninis reljefas „Be pavadinimo. Sienos struktūra“. Jo sieninių reljefų ir apimtinių objektų, statomų ant grindų, modulis yra kvadratas arba kubas iš medžio ar metalo, kartojamas geometrine progresija. 1964 m. pradėjęs nuo juodų skulptūrų, greitai perėjo prie baltai dažytų. Nuo 1965 m. savo kūrinius atiduoda realizuoti industriniu būdu. Konceptualiems sumanytiems renkasi tolygią elementų seką su nežymiais pakeitimais.

Ellsworthas Kelly's ir Jo Baer abstrakčiojo ekspresionizmo tapybai priešpriešina *Hard-edge* (aštrus kampas) stilių. Abstrakčiosios tapybos „spalviniam lauke“ tekančius susiliejimus čia pakeitė griežtai viena nuo kitos atribotos plokštumos.

Tapytojas ir skulptorius Ellsworthas Kelly's (1923–2015) nuo 7-ojo dešimtmečio tapė dviejų metrų aukščio paveikslus, kuriuose tyrinėjo toninius niuansus, įtampas tarp figūros ir fono. Inspiracijų rasdavo kasdienybėje, kūno formose, kelio juostoje ar popieriniame puodelyje. Anot jo, viskas, ką mato me, gali virsti abstrakcija. Jis redukuodavo motyvus, kiekvienai spalvos plokštumai suteikdavo aštrius kontūrus. Dėl šios priežasties jo paveikslai ir priskiriami *Hard-edge* tapybai. Tačiau daug svarbesnė už „aštrius kampus“ jam buvo spalvos jėga. Tą puikiai atskleidžia monumentalus abstraktus paveikslas „Žalia. Balta“ (1967).

Iš Niujorko į Amsterdamą 1975 m. persikėlusius Jo Baer kūrinys „Baltas apvyniotas triptikas (mėlyna, žalia, levandų)“, sukurtas 1970–1974 m., yra vienas įspūdingiausių parodos eksponatų. Iš mokslo į meną atėjusi Baer gerai susipažinusi tiek su suvokimo psichologija, tiek su optiniais fenomenais. Jos kūrinuose kartojasi vis tas pats grįžtantis motyvas. Abstrakčios, subtiliai niuansuotos, baltos paveikslų plokštumos įreminamos plonomis tamsesnėmis linijomis. Neiliuzionistiškai traktuodama šviesą Baer sukuria uždarumo ir atvirumo tuo pat metu efektą. Triptiko forma išreiškia serialumą, progresiją.

Minimalizmo įtaką patyrė ir olandas Janas Schoonhovenas (1914–1994). Šalia to jis rėmėsi ir Olandijoje svarbia *Stijl* geometrinio meno tradicija, ir iš vokiečių grupės *Zero* perimtais principais. Tris dešimtmečius Schoonhovenas kūrė meną laisvalaikiu. Dieną dirbo pašte, o vakarais ant virtuvės stalo komponavo kūrinius, kurie jį išgarsino. Nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios pradėjo kurti reljefus, naudodamas papjė mašė ir latekso dažus. Visos kompozicijos griežtai geometrinės, tačiau nepraradusios medžiagiškumo. Apsiribojęs balta spalva, Schoonhovenas sukurdavo subtilų šviesos ir šešėlių žaismą.

Medžiagiškumas, monochromija ir mediatyvumas Schoonhoven abstrakcijas suartina su Lucio Fontana, Yves'o Kleino kūriniais, Kazės Zimblytės (1933–1999) drobėmis „In memoriam“, 1988 m. sukurtomis Vilniaus laidojimo namams Olandų gatvėje.

Milanietis Lucio Fontana (1899–1968) tuščias monochromines drobes nuo 1949 m. ėmė perforuoti, pramušdamas skyles, vėliau pradėjo paveikslų paviršių pjaustyti peiliu. Visus šiuos paveikslus, tarp jų ir tą, kuris eksponuojamas MO parodoje, menininkas vadino „Conceto spaziale“ (erdvinėmis koncepcijomis). Fontana siekė sukurti metafizinę paveikslų erdvę. Panašų tikslą Paryžiuje iškėlė sau ir Yves'as Kleinas (1928–1962), ieškodamas būdų gryna spalva sužadinti dvasinę energiją, atverti begalinę kosminę erdvę. Ieškodamas grynų pigmentų, 1956 m. rudenį jis atrado gilią švytinčią ultramarino spalvą, kurią patentavo kaip „Kleino mėlyną“.

Konceptualiajam menui atstovauja Lawrence'o Weinerio (g. 1942) kūrinys „Žemės druska“ (1984). Tai puiki iliustracija, kad meno kūrinys praranda unikalumą ir gali būti realizuojamas kitų asmenų pagal menininko nurodymus. Medžiaga, su kuria Weineris dirba nuo 1967 m., yra kalba. Kiekvienas, kas perskaito kūrinį, tampa jo savininku. Trumpi paties Weinerio tekstai su citatomis iš poezijos, prozos kūrinų dažniausiai užrašomi dviem kalbomis – vietine ir anglų. Savo forma primenantys konkrečią poeziją, jie kartais skamba išmintingai, o kartais banaliai arba paslaptinai. Savo kūrinius Weineris vadina „*dialektiniu kalbos panaudojimu*“.

Sumanymo giminiškumas netikėtai atsiskleidžia tarp olandų konceptualisto Jano Dibbetso (g. 1941) „Trumpiausios dienos Van Abbe's muziejuje“ (1970) ir Eugenijaus Antano Cukermano (g. 1935) tęstinio kūrinio „FD Skrajojantis olandas“. Abiejų dėmesio centre – redukuotos architektūrinės formos ir laiko tėkmė. Dibbetsas 1967 m. tapybą iškeitė į fotografiją. Jis tyrinėja architektūrą ir panoramas, susitelkdamas išreikšti žiūrovo ir erdvės santykį. Šiam kūrinui iš to

On KAWARA (1932–2014). 13 JAN. 1973 'Lördag' | 1973. Drobė, akrilas | Acrylic on canvas | 26 × 33,3 × 4,4 cm. Van Abbemuseum kolekcija | Van Abbemuseum collection

paties taško šešių minučių ritmu nuo saulėtekio iki saulėlydžio Dibbetsas fotografavo muziejaus pastatą, fiksuodamas šviesos kaitą.

Cukermanas savo tęstinį darbą–ritualą pradėjo 1978 m., tuščioje drobėje nutapęs juodą stačiakampį – „Skrajojantis olandas“. Nuo tada „kasdien“ arba „kartą per mėnesį“ pasislinkdavo per vieną langelį, taip daro iki šiol. Kiekviena pozicija pažymima atskirame popieriaus ritinėlyje, nurodant datą.

Inspiracijos šaltiniu šiam Cukermano kūrinui galėjo tapti ir vieno iš konceptualizmo pionierių Ono Kawaros kūryba, pašvęsta laiko fenomenui. Paveikslų-datų seriją jis pradėjo 1966 m. Neįrėmintos monochrominės drobės nutapytos akrilo dažais, ant kiekvienos ranka baltai užrašoma data. Paveikslas sukuriama tą dieną, kuria yra datuojamas. Čia rodomas šios serijos kūrinys „13. Jan. 1973. Lördag“. Data apibrėžia dabartį, primena praeitį ir implikuoja ateitį. Kawara taip rašo dienoraštį, neturintį autobiografinio turinio. Visuotinumą akcentuojamas dalykišku datų registravimu.

Iš Van Abbe's muziejaus atkeliavo ir Andy'o Warholo ir Bruce'o Naumano kūriniai. Warholo (1928–1987) – vieno populiariausių XX a. menininkų – di-

delė paroda iš jo muziejaus Pitsburge jau buvo rodyta 2000 m. ŠMC, bet per tą laiką užaugo nauja meno mylėtojų karta. Šį sykį pristatomos trys svarbiausios Warholo kūrybos temos – amerikietiškos kultūros komercializacija ir vartotojiškumas, „žvaigždžių“ kultas ir mirties bei prievartos vaizdavimas masinėse medijose.

Bruce'as Naumanas (g. 1941) parodoje pristatomas ankstyvaisiais videofilmiais, tarp jų „Trepšėjimas studijoje“ (1968). Tradicinį skulptūros lauką jis praplėtė, įtraukdamas video, fotografijas, akcijas. Dokumentuojamoms akcijoms pasitelkia savo kūną, kad užmegztų dialogą su erdve. Naumanas sako: „*Svarbu įsisąmoninti save patį, to nepasieksi tiesiog apie save mąstydamas.*“

Šalia amerikiečių menininkų pristatomi kitų šalių konceptualistai – Josephas Beuysas ir Thomas Schütte iš Vokietijos, Gilbert & George ir Lubaina Himid iš Didžiosios Britanijos, Michelangelo Pistoletto iš Italijos, Marcelis Broodthaersas iš Belgijos, Günteris Brusas iš Austrijos.

Josephas Beuysas (1921–1986) – pokario metais įtakingiausias ir daugiausia ginčų sukėlęs vokiečių menininkas. Čia rodomas didžiulis fotografinis atspaudas ant lino „Vakuumas“ (1970). Beuysas įtvirtino „išplėsto meno kūrinio“ ir „socialinės skulptūros“ idėjas, naudojo neįprastas medžiagas, tokias kaip veltinis, taukai, vaškas, siekė ištrinti ribą tarp racionalumo ir intuityvumo, savo akcijomis, piešiniais, objektais drąsiai plėsdamas meno sąvoką.

Thomas Schütte (g. 1954) kūrinyje „Suvienyti priešai: dešimties dalių pjesė“, pasitelkdamas platų medijų spektrą sukuria savas žaidimo taisykles, kariatūriškai užaštrindamas personažus.

Gilbertas Proeschas (g. 1943) ir George'as Passmore (g. 1942) susitiko Londone, Šv. Martino meno mokykloje. Nuo 1968 m. jie kuria pseudonimu Gilbert & George. Nuo pat pradžių kritikuoja elitinį meno uždarumą: „*Mes norim, kad menas tiesiai kalbėtųsi su žmonėmis apie gyvenimą, o ne apie meno suvokimą. XX a. meno prakeiksmas yra tai, kad jis nesuprantamas visuomenei.*“ Pradėję kurti „Gyvų skulptūrų

performansus“, nepriekaištingai aprengtas jų figūras perkelia į didžiulius montažinius pano, primenančius vitražus. Nespalvota fotografija ir juodi kontūrai derinami su ryškiomis spalvomis. Kiekviename pano skirtingomis didmiesčio gyvenimo temomis visada yra vaizduojamos ir jų pačių figūros. Jie ne tik kūrėjai, bet ir personažai, o jų menas skiriamas visiems. Vilniuje rodomas pano „Ar tu piktas, ar nuobodus“ (1977) iš serijos „Purvinas pasaulis“ apie Londone kilusius rasinius neramumus buvo eksponuojamas Gilbert & George retrospektyvoje Tate galerijoje 2000 m.

Michelangelo Pistoletto (g. 1933) priklausė *Arte povera* (it. – skurdusis menas) judėjimui. Pasak teoretiko Germano Celanto, dailininkai „*siekė minties procesus materializuoti paprasčiausiomis priemonėmis*“. Michelangelo Pistoletto kūrinys „Piešiant“ priklauso veidrodinių jo paveikslų serijai (1962–1975). Realistinis piešiančios merginos fotografinis atspaudas veidrodinės plokštumos kampe komponuojamas taip, kad atsiduria vienoje erdvėje su veidrodyje atsispindinčiais žiūrovais. Pasitelkus šias priemones, autoriui pavyksta „*dailininko pasaulį išplėsti į realią erdvę*“.

Belgas Marcelis Broodthaersas (1924–1976), reaguodamas į stiprėjančią muziejaus institucijos ir meno rinkos strategijų kritiką, 1968 m. savo bute įkūrė įsivaizduojamo muziejaus centrą, iš kurio organizavo vis kompleksiškesnes parodas. Anot jo, „*tikslas – kritiškai apmąstyti tai, kaip menas prezentuojamas publikai*“.

Günteris Brusas (g. 1938), priklausęs Vienos akcionistų judėjimui, piešiniuose ir tapyboje priartėja prie savęs žalojimo motyvų. Paveiksle „Akies formos gėlynas“ (1985) transformuojami biomorfiniai pavidalai. Anot Lucie Schauer, šiam menininkui „*gamta net menkiausiomis savo apraiškomis atspindi kosminius, psichinius ir socialinius dėsningumus*“.

Parodoje pristatomos ir feministinio judėjimo mene pradininkės Martha Rosler ir grupė *Guerrilla Girls*, kritiškai apžvelgusios moterų antraplanį vaidmenį politikoje, socialiniame gyvenime, masinėse medijose ir meno scenoje.

Martha Rosler (g. 1943) tradiciškai vyrų dominuojamą tapybą ir skulptūrą iškeitė į video, fotografiją ir performansus. Jos videofilmas „Virtuvės semiotika“ (1975) – aštri populiarios kulinarinės TV laidos parodija. Tam pačiam laidos formate menininkė, nutaisiusi bejausmę veido išraišką, alfabeto tvarka demonstruoja virtuvės įrankius, galiausiai paversdama juos potencialiais ginklais.

Kovodama prieš diskriminacinę moterų atžvilgiu muziejų ir galerijų politiką daugiausia nuveikusi grupė *Guerrilla Girls* Vilniuje pristatoma tipišku darbu, kuriame statistika panaudojama kaip demaskuojanti agitacija.

Šalia šių kovingų amerikiečių feminisčių eksponuojamos intymios, asmeniškos Violetos Bubelytės (g. 1956) ir Mildos Drazdauskaitės (1951–2019) fotografijos. Bubelytė fotografuoja tik savo pačios aktus, tuo jos kūryba iš dalies priartėja prie feministinio meno. Tačiau jos kūriniai ekstremaliai introvertiški. Čia nėra nei emancipacinių provokacijų, nei seksualumo refleksijų. Tai monologas apie vienatvę. Autopozavimas tampa meditacija, psichosomatinėmis studijomis. Metams bėgant, išdidžiai fiksuojami ir senstančio kūno pokyčiai.

Drazdauskaitė buvo ne kovotoja už moterų teises, o bohemos atstovė. Modelius rinkosi iš tos aplinkos ir iš savo artimųjų kaime.

Abiejų fotografijų uždaras pasaulis labiau siejasi ne su feministiniu menu, o su Algirdo Šeškaus (g. 1945) kūrniais, kuriuose jis konceptualiai pasinaudoja momentinės mėgėjiškos fotografijos ypatybėmis, kad perteiktų nykią sovietmečio atmosferą.

Moterims, kurių mene feministinių temų nėra, bet kurių laikysena buvo tvirtai feministinė, šioje parodoje atstovauja Juzefa Čeičytė (1922–2022), šalia scenografijos kūrusi abstrakčią tapybą.

Vienas garsiausių šiuolaikinių vokiečių tapytojų Gerhardas Richteris (g. 1932) pristatytas dideliu kūriniu „Abstraktus paveikslas Nr. 241“ (1974). Čia jis teatrališkai išplečia „*abstrakčiosios tapybos suvokimą*“, išdidindamas plaukiančias spalvų plokštumas. Vienus potėpius išryškina, kitus prislopina, abstrakcijai suteikdamas visai naują pobūdį.

Populiarumu Richteriui nedaug nusileidžia Anselmas Kieferis (1945), kuriam šiemet Venecijos bienalėje, *Palazzo Ducale*, buvo skirta retrospektyva. Vilniuje rodomas paveikslas „Märkische Heide“ kaip ir visa jo kūryba skirta šešėlinei vokiečių XIX a. romantizmo pusei, pražūtingiems jos padariniams ir nacionalizmo paveldėtojams. Kieferis šias temas interpretuoja asociatyviai, nevengdamas patoso. Paveiksliai ir asambliažai primena nulipdytus reljefus. Be dažų ant drobės dar atsiranda derva, šiaudai, audiniai, pelenai, smėlis ir švinas. Paveikslų paviršius nelygus tarsi kraterio šonai. Į kompozicijas įtraukiama daug literatūros citatų. Kieferis sako: „*Aš mėštau paveikslais. Man padeda eilėraščiai. Jie tarsi plūdurai jūroje. Aš plaukiu nuo vieno prie kito, be jų pražūčiau. Jie yra atspirties taškai begalinuose toliuose, kur kažkas susitelkia iš dulkių, atsiranda truputis materijos antimaterijos prarajoje. Kai kada praeitis sutirštėja ir virsta naujais žodžiais, netikėtais ryšiais.*“

Prasidėjus 1968-ųjų studentų protestams, dar dominuojant minimalizmui ir konceptualiajam menui, jauni Vakarų menininkai grįžo prie realistinio meno.

Jörgas Immendorfas (1945–2007) nuo pat savo kūrybinio kelio pradžios tapė politinėmis temomis, net vadino save „*agitpropo tapytoju*“, kviečiančiu veikti. Tokius Immendorfo paveikslus Dieteris Ronte interpretuoja kaip metaforas, Rudi's Fuchsas kaip alegorijas, o Robertas Stohras priskyrė maskaradams arba operoms. Nuo 1977 m. Immendorfas ilgai kūrė seriją „Café Deutschland“ – apie Vokietijos padalijimą. Vilniuje eksponuojamame šios serijos 1978 m. paveiksle jis nutapė save, tiesiantį ranką Drezdene aplankytam A. R. Penckui, kuris 1980 m. persikėlė į Vakarų.

Vienas iš populiariausių ir labiausiai „laukinių“ vokiečių neoekspresionistų A. R. Penckas iš tikrųjų Ralfas Winkleris (g. 1939 m.) pristatomas didžiule drobe „Torquato Tasso“ (1976). Menininkas sako: „*Aš savo jausmus tam tikrose situacijose paversdavau tiesiogine agresija.*“ Kūrybos kelyje jį inspiravo priešistorinė uolų tapyba, todėl pseudonimu pasirinko geologo, ledynmečio tyrinėtojo Albrechto Pencko

pavarde. Charakteringas A. R. Pencko tapybos bruožas – štrichiniai žmogeliukai gigantiškose drobėse. Juodas piešinys čia sudaro kontrastą baltam fonui arba ryškių, švytinčių spalvų plokštumoms.

Šalia parodoje dominuojančių amerikiečių, vokiečių ir lietuvių tapytojų rodomi ryškūs kūrėjai iš Olandijos – tarptautinę šlovę pelnusi Marlene Dumas (g. 1953), tėvynėje bei kaimyninėse šalyse pripažintas René Daniėlsas (g. 1950).

Šiomet Venecijos bienalėje, *Palazzo Grassi*, surengta didelė Marlene's Dumas retrospektyva. Tapytoja naudojami gausiu savo pačios darytų fotografijų archyvu ir motyvais iš dailės, literatūros istorijos. Beveik visada jos dėmesio centre atsiduria frontaliai tapomi veidai, aktai, žmonių grupės. Kilusi iš Pietų Afrikos, Dumas tematizuoja pažeistą tapatybę, reflektuoja intensyvius jausmus, išlaikydama distanciją su motyvais. Dažnai grįžta prie apartheido temos, perteikia tykančio pavojaus įtampą. Sąmoningai atsisako vienareikšmių interpretacijų. Parodoje ekspozuojami jos paveiksiai „Genetinis ilgesys“ (1984) ir „Magdaliėtė“ (1995).

Elly Stegeman rašo: „*Žiūrėdama į René Daniėlso tapybą niekada nesu tikra tuo, ką matau.*“ Subtilus humoras sukelia netikrumo jausmą, bet pati tapyba laisva, transparentiška, autoriui būdingas puikusšviesos ir spalvų pojūtis.

Paroda neperkrauta teoriniu balastu, leidžiama prabilti patiems kūriniams. Tarp lietuvių ir vakariečių kūrinių nesistengiama užmegzti tiesioginio dialogo. Paliekama erdvės asociacijoms, spėlionėms ir prielaidoms.

Prasidėjusi aiškiu pasakojimu, ekspozicija, iš vienos zonos pereidama į kitą, darosi chaotiškesnė. Pasakojimo gijos pradeda trūkčioti. Tačiau tai irgi turi savotiško žavesio.

Daugiau ar mažiau tiesioginės paralelės tarp lietuvių ir svečių kūrinių šioje parodoje atsiranda nebent minimalizmo, *arte povera* ir neoekspresionizmo interpretacijose. Tiesa, Lietuvoje iki 10-ojo dešimtmečio prie panašių sprendimų būdavo prieinama intuityviai, savarankiškais keliais.

Ši paroda suteikia retą progą lietuvių tapytojų Vinco Kisarausko, Vincento Gečo, Kazės Zimbalytės, Juzefos Čeičytės, Lino Katino, Arvydo Šaltenio, Rimvido Jankausko-Kampo paveikslus, Marijos Švažienės gobelenus, Rimtauto Gibavičiaus estampus išvysti šalia garsiausių Vakarų meno kūrinių. Ši kaimynystė ne tik nesumenkina jų įtaigos, bet padeda dar įdomiau atsiskleisti.

Lietuvių ir Vakarų menininkų pagaliau įvykęs „susitikimas“ parodė, kad kūriniai, mūsų šalyje atsiradę sunkiomis izoliacijos sąlygomis, yra ne mažiau įdomūs ir išraiškingi. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Mindaugo Navako, Artūro Railos, Deimanto Narkevičiaus, Gedimino Urbono, Gintauto Trimako, šiek tiek vėliau ir Patricijos Jurkšaitytės, Ievos Martinaitytės-Mediodios kūrinius pradėta sėkmingai rodyti Vakaruose, todėl šios parodos moto „Susitikimas, kurio nebuvo“ jiems jau nebetinka. Šie menininkai gana greitai integrovosi į tarptautinį meninį gyvenimą, kai kurie iš jų sulaukė plataus pripažinimo.

Lietuvių autorių atranka šiai parodai visų pirma išreiškia kuratorių iš svetur susidomėjimą jų darbais.

Padėdama Viktorui ir Danguolei Butkams sudarinėti dabartinio MO kolekciją, kėliau sau uždavinį atrinkti tokius lietuvių menininkų kūrinius, kurie galėtų būti lygiavertiškai rodomi kartu su svarbiausiais to paties laikmečio Vakarų kūrėjų darbais. Pasizadėjau mecenatams ir sau pačiai, kad po to, kai bus sukaupta kolekcija, su ja noriai dirbs ir užsienio šalių muziejai, saugantys reikšmingus rinkinius. Todėl ši paroda, kurioje kartu rodomi MO ir Van Abbe's Eindhoven kolekcijų kūriniai, man yra svarbi kaip žodžio, duoto sau ir kitiems, tesėjimas.

Būtų ne mažiau įdomu, o gal netgi tikslingiau lietuvių meną palyginti ne su JAV ir Vakarų Vokietijos, bet su to paties periodo kitos nedidelės Vakarų šalies menine kūryba. Šįsyk atvežti vos keturių olandų menininkų darbai, tad tikėkimės dar vieno susitikimo su Nyderlandų menu, MO bendradarbiavimo su Van Abbe's muziejumi antro etapo. ■

LITBELAS*

Neišnešiotas vaiduoklis

Lenkų legionierių pasiuntiniai lietuvių komendantūroje

Paėmę į savo rankas Vilnių, lenkų legionieriai netrukus suprato, kad prieš bolševikų Raudonąją armiją ilgai neatsilaikys. Generolas Adamas Mokrzeckis, ieškodamas paramos, 1919 m. sausio 3 dieną nusiuntė derybininkus pas lietuvius.

Deja, lietuvių komendantūroje, įsikūrusioje buvusiose carinės valdžios teismo rūmuose, Šv. Georgijaus prospekte (ten atidarytas ir lietuvių kariuomenės savanorių šaukimo punktas), Vilniaus komendanto lenkai nerado – Liudas Gira, liepęs iškelti trispalvę Gedimino pilies bokšte, jautėsi visiškai nusikamavęs. Poetas, nežinia kur nulindęs, fizines ir dvasines jėgas bandė atgauti, rašydamas meilės lyriką. Visus reikalus komendantūroje tvarkė jo padėjėjas, dvidešimt trejų metų Kazys Škirpa, kuris, priešingai negu Gira, nebuvo vilnietis.

Legionierių pasiuntiniams kalbėtis su provincialu sekėsi sunkiai. Iš Biržų kilęs jaunuolis menkai nutuokė, kokia margaspalvė Vilniaus specifika, todėl smarkiai nustebo, ko tie lenkai nori iš lietuvių, vienintelių senosios LDK sostinės įpėdinių.

Atvykėliai bandė jaunam karininkui paaiškinti, kad šiandien svarbu ne tai, kas ką paveldėjo iš LDK, nes dabar pagrindinis tikslas – apsiginti nuo bolševikų. Vis dėlto Škirpa tiesiai paklausė: Vilnius lietuvių ar lenkų?

Pasiuntiniai bandė išsisukinėti.

Škirpai tą klausimą pakartojus griežčiau, pasiuntinys Janekas, užuot pasiūlęs išlenkti po taurelę dėl draugystės, piktai atšovė, kad Vilnių jau keletą dienų valdo lenkų legionieriai. Tai išgirdęs Kazys patarė lenkams pakelti galvas ir pasižiūrėti, kieno vėliava plaikstosi virš Gedimino pilies bokšto. Gal lenkų? Vokiečių? Žydų? Gudų? Rusų?..

Lenkų pasiuntiniai pripažino, kad vėliava lietuvių, tačiau, pasak jų, tai nieko nereiškia, nes dabar svarbiausia bendromis jėgomis susidoroti su bolševikais, kurių daliniai jau atsigrūdę prie pat miesto. Pišsuds-kis, būsimasis prezidentas, atseit puoselėja patraukią idėją – sukurti Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos ir, žinoma, Lietuvos lygiateisę federaciją.

Ižestas lenko žodžių, kad jam dailininko Antano Žmuidzinavičiaus sukurta trispalvė nieko nereiškia, Škirpa jau norėjo legionieriams parodyti duris, tačiau pasiuntinys Pavelas suskubo teisintis, esą jie visas vėliavas gerbia. Vilniaus komendanto padėjėjas tiesiog viską blogai supratęs, nes jis kalba lietuviškai, o lenkai – kalba tuteišiškai.

Tokie žodžiai Škirpą šiek tiek nuramino, tačiau neišskleidė abejonių, kad lenkams knieti pasisavinti Vilnių. Kai pasiuntiniai priminė atvykę prašyti karinės lietuvių pagalbos, Škirpa prisipažino, kad negalėtų padėti net ir labai norėdamas – lietuvių komendantūra turi vos šimtą menkai ginkluotų vyrų. Tuo pokalbis ir baigėsi.

* Romano fragmentas (pradžia – KB nr. 8)

Tą pačią dieną Raudonosios armijos 5-asis pulkas užėmė dalį Antakalnio. Sausio 5 d. pavakary bolševikai užsiropštė ant Trijų Kryžių kalno, iš kur apšaudė lenkų legionierių štabą Užupyje.

Sausio 6 d. rytą Pskovo divizijos politrukas Grigorjevas raportavo Raudonosios armijos Vakarų štabui, kad Vilnius užimtas, buržuazinės Lietuvos vėliava nuo Gedimino pilies bokšto nuplėšta.

Koja kojon, ranka rankon

Vilnius, patekęs Raudonosios armijos kontrolėn, akimirksniu pasikeitė. Pritilo bažnyčių varpai. Gedimino pilies bokštas, kur dar vakar plevėsavo lietuvių trispalvė, atrodė apleistas, apniukęs, suzmekęs.

Kai Daugpilį pasiekė naujiena iš Vilniaus, kad miestą užėmė bolševikai, Vincas Mickevičius-Kapsukas netvėrė džiaugsmu. Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės pirmininkas, su komisarais pakėlęs simbolinę šampano taurę, sėdo rašyti telegramos į Maskvą.

Suprasdamas, kad šis darbas išskirtinai svarbus proletariato istorijai ir visai pažangiajai žmonijai, Mickevičius-Kapsukas jo patikėti negalėjo niekam kitam. Mintyse jau atsидūręs Vilniuje, rašė aistringai, atkakliai. Atsakingai rinko žodžius, vis redagavo, ieškojo vaizdingų sinonimų, palyginimų. Pildė, trumpino tekstą. Rašė ne rašalu – bolševiko krauju.

Sugadino kelias dešimtis popieriaus lapų, bet telegrama vis dar neatrodė pakankamai grakšti. Mickevičiui-Kapsukui, neabejotinai turinčiam literatūrinį talentą, norėjosi telegramoje kuo glausčiau, įtaigiau, vos keliais taupiais žodžiais, panašiai kaip SMS, atskleisti užplūdusias emocijas, draugams Maskvoje suteikti kuo daugiau informacijos apie revoliucinius įvykius bei Lietuvos lūkesčius.

Po keleto valandų protinio darbo, Mickevičius-Kapsukas jautėsi išsekęs, tačiau patenkintas. Skaitydamas kūrinį, suprato parašęs telegramos žanro šedevrą:

Maskva. Liaudies komisarų tarybos pirmininkui Leninui, kopija Centro Vykdomojo Komiteto pirmininkui Sverdlovui, kopija Liaudies komisarui Stalinui

Lietuvos Laikinoji Darbininkų-Valstiečių Vyriausybė siunčia Rusijos Socialistinei Respublikai nuoširdų sveikinimą iš išlaisvinto Vilniaus ir dėkoja už tą brolišką paramą, kurią proletarinė Rusija suteikė Lietuvos proletariatui ir vargingiausiems valstiečiams. Mes tvirtai įsitikinę, kad Lietuvos proletariatas kovoje už savo laisvę eis ranka rankon, koja kojon su Rusijos ir viso pasaulio proletariatu, kol galutinai išsilaisvinęs iš šimtmečius trukusio dvarininkų ir kapitalistų jungo, susivienys be nacionalinių skirtumų į nedalomą darbo broliją, sunaikins visas valstybines sienas ir sukurs pasaulinę socialistinę Federacinę tarybų Respubliką.

Tegyvuoja broliška Rusijos Soc. Federacinė Tarybų Respublika!

Tegyvuoja pasaulio socialistinės revoliucijos vadas dr. Leninas!

Tegyvuoja pasaulinė socialistinė Federacinė Tarybų Respublika!

Dar kartą perskaitęs telegramos tekstą ir įsitikinęs, kad nėra nei gramatinių, nei logikos, nei stiliaus klaidų, pasikvietė savo sekretorę Liudmilą, kad ši kuo greičiau telegrafuotų šedevrą Maskvon. Bet staiga prisiminė, kad iš jaudulio po telegrama nepasirašė. Tada paskubomis lapo apačioje suraitė:

Lietuvos Laik. Rev. Darb.-Valst. Vyr. Pir. Vincukas KACAPUKAS

Būdamas patyręs redaktorius, carizmo laikais atidžiai redagavęs *Ūkininką, Draugą, Darbininką, Runkpelinį*, daugybę kitų leidinių, Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžios pirmininkas nepatingėjo dar sykį perskaityti parengtą siųsti telegramą. It žaibas trenkė, kai pastebėjo apmaudžias korektūros klaidas po išdailintu tekstu. Išpiltas šalto prakaito, kad būtų ramiau, į švarų lapą vėl perrašė viską iš naujo.

Po kelių dienų iš Maskvos į Daugpilį atskriejo atsakomoji telegrama. Kaip ir reikėjo tikėtis, subtilaus stiliaus, turiningo žodyno, taiklios minties požiūriu ji

buvo ne mažiau tobula – šedevrų šedevras: *Sveikiname su pergale. Valio, draugai! Leninas. Stalinas.*

Kapsuko vargai „Žoržo“ viešbutyje

Laikinoji revoliucinė darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžia iš Daugpilio į Vilnių atvyko sausio 7 dieną. Vyriausybės pirmininkas Vincas Mickevičius-Kapsukas, atskubėjęs paskui Raudonąją armiją, apsistojo „Žoržo“ viešbutyje. Čia įsikūrė ir jo vadovaujamas Užsienio reikalų komisariatas. Pro kambario langus, kitoje Šv. Jurgio prospekto pusėje, matėsi apniukę pastatai, kuriuose dar prieš savaitę posėdžiaudavo Lietuvos Taryba ir jos vyriausybė, jau pabėgusi į Kauną.

Dvivietai ekonominės klasės viešbučio kambarys atrodė apgailėtina, tikra kiaulidė. Lovos ir kėdės sulaužytos, užuolaidos nudraskytos. Sienomis, aplaistytomis neaiškios kilmės skysčiais, šmirinėjo tarakonai. Seniai nekeista patalynė papilkėjusi. Šalta, nekūrenta, pripėduota. Tvyrojo nepakeliama smarvė, kurią skleidė prieš kelias savaites ant stalo paliktos silkės. Visur pilna degtinės butelių duženų, pašvinkusio maisto likučių. Ant grindų mėtėsi proklamacijos, nešvarūs apatiniai, neskaltos kojinių ir marškiniai, popirosų nuorūkos. Pagalvės aplipusios blakėmis, *Pravdos* laikraščio skiautėse lizdus susisukusios žiurkės. Nekreipdamos dėmesio į Laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės pirmininką, jos įžūliai graužė džiovintų grybų vėrinį, kurį, matyt, pamiršo draugai Kamenevas ir Joffė, čia gyvenę prieš tai.

Geležinės valios revoliucionierius Kapsukas, kuriam caro kalėjimuose, tremtyje teko patirti įvairiausių dalykų, jau norėjo tas žiurkes pridusinti, tačiau, pritrūkęs vikrumo, išsitiesė vidury kambario ir paliko žinduolių gaują ramybėje.

Priblokštas pasibaisėtinos netvarkos ir susinervinęs, nusprendė sukelti skandalą, išsikviesti viešbučio kambarinę, kad viską čia apkuoptų. Tačiau apsigalvojo – taip elgtis būtų nedora, juk jis yra darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžia, tad jam nevalia išnaudoti darbo liaudį. Todėl pats ėmė traiškyti tarakonus, gainiojo po kambarį keistai apspangusią žiurkę, matyt,

ilgai piktnaudžiavusią alkoholio likučiais, braukė iš pakampių voratinklius. Būdamas ne tik taupus, bet ir liguistai tvarkingas, nuo Vilkaviškio kilęs suvalkietis sudėjo į dailią krūvą nešvarius maskviečių drabužius, pro langą į Šv. Jurgio gatvę išmetė pašvinkusias silkes ir, nupūtęs nuo stalo dulkes, sėdo rašyti atsišaukimo:

Draugai, darbininkai, valstiečiai, visi darbo žmonės ilgai buvo prislėgti vokiečių okupantų, bet dabar, nusi-kratę baltagvardiečių, lenkų legionierių ir kitų buržujų, gali pasikliauti savąja proletariato valdžia, kuri išriš visas miesto ir sodžiaus vargdienių problemas, užtikrins darbo žmonėms laisvę.

Tuo pat metu RTFSR Liaudies komisarų tarybos įgaliotinis Lietuvai Davidas Gopneris, akylai stebintis ne tik Vincą Mickevičių-Kapsuką, bet ir kitus vyriausybės narius, irgi nesiliaudamas rašė. Tiesa, ne į *Komunistą* Vilniuje, o tiesiai į Maskvą: *Draugas Mickevičius energingas ir nenuilstantis, tačiau pirmosiomis dienomis linkęs liguistai sureikšminti menkniekius. Dimanšteinas, kaip ir Jakševičius, kol kas Daugpilyje. Apie juos nieko negaliu pasakyti. Cechovskis ir Proletaras, be jokios abejonės, susitvarkys su savo portfeliais, o Antonovičius (Angarietis) vidaus reikalams perdėm minkštas žmogus. Vainšteinas – dalykiškiausias ir energingiausias Vyriausybės narys – yra priverstas užsikrauti liaudies ūkį, prekybą, pavaduoti kol kas neegzistuojantį karinį komisarą. Be viso to, draugas Vainšteinas yra dar ir Vilniaus Karinio revoliucinio komiteto pirmininkas.*

Komunarų pakasynos

Sausio 8 dieną bolševikai iškilmingai laidojo tiek žuvusius, tiek savo noru nusišovusius draugus. Karstus nešė per visą miestą. Susirinko daugybė žioplų. Tai buvo tikros agitacinės iškilmės. Krautuvės ir pirtys uždarytos, kontoros neveikė. Tik restoranai ir užėigos laukė svečių. Visiems įsakyta namus papuošti raudonomis vėliavomis, nepaklūsusiems numatytos fizinės bausmės. Iš pradžių planuota komunarus palaidoti Gedimino kalne. Iš pilies griuvėsių akmenų, papildomai nugriovus pilies

bokštą, ketinta sumūryti didingą mauzoliejų, matomą iš visų miesto kampų. Tačiau pernelyg didelė projekto sąmata ir laiko stoka Pskovo divizijos politruką Grigorjevą privertė atsisakyti šios minties. Ambicingo sumavimo nepalaikė ir laidotuvių komisijos vadas, Vilniaus darbininkų tarybos bei jungtinės Lietuvos-Baltarusijos darbininkų partijos pirmininkas Pranas Eidukevičius, nežinia kodėl siūlęs, kad revoliucionieriai pagonių papročiu būtų sudeginti Šventaragio slėnyje arba iškilmingai pakasti ant Trijų Kryžių kalno.

Po ilgų ginčų komisijos dauguma demokratiškai nusprendė ištikimus bolševikus palaidoti prie Katedros, greta varpinės, kur anksčiau stūksojo Jekaterinos II paminklas, sukurtas vietinio skulptoriaus Marko Antokolskio. Beje, pašėlusios carienės skulptūra, pastatyta 1903 m., vilniečių visada vertinta skeptiškai, mieste ištverė neilgai. 1915 m. vasarą, vokiečiams artėjant prie Vilniaus, Jekaterina II drauge su koriku Muravjovu ir poetu Puškinu buvo išvežta į Rusiją. Ten paminklų pėdsakai dingo.

Prašmatnų egliaškių vainiką, papuoštą gedulinga juosta su užrašu „Kovos draugams“, prie kapo padėjo Vilniaus visuomeninės sąjungos delegacija – draugas Grozovskis ir draugas Gaškelis. Į Katedros aikštėje susirinkusius gedėtojus oratoriai kreipėsi rusiškai, lenkiškai ir lietuviškai.

Prie duobės paskutines Bonifaco Veržbickio gyvenimo akimirkas prisiminė jo žmona. Anot našlės, komunarai kovėsi narsiai. Kai taktiniais sumetimais persikėlė į Veržbickio butą, legionieriai ėmė veržtis vidun. Bonifacas atšovė: „Gyvi nepasiduosim!“ Užvirė nelygi kova. Užsidarę tamsiam kambaryuke, paspaudė vienas kitam rankas ir sušuko: „Visi kaip vienas mirsim už Tarybų valdžią!“ Veržbickis pavyzdingai nusišovė pirmas, paskui jį pasekė kiti draugai.

Lenkiškai pasisakydamas bolševikas, nukreipęs mauzerį iš pradžių į Vyskupų rūmus, vėliau Katedros pusėn, piktinosi įžūliais kunigais, anot, jo, sukursčiais legionierius. Atseit jeigu ne tie juodaskverniai, Raudonoji armija be šūvių galėjo užimti Vilnių. Būtų išvengta aukų, ašarų ir laidotuvių, kurios šią akimirką atitraukia bolševikus nuo pasaulinės revoliucijos.

Kitas oratorius rusiškai išliejo širdyje susikaupusius keršto jausmus. Tačiau šiaip taip suvaldęs emocijas, pažadėjo kol kas niekam nekeršyti, nes tokiems niekams dabar nėra laiko. Raudonoji armija turi svarbesnių reikalų – kuo greičiau iš vergijos išvaduoti darbo liaudį.

Lietuviškai prabilęs oratorius pabrėžė, kad nei bolševikų vado Lenino, nei kalniečio Stalino, nei iš čia kilusio lenko Dzeržinskio nereikėtų bijoti. Tai labai malonūs, geraširdiški, padorūs asmenys, kurie niekam pikto nelinki. Suklusti turėtų nebent kontrrevoliucionieriai ir buržujai, mat visi netrukus kabės ant žibintų.

Nuo šio oratoriaus ypač kluvo niekam nežinomam Manžeckui ir dar menkiausiai girdėtam cariniam pulkininkui, aršiam lietuvių kontrrevoliucionieriui Jonui Galvydžiui-Bykauskui, pabėgusiam iš miesto drauge su lenkų legionieriais. Lietuvos kontrrevoliucinė Taryba jį buvo paskyrusi 1-ojo pėstininkų pulko, turėjusio ginti nuo Raudonosios armijos ne tik Vilnių, bet ir šalies rytinę sieną, vadu.

Po miglotos lietuvių bolševiko kalbos minia, rusiškai sugiedojusi „Marselietę“ ir „Internacionalą“, ėmė skirstytis.

Katedros aikštė ištuštėjo. Prie kapo liko stoviniuoti vos vienas kitas. Tada Vilniaus darbininkų tarybos pirmininkas Pranas Eidukevičius, dar iš vakaro apdairiai užsakęs „Versalio“ viešbučio restoraną, pačius įtakingiausius draugus paslapčia, kad nenugirstų Veržbickienė, pakvietė gedulingų pietų.

Oficialiai neoficialus gedulas

„Versalio“ viešbutis, kuriame Lietuvos Taryba prieš nepilnus metus pasirašė Nepriklausomybės aktą, atrodė nykokai. Restorano meniu buvo nusistebėtinais skurdus: koldūnai, vanduo ir naminė degtinė.

Pskovo divizijos vadui Olderogei čia nepatiko. Vilnių užėmęs Raudonosios armijos karvedys visai nenorėjo dalyvauti gedulinguose kažkokių nevykėlių pietuose. Išvargintas kovų su lietuvių savanoriais, su lenkų legionieriais, dar Daugpilyje įsisvajojęs nors pusdienį atsipūsti – pažvejoti Žaliųjų ežerų eketėje, pasi-vaikščioti po Nemenčinę.

Divizijos politrukas Grigorjevas irgi netryško entuziazmu. Prisiklausęs legendų, kuriomis dalijosi iš čia kilę raudonarmiečiai, ketino po laidotuvių Sapieginės miškuose sumedžioti taurą.

Tik divizijos štabo viršininkas Makulovičius apsidžiaugė, mat buvo nusiteikęs šiandien vienas štabe prisigerti, o dabar tą padarys už dyką ir dar su gera kompanija.

Pranas Eidukevičius sukosi vijurkas – stengėsi, kad gedulingi pietūs vyktų kuo sklandžiau. Norėdamas pataisyti savo kaip revoliucinio judėjimo lyderio reputaciją, gerokai pašlijusią po Joffės ir Kamenevo vizito, šalia RTFSR Liaudies komisarų tarybos įgaliotinio Lietuvai Gopnerio pasodino savo žmoną, gydytoją okulistę Barborą Eidukevičienę, spindinčią išimtinai vidiniu grožiu. Jai iš kairės prie stalo pritūpė septyniolikmetis Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės kurjeris Moskovičius.

Nei Vincas Mickevičius-Kapsukas, nei Zigmas Aleksa-Angarietis, nei Kazimiras Cichovskis į gedulingus pietus pakviesti nebuvo. Įgaliotiniui Gopneriui pasiteiravus, kodėl prie stalo nėra aukščiausios Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžios, Eidukevičius numykė, esą vieni vyriausybės nariai po kelionės iš Daugpilio jaučiasi pavargę, kiti negaluoja, tretį revoliucijos labui iš „Žoržo“ viešbučio dirba nuotoliniu būdu.

Įtarus Gopnerio toks miglotas atsakymas neįtikino. Kažką pasižymėjęs bloknote, ėmė dar įtariau apžiūrinėti kelnerio atneštus koldūnus.

Visiems užkandus ir išgėrus, draugas Eidukevičius atsistojo. Kaip ir dera per pakasynas, ėmė labai palankiai kalbėti apie velionius. Vardijo kiekvieno dorybes, nepamiršdamas priminti, kad jam sumaniai vadovaujant Vilniaus darbininkų tarybai, draugai Šimeliovičius (Roisenas), Bonifacas Veržbickis, Ass-Šapiro, Liaudanskas (Kunigas) ir Čaplinskis turėjo unikalią galimybę politiškai subręsti, tapti bolševikinėmis asmenybėmis. Vilniaus darbininkų tarybos pirmininko tėviškai globojami, didvyriai perprato istorinio ir dialektinio materializmo, mokslinio komunizmo esmę. Darbininkų klube iš

Eidukevičiaus sužinojo, kas yra priešybių vienybė ir nenumaldoma kova, kaip kiekybė virsta kokybe, ką reiškia neigimo neigimas. Tik draugo pirmininko sumaniai padedami, visa tai apmąstę ir įsisavinę, jie atliko sektiną žygdarbį – darbininkų klube iškeliavo į dausas. Be to, Šimeliovičius (Roisenas), Bonifacas Veržbickis, Ass-Šapiro, Liaudanskas (Kunigas) ir Čaplinskis buvo itin jautrūs socialinei neteisybei, ypač savo atžvilgiu, nes draugas Pranas išmokė juos partinės empatijos.

Kai Eidukevičius ėmė kalbėti apie Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų vienybę, įtarusis RTFSR Liaudies komisarų tarybos įgaliotinis Gopneris sukľuso, pastebėjęs, kad gydytoja Eidukevičienė nuleido rankas, tiksliau vieną ranką po stalu. Šalia sėdintis kurjeris Moskovičius prikando lūpą, nežymiai raustelėjo, tačiau išliko ramus. Savo ruožtu jo kaimynė toliau abejingai kramtė koldūną.

Kad įsitikintų, ar jam nepasivaideno, Gopneris pasiленkė neva pakelti specialiai numesto šaukšto, bandydamas iš arčiau susipažinti su tuo, kas vyksta pastalėj.

Tai, ką išvydo, draugui Gopneriui sukėlė prieštarų minčių. Pirmoji buvo optimistiška – Petrograde įvykus proletarinei revoliucijai, ištekėjusi moteris daugiau niekada nebebus tik vieno vyro nuosavybė, nuolanki jo tarnaitė. Šiandien kiekviena iš jų net provincijoje gali laisvai pasirinkti, su kuo, kada ir kaip. Šią radikalią laisvosios meilės idėją ne vienerius metus asmeniniu pavyzdžiu įkvepiančiai puoselėjo rusų revoliucionierė, RTFSR Valstybinės priežiūros liaudies komisarė Aleksandra Domontovič-Kolontaj, kilusi iš garbingos LDK kunigaikščių Daumantų giminės.

Antroji mintis reikalavo šiek tiek gilesnių apmąstymų. Aptardamas padėtį Lietuvoje, slaptose pažymose ir ataskaitose, kurias siuntinėjo į Maskvą, Gopneris rėmėsi informacija, gauta iš kurjerio Moskovičiaus, o šį informuodavo aktyvi revoliucinio judėjimo veikėja Eidukevičienė. Taigi ten kaskart atsirasdavo vis daugiau ir vis gražesnių žodžių apie Vilniaus darbininkų tarybos pirmininką. „Velniai griebtų!“ – šūktelėjo įgaliotinis Gopneris, stuktelėjęs kakta į stalo kampą ir supratęs, kad okulistę žmoną

Eidukevičius, matyt, sąmoningai pakišo pienburniui Moskovičiui, siekdamas išaukštinti save, tuo niekinigu veiksniu suklaidindamas ne tik Gopnerį, bet ir RTFSR užsienio reikalų komisarą Čičeriną, draugą Sverdlovą, net patį Leniną su Stalinu!

Padaręs baisų atradimą, Gopneris sunerimo. Vos nepaspringęs koldūnu, ėmė dar įtariau stebėti pagyrūną Eidukevičių, kuris kaip tik tuo metu dėstė, koks milžiniškas Vilniaus tarybos pirmininko vaidmuo ir įtaka Lietuvos-Baltarusijos proletarų vienijimui, užsiminė nebijantis nei juodžiausio darbo, nei nepakeičiamų sunkumų. Jis, patyręs, atkaklus, klasių kovose užsigrūdinęs penkiasdešimtmetis, pajėgus vadovauti ne tik Vilniaus darbininkų tarybai, jungtinei Lietuvos-Baltarusijos darbininkų partijai, bet ir visai tarybų socialistinei respublikai skambiu pavadinimu Litbelas.

Visa ta autopanegirika Gopneriui pasirodė pernelyg įžūli, bet viešai neskubėjo piktintis – tam bus kitas laikas ir kita vieta.

Kai draugas Pranas baigė svaičioti apie bendrą Lietuvos ir Baltarusijos tarybų respubliką, kurios šviesią ateitį žadėjo užtikrinti pats asmeniškai, pakilo kalbėti Isadora Litvinova, pažinojusi velionius itin artimai.

Neslėpdama jaudulio, pradėjo atvirai pasakoti, koks švelnus ir dosnus jai buvo draugas Šimeliovičius (Roisenas). Visada susimokėdavo sąžiningai, dažniausiai ostmarkėmis, antraip nei draugas Bonifacas Veržbickis, atsiskaitydavęs už paslaugas Rusijos Laiškinosios vyriausybės „dumkėmis“ arba „kerenkėmis“.

Draugas Ass-Šapiro, labai mielas vyriškis, Isadoros buduare užtrukdavęs neilgai. Paskubomis atlikęs reikalą, iškart išeidavo – buvo visa siela atsidaavęs socialistinei revoliucijai. Neretai atsiskaitydavo Vilniuje cirkuliuojančiais ostrubliais, grąžą imdavo tik vokiškėmis markėmis arba juvelyriniais dirbiniais.

Orus ir garbingas Liaudanskas (Kunigas) susimokėdavo Isadorai cariniais rubliais, nors kelis kartus, kai užsibuvo iki paryčių, išsitraukė ostmarkių pluoštą.

Draugas Čaplinskis, nors laikėsi labai tvirtų politinių pažiūrų, minėtu subtiliu klausimu nebuvo pasto-

vus. Vieną sykį susimokėdavo vokiškėmis markėmis, o kitą, žiūrėk, suglamžytomis „dumkėmis“, trečią – ostrubliais, ketvirtą – cariniais rubliais, penktą – „kerenkėmis“, o šeštą – ostmarkėmis ar briliantais. Arbatpinigių nepalikdavo, buvo labai taupus.

Beje, draugas Liaudanskas (Kunigas) už intymias paslaugas susimokėdavo iš anksto. Bonifacas Veržbickis – tik po atlikto darbo. Draugas Ass-Šapiro kartą pasiūlė natūrinius mainus, bet supratęs, kad Isadorai tas nepriimtina, išrašė vekselį, kurio patikimumą laidavo Bonifacas Veržbickis ir Liaudanskas (Kunigas).

Darbšti bolševikė negalėjo patikėti, kad pro jaukaus viešnamio duris daugiau niekada nebeįžengs meilės reikaluose išradingas Šimeliovičius (Roisenas), mažslus Bonifacas Veržbickis, linksmų plaučių Ass-Šapiro, galiūnas Liaudanskas (Kunigas), neramaus būdo draugas Čaplinskis. Be to, ir vekselis liko neapmokėtas...

Isadoros kalba sujaudino pakasynų dalyvius. Pskovo divizijos vadas visos Raudonosios armijos vardu užtikrino, kad mergina neliks be darbo. Dar šį vakarą ją aplankys pats Olderogė, susimokės „dumkėmis“ ir auksu padengtais rubliais. Politinis komisaras Grigorjevas irgi pažadėjo netrukus užsukti pas Isadorą. Dosniai atsiskaitys bolševikų propagandinėmis brošiūromis.

Matydamas sektiną pavyzdį, bolševikas Makulovičius prisižadėjo atžygiuoti pas Isadorą su visu divizijos štabu.

Pakasynos staiga įgavo naują šviesią kokybę. RTFSR įgaliotinis Davidas Juljevičius Gopneris ėmė deklamuoti revoliucinio optimizmo kupinas Majakovskio eiles, Moskovičius su Eidukevičiene visa gerkle plėšė nešvankias čiastuškas, o draugas Eidukevičius, užlipęs ant palangės, bandė nutaisyti įvairias juokingas grimasas, vaizduodamas Piłsudskį, Smetoną ir Basanavičių.

Nebelikus nei koldūnų, nei naminės, pakasynų aktyvistai, tarp jų revoliucinio judėjimo dalyvė, VKP(b) narė, gydytoja Barbora Eidukevičienė- Burbaitė, vakarop patraukė „arbatos“ į netoliese esančią Bokšto gatvę, kur buvo Isadoros darbo, poilsio ir gyvenamoji vieta.

Skraidyti gimęs, pažemiais nešliaužios

Mykolo Sleževičiaus Ministrų kabinetas Kaune sausio 10 dieną pustrėčios valandos svarstė, ar atimt iš latvių Liepojos uostą, kokias nusistatyt Lietuvos sienas, ką daryt su gudais („kalbų dvilypumas neišeis mums naudon“), kieno – Anglijos ar JAV – protektoratą pasirinkti. O Vilniuje Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės vidaus reikalų liaudies komisaras Zigmas Aleksa-Angarietis, nenorėdamas pasirodyti skystaklynis prieš RTFSR įgaliotinį Gopnerį, sugaišęs vos kelias minutes, išleido įsakymą dėl buržuazinių įstaigų likvidavimo.

Visiems karo revoliuciniams komitetams, o ten, kur jų nėra, Darbininkų, bežemių ir mažžemių atstovų taryboms įsakoma:

1) Tuojaus paleisti visas miestų dūmas, valdybas ir ir magistratus, o taipogi pavietų, valsčių, gminų ir parapijų valstiečių komitetus, prašalinti nuo vietų visas staršinas, vaitus, burmistrus ir kt.

2) Visos minėtųjų įstaigų ir asmenų funkcijos pereina karo revoliucinių komitetų ir Darbininkų, mažžemių atstovų tarybų žinion.

3) Visus minėtųjų įstaigų vedėjus, o taipogi asmenis, kurie neklausytų karo revoliucinio komiteto ar tarybos įsakymų, tuojaus areštuoti ir atiduoti revoliuciniam teismui.

Vidaus reik. Liaud. Komisaras

Z. Aleksa-Angarietis

Už sekretorių B. Matusevičius

Savo ruožtu nesnaudė ir Vincas Mickevičius-Kapsukas, tiesa, apsikuopęs „Žoržo“ viešbučio kambaryje, jautėsi nusivaręs ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai. Trumpam perleidęs svarbiausius vyriausybės dokumentus pasirašyti Aleksandrui Jakševičiui ir Semionui Dimanšteiniui, gulėjo lovoje, spoksojo į lubas ir mąstė apie save bei būsimą politinę Lietuvos architektūrą.

Laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės pirmininkas, atrodo, dar taip neseniai buvo aršus lietuvių tautinio sąjūdžio aktyvistas, Vinco Kudirkos dešinioji ranka, varpininkas, slaptos knygnešių draugijos narys, demokratas, socialdemokratas, federalistas, svajojęs Abiejų Tautų Respublikos ribose atkurti nepriklausomą Lietuvą, Lenkiją, Baltarusiją, Ukrainą ir Latviją. Šiandien visa ta praeitis Kapsukui kėlė juoką.

Laikai, žmonės, tikslai keitėsi. Nestovėjo vietoje ir Kapsukas. Dabar sunku patikėti, bet prieš gerą dešimtmetį, kai Suvalkuose Vincas buvo teisiamas už anticarinę veiklą, jį atkakliai gynė advokatas Aleksandras Kerenskis, vėliau tapęs Rusijos Laikinosios vyriausybės pirmininku. Tai buvo jauno lietuvių demokrato kova prieš patvaldystę, prieš imperiją, prieš Nikolajų II. Kur šiandien buržuazijos pakalikas Kerenskis? – retoriškai šūktelėjo Kapsukas. Ką veikia tas nevykėlis Laikinosios vyriausybės, kurią prieš pusantrų metų nuvertė bolševikai, diktatorius, iš revoliucinio Petrogrado pabėgęs į užsienį su moteriškais rūbais? Ar Kapsukas jaučiasi Kerenskiui skolingas, juo labiau dėkingas? Ne, nesijaučia. Ir tai dėsninga, nes ponas Kerenskis, kaip ir visa pasaulio buržuazija, šiandien yra mirtini Kapsuko priešai.

Rusijoje prasidėjus revoliucijai, Kapsukas ne veltui suskubo iš Amerikos laivu grįžti namo. Tiesa, ne į Kybartus, Degučius, Marijampolę ar Vilkaviškį, o tiesiai į Petrogradą, kur ilgai nesvarstęs tapo Rusijos socialdemokratų (bolševikų) partijos nariu. Tai buvo itin protingas sprendimas, – neabejojo Kapsukas. Antraip šiandien jis nebūtų vyriausybės pirmininkas, užsienio reikalų komisaras, kuriam paklūsta Kazimiras Cichovskis, Aleksa-Angarietis, Dimanšteinas, Vainšteinas (Barnovskis) ar Eidukevičius, klaidingai įsivaizduojantis, neva Lietuvos vadovu Maskva paskirs būtent jį.

Ar kas galėjo nujauti, svarstė Kapsukas, kad paprastas berniokas iš Suvalkijos lygumų asmeniškai pažinos pasaulio proletariato vadą Vladimirą Iljičių Lenina, RTFSR tautybių reikalų komisarą Josifą Sta-

liną. O štai dabar jiedu prieš kelias dienas jam asmeniškai atsiuntė sveikinimo telegramą!

Ar aš politinio teatro statistas? Ne. Ar manimi Maskva manipuluoja? Ne. Ar aš menkysta? Ne!

Kas šiandien būtų varpininkas Kapsukas, jei ne Rusijos bolševikai? Niekas. Tuščia vieta. Nulis. Geriausiu atveju apgailėtinas Lietuvos nacionalistų pastumdėlis. Į Lietuvos Tarybą nebūtų Kapsuko išrinkę. Ministrų kabinete atsakingų pareigų irgi nepasiūlytų. O štai dabar, drauge su bolševikų Rusija, padedant Raudonajai armijai, draugas Vincas Mickevičius-Kapsukas kuria šviesią ne tik Lietuvos ir Baltarusijos, bet viso pasaulio proletarų ateitį.

Ar išsipildė Kapsuko svajonė tapti valdžios šulu? Ar šiandien jis džiaugiasi pilnaverčiu politiniu gyvenimu? Be abejo! Sukandę dantis Kapsukui pavydi Antanas Smetona ir Jonas Basanavičius, Augustinas Voldemaras ir Mykolas Sleževičius. Visi buvę draugai ir pažįstami Kapsuko nekenčia, bet jų dienos suskaičiuotos, piktdžiugiškai svarstė Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės pirmininkas. Raudonoji armija netrukus užims ne tik Lietuvą, Lenkiją, bet ir Vakarų Europą, pavergs pasaulį...

Netikėtai Kapsuko džiaugsmą apnuodijo liūdesys – prisiminė buvusią žmoną Vandą Didžiulytę – būsimą Albrechtienę, o ypač dukterį. Buvo labai gabi, vaikystėje karpė, jos karpiniai su gyvuliukais ir daiktais buvo išstatyti Vilniuje, Lietuvių dailės parodoje. Apkrėsta tėvo džiovininko, mirė prieš keletą metų džiūtlige...

„Vincai, atsitokėk! – iš sąjūdo veržėsi vyresniojo varpininko, būsimą Lietuvos prezidento Kazio Griniaus žodžiai. – Bolševikai Kislovodske jau nušovė mano žmoną ir septynioliktą dukterį! Vincai, atsitokėk!..“

„Dink, liaudies priešė!“ – mosavo rankomis aplink pakaušį Kapsukas, bet balsai nesiliovė. Todėl išoko į veltinius, apsvyniojo kaklą šaliku, apsvilklo žemę siekiantį paltą ir – be raudonarmiečių apsaugos – su lapine kepure paslapčia išėjo vienas pasidairyti po bolševikų užimtą Vilnių. ■

Prieš 70 metų – 1952 m. spalio 5–14 d. – Maskvoje vyko SSKP XIX suvažiavimas, panaikinęs pasenusį kompartijos pavadinimą VKP (b). Suvažiavime pirmąkart pasisakė satrapai iš okupuotų Baltijos šalių, tarp jų ir Antanas Sniečkus. „Sjezdas“ atidarytas po 13 metų – tai ilgiausia pertrauka kompartijos istorijoje. Visą šį laikotarpį Stalinas manė, kad toks pompastiškas renginys tiesiog nebūtinus – visus pranešimus šaliai ir pasauliui 1940–1951 m. jis perduodavo darbo tvarka. Teiginys, kad suvažiavimą buvo sudėtinga surengti sovietų ir vokiečių karo sąlygomis, neatlaiko kritikos – per pilietinį karą, kai Rusijos centrą bolševikai kontroliavo prasčiau negu 5-ajame dešimtmetyje, suvažiavimai paprastai vykdavo kasmet. O tada jau net nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo praėję daugiau kaip septyneri metai. Taigi vadas norėjo šaliai, savo satelitams, sąjungininkams, bendrininkams ir kitiems pataikūnams pranešti kažką nepaprastai svarbaus.

Pasak sovietologijos pradininko Abdurachmano Avtorchanovo, Stalinas „partijos suvažiavimuose uždraudė laisvą oratorinį meną. Kiekvienas kalbėtojas turėjo iš anksto pasirašytą tekstą pateikti SSKP CK“, o šįkart delegatų ir svečių kalbos buvo skirtos daugiausia tarptautiniams santykiams.

Palyginkime – VKP (b) XVIII suvažiavimas 1939 m. irgi surengtas po neįprastai ilgos pertraukos, jame pasakyta daug karingų kalbų, o nepraejus nė pusmečiui Stalinas, sudarydamas paktą su Hitleriu, išprovokavo Antrąjį pasaulinį karą ir įsitraukė

SUVAŽIAVIMAS, PLANAVĖS PASAULIO PABAIGA

Kaip komunistai Maskvoje šlovino karą

į jį kaip agresorius, pirmiausia prieš Lenkiją. Neatsitiktinai kompartijos XIX suvažiavimą atidarė minėto paktą signataras Molotovas, kuris atidarymo kalboje didžiuodamasis nuveiktu darbu apibendrinėto pasiektus rezultatus: „*Atsižvelgiant į lemiamą Sovietų Sąjungos vaidmenį šiame kare, daugelis šalių pokariu atsisakė kapitalistinio vystymosi kelio ir pasuko nauju liaudies demokratijų kūrimo ir plėtros keliu. Taip prasidėjo naujas tarptautinio socializmo raidos etapas*“. Paskutinėje kalbos dalyje Viačeslavas Ivanovičius nešykštėjo optimizmo: „*Šlovingų mūsų ir daugybės pergalių pašlovinta mūsų partijos vėliava yra iškelta aukštai ir mūsų liaudį kviečia pirmyn į komunizmo pergalę*.“ (Ilgi plojimai.)

SSKP CK sekretorius Georgijus Malenkovas, faktiškai antras asmuo valstybėje, dar aiškiau išdėstė savo nuomonę: „*Pokaris yra pasaulio kapitalistinės sistemos tolesnio silpnėjimo ir demokratijos bei socializmo jėgų spartaus augimo laikotarpis*.“ Karingi pareiškimai sukeldavo ypač entuziastingą susirinkusiųjų palaikymą: „*Po Pirmojo pasaulinio karo Rusija atmetė kapitalizmą, po Antrojo pasaulinio karo nemažai Europos ir Azijos šalių atsisakė kapitalistinės raidos. Yra pagrindo manyti, kad Trečiasis pasaulinis karas lems pasaulinės kapitalizmo sistemos žlugimą*.“ (Ilgi plojimai.)

Nors didžioji Malenkovo kalbos dalis buvo skirta ekonomikos klausimams, baigiamasis jos akordas labai iškalbingas: „*Pasaulyje nėra jėgų, galinčių sustabdyti sovietinės visuomenės judėjimą į priekį. Mūsų reikalas nenugalimas. Reikia tvirtai laikyti vairą ir*

eiti savo keliu, nepasiduodant jokioms provokacijoms ar gąsdinimui. (Audringi, užsitęsę plojimai.)

Su nemirtingojo Lenino vėliava, išmintingai vadovaujami didžiojo Stalino pirmyn į komunizmo pergalę!“

(Pasibaigus pranešimui, visi delegatai atsistoja, sveikina draugą Staliną ovacijomis. Iš visų salės galų sklinda šūksniai: „*Ura! Tegyvuoja didysis Stalinas!*“ „*Ura, mūsų brangusis Stalinas!*“ „*Tegyvuoja mūsų mylimas lyderis ir mokytojas draugas Stalinas!*“)

Patikinimas, kad šviesios ateities neteks ilgai laukti, skambėjo beveik kiekvieno delegato kalboje. Čia reiktų prisiminti *Pravdoje* 1938 m. vasario 14 d. paskelbtą Stalino „*Atsakymą draugui Ivanui Filipovičiui Ivanovui*“. Vadas pabrėžė, kad žmogaus rankomis galima sukurti rojų tik visoje planetoje, o ne vienoje jos dalyje: „*Ar socializmo pergalė mūsų šalyje gali būti laikoma galutine, argi nejaučiamas karinio antpuolio tų, kurie bandys atkurti kapitalizmą, pavojus, jei socializmas įtvirtintas tik vienoje šalyje, o kapitalistinė apsuptis ir toliau egzistuoja? [...] Leninizmas į šį klausimą atsako neigiamai. Leninizmas moko, kad galutinė socializmo pergalė, garantuosianti, kad buržuaziniai santykiai daugiau niekada nebus atkurti, įmanoma tik tarptautiniu mastu*.“

Nikita Chruščiovas gana nuobodžiame pranešime „*Dėl VKP (b) įstatų pakeitimo*“ aiškiai suformulavo: „*Sovietų Sąjungos liaudžiai praktiniu uždaviniu tapo komunistinės visuomenės kūrimas*.“ Kalba baigėsi žodžiais: „*Tegyvuoja galinga komunistų partija, sovietinę liaudį užtikrintai vedanti į naujas pergales, į*

komunizmo triumfą! (Ilgi plojimai.)

Tegyvuoja išmintingas partijos ir liaudies vadas, visų mūsų pergalių įkvėpėjas ir organizatorius draugas Stalinas!“ (Audringi, nesiliaujantys plojimai, virstantys ovacijomis. Visi atsistoja.)

Reikšminga, kad Sniečkus toje kalbos dalyje, kurioje užsiminė apie 1920–1939 m. įvykius, nei Lenkijos (jau virtusios Lenkijos Liaudies Respublika), nei Vokietijos (kurios dalis jau buvo VDR) neįvardijo, nurodė visai kitus priešus: „Lietuva buvo Vakarų imperialistų pusiau kolonija. Amerikiečiai, anglai, kiti imperialistai išūliai trypė gyvybines lietuvių liaudies teises. Padedami ištikimų tarnų, lietuvių buržuazinių nacionalistų, Lietuvoje netrukdomai viešpatavo imperialistai. Jie atėmė iš Lietuvos jos sostinę Vilnių, Klaipėdos uostą, pavergė Lietuvos liaudį.“

Kolonijinis Kremlius statytinis negailėjo prakeiksmų užjūrio ir užatlantės „buržujams“, nors jie, priminsime, 1945 m. be didesnio pasipriešinimo Lietuvą atidavė Maskvai: „Tuo metu, kai amerikiečių-anglų grobikai pavergia tautas, tremdami jų valstybingumą, lietuvių liaudis sovietų valdžios sąlygomis įgijo tikrą laisvę ir nepriklausomybę, tikrąjį valstybingumą. Lietuvos žemės buvo sujungtos tik galingosios Sovietų Sąjungos valia.“

Amerikos imperialistai svajoja Lietuvą vėl paversti savo pastumdėle, o lietuvius – amerikietiškojo imperializmo vergais.“

Net ir iš pažiūros ritualinis LKP CK pirmojo sekretoriaus pilstymas iš tuščio į kiaurą buvo persmelktas militarizmo – jis tris kartus pakartojo terminą „kovinis pajėgumas“. Padėkojęs už „partijos ir vyriausybės rūpinimąsi tolesniu Lietuvos SSR vystymusi“, Sniečkus pabrėžė, kad tai „reikalauja, didinti respublikos partinės organizacijos kovinį pajėgumą [...] Draugo Malenkovo pranešimas įpareigoja, kad partinės organizacijos toliau tobulintų partinį darbą, keltų kiekvienos partinės organizacijos kovinį pajėgumą.“

Raginimai „toliau stiprinti ir dar labiau vienyti partijos gretas, didinti visų savo organizacijų aktyvumą ir kovinį pajėgumą“ suvažiavime nuskambėjo 47 kartus.

Net Moldavijos komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus Leonido Brežnevo kalboje, skirtoje šios

naujos respublikos ekonominiam vystymuisi SSRS sudėtyje, buvo užsimenama apie didelio masto užsienio politikos tikslus: „Moldavijos partinė organizacija istorinius XIX mūsų partijos suvažiavimo nutarimus suvoks kaip kovinę veiksmų programą ir negailės jėgų, kad garbingai įvykdytų iškeltus uždavinius [...]“.

Su Lenino-Stalino vėliava bolševikų partija mūsų socialistinę tėvynę pavertė neįveikiama tvirtove, galinga taikos ir socializmo atrama. Su koku pasididžiavimu dabar skamba prieš 30 metų ištarti Vladimiro Iljičiaus Lenino žodžiai: „Bet mūsų kelias yra teisingas, nes šiuo keliu anksčiau ar vėliau neišvengiamai pasuks ir kitos šalys.“

Priminsiu, kad Moldavija buvo viena iš tų respublikų, kurias 1946–1947 m. ištiko baisus badas. Tragediją lėmė maisto eksportas į užsienį ir astronominės injekcijos į sovietų karinį-pramoninį kompleksą, rengiantis „paskutiniam ir lemiamam mūšiu“, dėl to pasmerkta mirčiai šimtai tūkstančių valstiečių.

Lavrentijus Berija, SSRS Ministrų Tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas, kuravęs vidaus reikalus, savo kalboje daugiausia dėmesio irgi skyrė užsienio politikai. „Amerikos imperialistai, nutukę per du pasaulinius karus, svaiginami kliesių apie pasaulinį viešpatavimą, vėl stumia tautas į pasaulinio karo bedugnę.“ Buvęs NKVD vadovas negailėjo griežtų žodžių JAV vadovybei: „Rengdamasis karui, didysis Amerikos kapitalas kartu su Amerikos kariauna griebiasi visų fašistinio režimo funkcijų, kad nuslopintų liaudies norą išsaugoti taiką ir užgniauztų bet kokią pasipriešinimą avantiūristinei politikai. [...] Spartindami ginklavimosi varžybas, visą savo ekonomiką pritaikydami pasirengimo karui tikslams, jie labiau bijo taikos negu karo, nors neabejotina, kad sukeldami karą jie tik dar labiau paspartins savo žlugimą ir mirtį.“ (Plojimai.)

Žurnalistas Feliksas Čujevas aprašė Jugoslavijos generolo majoro Piotro Popivodos, anksčiau pabėgusio į SSRS nuo Broz-Tito, istoriją. Kariškis turėjo kalbėti suvažiavime ir parengė kalbą rusų kalba, bet Stalinas pageidavo, kad kalbėtų serbiškai: „Juk namuose tavęs klausys ir gali pasakyti – gyvena Maskvoje, Rusijoje, jis net pamiršo savo gimtąją kalbą! Jūs dar neturite šalies savo rankose... Pakentėkite metelius!“ Popivodos kalboje skambėjo tiesiogiai

niai grasinimai buvusiam jo viršininkui: „*Mūsų Sąjunga, kurios vardu dabar kalbu, kelia sau uždavinį panaikinti fašistinį Broz-Tito režimą ir sulaužyti imperialistinės vergijos grandines, atkurti Jugoslavijoje liaudies demokratinę santvarką, grąžinti Jugoslaviją į demokratijos ir socializmo stovyklą, atkurti draugiškus mūsų šalies ryšius su Sovietų Sąjunga ir liaudies demokratijos šalimis, kovoti už taiką ir bendradarbiavimą tarp tautų.*“ (Plojimai.)

Paskutinė vieša Stalino kalba buvo skirta išskirtinai tarptautiniams santykiams ir adresuota užsienio komunistų partijoms. Kad niekam nekiltų abejonių dėl suvažiavimo tikslų, nuskambėjo aiški užuomina apie Trečiąjį pasaulinį karą, netiesiogiai nurodyta net pagrindinio smūgio Europoje kryptis: „*Kai draugas Torezas ar draugas Togliatti's skelbia, kad jų tautos nekovo prieš Sovietų Sąjungos liaudį (audringi plojimai), tuo jie pirmiausia palaiko Prancūzijos ir Italijos darbininkus bei valstiečius, kovojančius už taiką, o paskui remia ir Sovietų Sąjungos taikius troškimus.*“

SSRS pavadinęs pasaulinio revoliucinio judėjimo smogiamąją brigada, Stalinas užsiminė, kad žudynės Korėjos pusiasalyje ir Kremliaus remiamų Vietnamo sukilėlių karo veiksmai toli gražu nėra kraujo liejimo pabaiga: „*Žinoma, buvo labai sunku atlikti šį garbingą vaidmenį, kol „smogiamoji brigada“ buvo tik viena... Dabar visiškai kitas reikalas. Dabar, kai nuo Kinijos ir Korėjos iki Čekoslovakijos ir Vengrijos atsirado naujos „smogiamosios brigados“ liaudies demokratijų šalyse, mūsų partijai kovoti tapo lengviau, o ir darbas vyksta linksmiau.*“ (Audringi, užsitęsę plojimai.) Kino kronikos kadrai fiksavo Kinijos, Vietnamo ir Korėjos komunistų karštus sutartinius plojimus.

Maskvoje, Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje, sėdėjo ne tik visos socialistinės stovyklos pasiuntiniai, bet ir komunistų delegacijos iš kapitalistinių šalių. Jų atžvilgiu vadas leido sau aiškinamąją pranašystę: „*Ypatingo dėmesio nusipelno tie komunistai, demokratinės arba darbininkų-valstiečių partijos, kurios vis dar [sic!] neatėjo į valdžią ir toliau veikia, slegiamos buržuazinių drakoniškų įstatymų. Joms, žinoma, dirbti gerokai sunkiau. Tačiau nėra taip sunku, kaip buvo mums, Rusijos komunistams, carizmo*

laikais, kai menkiausias progresyvus judėjimas buvo laikomas sunkiausiu nusikaltimu. Vis dėlto rusų komunistai ištvėrė, nepabijojo sunkumų ir pasiekė pergalę. Atsilaukys ir šios partijos.“

Stalinas labai aiškiai nurodė pagrindinį priešą, paminėdamas jo valiutą: „*Anksčiau buržuazija vadino save tautos vedle, ji gynė tautos teises ir nepriklausomybę, iškeldama jas „aukščiau už viską“. Dabar „nacionalinio principo“ nebelikę nė pėdsako. Dabar buržuazija tautos teises ir nepriklausomybę parduoda už dolerius. Nacionalinės nepriklausomybės ir nacionalinio suvereniteto vėliava išmesta už borto. Neabejotina, kad šią vėliavą turėsite pakelti jūs, komunistų partijų atstovai, ir žygiuoti su ja į priekį, jei norite būti savo šalies patriotai, jei norite tapti vadovaujančia liaudies jėga. Daugiau nėra kam prisiimti atsakomybės.*“ (Audringi plojimai.)

Baigiamieji Džiugašvilio žodžiai buvo toli gražu ne pacifistiniai – juose jis toliau plėtojo mintį, kurią prieš pat suvažiavimą spalio 3 d. išdėstė *Pravdoje* paskelbtame straipsnyje „*Ekonominės diskusijos dalyviams*“: „*Siekiant įveikti karų neišvengiamybę, būtina sunaikinti imperializmą. [...] Yra rimtas pagrindas tikėtis broliškų partijų sėkmės ir pergalės šalyse, kuriose dominuoja kapitalas.*“ (Audringi plojimai.)

Tegyvuoja mūsų broliškos partijos! (Ilgi plojimai.)

Tegyvuoja ir klesti broliškų partijų lyderiai! (Ilgi plojimai.)

Tegyvuoja taika tarp tautų! (Ilgi plojimai.)

Šalin karo kurstytojus!“ (Visi pakyla. Audringos ovacijos, šūksniai: „*Tegyvuoja drauge Stalinas!*“ „*Ura draugui Stalinui!*“ „*Tegyvuoja didysis pasaulio darbo žmonių vadas, draugas Stalinas!*“ „*Tegyvuoja taika tarp tautų!*“ „*Ura!*“)

Staigi vado mirtis neleido SSKP XIX suvažiavimo karingoms užmačioms virsti kūnu, tiksliau tariant, pasaulio pabaiga. Tačiau nusistebėtinai panašiai karo siekė ir pasiekė Rusijos prezidentas Putinas, nuostabiai paklusnia avių banda pavertęs ne tik Aukščiausiąją Dūmą, bet ir visos šalies liaudį, kad jos palaikomas galėtų užpulti laisvės keliu pasukusią Ukrainą... ■

gogun.org/lt

„BŪTOVĖS SLĖPINIŲ“ TEATRO UŽDANGĄ PRASKLEIDUS*

Brunono psichologinis portretas

Brunonas buvo išventintas į kunigus, ėjo Šv. Mauricijaus katedros Magdeburge kanauninko pareigas dar iki 995 m. paskelbtos žinios apie neišvengiamą Pasaulio pabaigą. 996 m. pavasarį jis atvyko į Romą, tapo Šventosios Romos imperatoriaus Otono III nuodėmklausiu, bet, susirūpinęs savos paties sielos reikalais, metė kunigystę ir 998 m. vasarį ar kovą (arba 999 m. pavasarį¹) ištojo į benediktinų vienuolyną. Bet žadėtoji Pasaulio pabaiga tūkstantmečių sandūroje neįvyko... Brunonas žinojo, kad tokio nevykusio, puikios karjeros atsisakiusio vienuolio namuose niekas nelaukia. Jautė kartėlį, kad prarado tėvynę, tiek metų vienišas gyvendamas emigracijoje.

Po tokių nusivylimų suprato, kad žmonės nėra tobuli, turi slaptų geismų, ydų, kurias stengiasi pridengti maloniais žodžiais ir elgesiu. Noras viską pakeisti brendo jau kurį laiką. Tai buvo naujų apmąstymų, lūkesčių ir sprendimų pradžia. Jis matė, kaip vargingai gyvenantys žmogeliai iš paskutiniųjų aukoja Dievui, o Jis net Pasaulio pabaigos nepadarė bažnytininkų nurodytu laiku. „*Isikūnijusio Žodžio Sužieduotinė – Bažnyčia, mokoma Šventosios Dvasios, nuolat stengiasi giliau suprasti Šventąjį Raštą, kad galėtų Dievo žodžiais maitinti savo vaikų dvasią*“² tad kam gi Dievui reikalingos materialios tų

vargšų aukos, jeigu Jis yra dvasia, sukūrusi ir dvasinį, ir materialųjį pasaulį? – svarstė Brunonas. Pažinodamas daug dvasininkų, kurie vadinami dorovės sergėtojais, bet apie dorybes kalba tik iš sąkyklų, matė jų veidmainystę ir suprato siekius, kad visi jaustųsi visada kalti, labai nusidėję mintimis, žodžiais, darbais ir apsileidimais.³ Suprato bažnytininkų tikslą sutriptyti žmonių savivertę, išprausti į baimės dėl amžinų kančių pragare gniaužtus, o tuomet už aukas pasiūlyti „atleidimą“ ir rinkti pinigų. Svarbiausia tapti už nieką neatsakingais sielų valdovais. Brunonas matė, kaip iš aukų, nieko nekurdama, lobsta dvasininkija. Bažnyčiai dora ir moralė seniai tapusios pertekliniu dalyku, nes bažnytinės apeigos baigiamos pinigų rinkimu. Brunonas matė, kad Bažnyčios ir dvasininkų neslegia našta dėl dvilypės moralės, todėl mintyse linko atsisakyti krikščionybės. Bet ne! Tada tapsiu niekuo, o gyventi reikia, užsitikrinus saugumą. Dvasininkų visagališkumo jausmas kylo net iš kreipinio „šventasis tėvė“, tai bet kokių Bažnyčios ir dvasininko poelgių pateisinimas. Toks elgesys nederamas, nes dvasininkas – tai pašaukimas, jokiū būdu ne įprasta profesija. Bet yra ir kitas, esminis skirtumas – tai galimybė praturtėti, Brunonas pasirinko praturtėjimo kelią.

Kai kurių žmonių akiratis pranoksta prigimtinę bei kultūrinę terpę, įveikdamas savosios bendruomenės ribas. Įvairių tikėjimų dvasininkai, visuo-

* Pradžia Kultūros barų nr. 9

menės veikėjai, švietėjai dėl platesnio tikslo, vengdami užsikrauti buitines naštas, išvis nekuria šeimos. Įvairūs religiniai, socialiniai ir politiniai misionieriai vyksta pagalbon kitų tautų žmonėms į svetimus kraštus. Tačiau kažin, ar verta skirti savo gyvenimą socialinei svetimų kraštų šalpai, kai visai čia pat esama ne mažiau stokojančių žmonių, kuriems reikia pagalbos. Vargu, ar toks dvasininko, visuomenės veikėjo arba švietėjo elgesys gali būti sektinas pavyzdys. Mažiau mažiausiai tikėtina, kad jo žodžiai – nors ir kokie gražūs ir teisingi būtų – skiriasi nuo darbų.⁴

Po daugelio metų Brunono mintis turbūt geriausiai išreiškė Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas: „Ką jūs kalbate man apie krikščionis? Kur randama didesnė neteisybė, didesnė nelygybė, smurtas, žudynės ir išnaudojimas, jei ne tarp krikščionių, o ypač tarp tų, kurie atrodo pamaldūs, [...] jie daro visa, kas pikta.“⁵ Politinė koncepcija, išdėstyta Gedimino laiškuose, rodo labai tikslingą ir koncentruotą europinio lygio mąstyseną.⁶ Taigi, Brunonas matė Bažnyčios žodžių ir darbų neatitikimą, matė pagiežą, nepagarbą ir net nepakantą kitaip mąstančiam pasauliui.

Kiekvienam žmogui būtina jausti gyvenimo tikslą ir sunku, jei savo veiksmuose neįžvelgi gilesnės ar net išvis jokios prasmės. Atsiskyrimas nuo pasaulio ir vienvietė Brunoną tarsi subrandino, atskleidė tam tikras tiesas ir išlaisvino nuo to, prie ko buvo prisirišęs. Brunonas susimąstė, kas jam belieka? Jau įvykęs mąstysenos lūžis tą norą tik dar labiau sustiprino ir pats sau atskleidė lūkesčių atotrūkį nuo galimybių. Svarstė, kad būtina atsigrębti iš gyvenimo tiek, kiek dar galima... Reikia siekti valdžios, šlovės, dėmesio, turtų ar visko kartu. Kiek galima graužtis dėl Bažnyčios melo. Suvokęs save ir aplinką, Brunonas galėjo tiksliau pasirinkti numatyto veikimo būdus tiek savo, tiek kitų žmonių atžvilgiu. Suprato, kad religija ir politika remiasi dideliais pinigais. Tad užuot sielvartavęs ir sukęs galvą, kaip susigrąžinti prarastą tikėjimą, nutarė ieškoti naujo gyvenimo tikslo. Tačiau kaip susigrąžinti prarastą laiką?

Svarbiausiems gyvenimo sprendimams didžiausią poveikį dao tai, kas laikoma pamatinėmis verty-

bėmis. Pierre'o Bourdieu teigimu, svarbiausias žmogaus veiklos motyvas yra socialinis pripažinimas, o pasirinkdama jo siekimo būdus asmenybė vadovaujasi socializacijos procese įgytomis nuostatomis, susijusiomis su mąstymu, jausmu ir elgesiu.⁷ Baimė prarasti turimą padėtį įprastoje socialinėje aplinkoje yra suprantama būseną, dabar tai reiškia „atsidurti už komforto zonos“. Brunonas jau nebesijautė jaukiai toje aplinkoje ir troško pakeisti vienuolystę į vaikystėje įprastą turtingą gyvenimą. Apsisprendė turtų ir pripažinimo siekti ten, kur paprasčiausia – „niekieno žemėje“. Kokio nors vyskupo jau valdo moje žemėje Brunonui būtų tekę ilgai laukti, kol tas vyskupas numirs ir, jei neatsiras kito, galinčio tą vyskupo vietą užimti, galbūt ši vieta atiteks jam. O „niekieno žemėje“, pagal to meto sampratą, krikščionys iš karto tampa krašto valdytoju.

Yra įvairių aiškinimų apie tariamą Brunono kankinystės troškimą. Darius Baronas netgi išvelgė „dėsningumą“: Brunono Bonifaco kelias po tapimo vienuoliu vedė būtent šia kryptimi: vienuolynas – misija – kankinystė.⁸ Karštas Brunono pamokslavimas pagonims leido suprasti, kad jis trokšta kankinio vainiko. Pagonys šįkart neskubėjo, buvo apdairesni, pamokyti šv. Adalberto (Vaitiekaus) stebuklą, dėl kurių daug slavų atsivertė į tikėjimą. Bijodami galimų savo gentainių atsivertimų, pagonys, kaip rašė Petras Damianis, jo „žiauriai pasigailėjo“,⁹ teigia Baronas. Iš to seka, neva Brunonas keliavo Adalberto (Vaitiekaus) keliais, tačiau labai abejotina, kad žmogus savanoriškai eitų į mirtį ir dar prikalbintų grupę savanorių nusižudyti kartu. Todėl Barono aiškinimus galima suprasti dvejopai – Brunonasėjo ne tuo pačiu keliu arba Brunonui laikinai pavyko užvaldyti Lietuvos pasienio gyvenvietę. Tačiau net savižudis iki to lemtingo įvykio ilgai svarsto, kokie bus jo poelgio padariniai, atsiseikina su artimaisiais, atsiprašo tų, kuriuos jaučiasi įskaudinęs, arba mano, kad nusižydamas įskaudins. Čia matome visiškai priešingą vaizdą – jokių užuominų apie tai. Be to, būtų išskirtinis atvejis, jei savižudis, spręsdamas asmenines problemas, kartu pasikviestų į

pražūtį dar apie 25 to netrokštančius asmenis. Jei žmogus turi tvirtus įsitikinimus ir siekia ką nors nuveikti, pavyzdžiui, ką nors apkrikštyti, tai šio tikslo ir sieks visomis išgalėmis, o ne stengsis pražudyti save.

Philippe'as Ariėsas, nagrinėjęs mirties sampratą, išskyrė kelias pasirengimo jai pakopas. Pirmoji pakankamai aiški: mirties laukiama „gulint ligos patale“. Antroji – mirtis yra vieša ceremonija, organizuota paties mirštančiojo, kuris jai vadovauja ir žino jos eigą. O jeigu pamiršta ar ima išsisukinėti, susirinkusieji, gydytojas, kunigas privalo jam priminti krikščioniškąją ir paprotinę tvarką.¹⁰ Šis aiškinimas rodo, kad mirtininkas ir veržlus jaunas žmogus, šiuo atveju Brunonas, elgiasi visiškai skirtingai. Tarkime, iki streso, patirto dėl Pasaulio pabaigos, Brunonui, kaip ir daugeliui, galėjo kilti minčių apie savižudybę, tačiau tai tapo užmiršta po mąstysenos lūžio, radus gyvenimo tikslą tapti turtingam ir įtakingam. Brunonas ryžtingai pakeitė gyvenimo būdą, jo nebegąsdino pirmojo laiško Timotiejui žodžiai: „*Kas geidžia pralobti, pakliūva į pagundą ir į spąstus bei į daugelį neprotingų ir kenksmingų aistrų, kurios žmones sugadina ir pražudo*“¹¹ [1 Tim 6:9]. Todėl tvirtinti, kad jis tariamai troško kankinystės, tiesiog nepadoru.

Vienuolis Brunonas galėjo melstis ir kankintis benediktinų vienuolyne, bet jam, užaugusiam turtingoje šeimoje, rūpėjo pralobti, todėl pradėjo siekti karjeros – vyskupystės. Anuomet visi, stodami į vienuolyną, duodavo klusnumo, stabilumo, t. y. kad pasilikis vienuolyne iki pat mirties, ir elgesio pakeitimo įžadus.¹² Brunonas, jau vadinamas Bonifacu, ryžosi sulaužyti visus tris.

Kai tapo aišku, kad Pasaulio pabaiga yra eilinė Bažnyčios apgaulė, Brunono būdas pasikeitė labai greitai. Daugelis dar tikėjo, kad Žemė ir visi gyvi padarai netrukus pražus. Laukdami pasaulio pabaigos, vieni stengėsi apvalyti sielą, o kiti skubėjo imti iš gyvenimo tai, ką dar galima. Dėl šių priešiškų Brunonui tapo svetimos senosios katalikiškos pažiūros, jis jau ne atsiskyrėlis, nes gyvena maty-

damas naują viziją – siekia garbės ir valdžios. Būtent priklausymas aukštųjų bažnytininkų luomui sudarė prielaidas siekti pripažinimo, daryti įtaką kitiems, kartu su turtais įgaunant pasitikėjimą savimi ir įveikiant įsiteigtą nevisavertiškumo jausmą. Jis matė, kokioje aplinkoje gyvena ir kokie fanatiškai religingi žmonės jį supa, suprato, kad tikintieji visada kreipiasi pagalbos į Dievą, ir čia išvelgė pelno šaltinį. Reikia susirasti „niekieno“ žemę ir joje nutiesti bažnyčių tinklą, tuomet praturtėjimas užtikrintas. Bažnyčiai nesvarbu, kaip meldiesi (yra daug krikščionybės atmainų), svarbu, kam atitenka maldininkų aukos.

Dėl tokių naujų siekių Brunono jau netenkino paprasto vienuolio vaidmuo, todėl 1001 m. jis persikėlė arčiau popiežiaus – į giminaičio Otono įkurtą, šv. Romualdo vadovaujamą vienuolyną. Daugkartiniai jo apsilankymai pas popiežių labai primena begėdišką vyskupo titulo pirkimą. Kaip žinome, šis titulas atsirado II a., iš pradžių bendruomenės administraciniam reikalams, turtui tvarkyti, vėliau jo funkcijos išsiplėtė.¹³ Brunonas ir jo bendraminčiai ypač siekė popiežiaus leidimo skelbti Evangeliją pagonims, nors tuo metu toks leidimas nebuvo būtinas.¹⁴ Vienuoliai buvo rengiami misinierių darbui – mokomi drąsos, pasitikėjimo savimi ir Dievu, nuolankumo, psichologinės įtaigos, kad paveiktų abejojančius, svyruojančius žmones. Tokia metodika buvo perimta iš V–VI a. misijų.¹⁵ Brunonas, pasitelkęs apsukrumą, landumą ir cinizmą, tokį poveikio būdą pritaikė popiežiui Silvestrui II ir greitai išsireikalavo turto tvarkytojo – vyskupo – titulą. Neatmestina, kad tokiam staigiam Brunono iškilimui padėjo jo tėvo kilmingumas, turtinė padėtis, o svarbiausia – giminystė su galinguoju Vokietijos imperatoriumi Otonu III. Vienuoliui, norinčiam tapti vyskupu, reikėdavo įveikti įvairius bažnytinės karjeros laiptelius – parapijos kunigo padėjėjas, kunigas, diakonas, klebonas, vyskupo padėjėjas (*auxiliares*) ir kt. Tačiau vienuoliui Brunonui įveikti „kvalifikacinių“ reikalavimų neteko, jis paprasčiausiai nusipirko¹⁶ ar išsiderėjo vyskupo titulą.

Kai sutarta dėl kainos – duoklės arba būsimos aukos dydžio, popiežius, matydamas avantiūristo užsispyrimą, eiliniam benediktinų vienuoliui, kuriam po vienuolystės nebuvo patikėta net menkiausia parapija, 1002 m. suteikė aukščiausią kunigystės laipsnį kartu duodamas ir palijų, o tada nusiuntė pas Magdeburgo vyskupą, kad šis išventintų jį tautų vyskupu.¹⁷ Kodėl popiežius pats asmeniškai neišventino Brunono? Tai buvo įžvalgus diplomatinis sprendimas – jei Brunonui būtų pasisekė, tuomet popiežius užsitikrintų gerą vardą, nes jam suteikė tautų arkivyskupo titulą, o jei ne, tada popiežius liktų „nesusitėpęs“, lyg ir niekuo dėtas. Lotyniški žodžiai *archiepiscopus gentium* kažkodėl verčiami „tautų arkivyskupas“, nors iš tikrųjų tai arkivyskupas, neturintis jam priskirtos vyskupijos. Bet Brunonui to buvo per mažai 1004 m. vasarį jis gavo popiežiaus leidimą apaštalauti tarp pagonių bei teisę steigti misijų vyskupijas (toks leidimas jam duotas dar iki išventinimo į arkivyskopus).¹⁸ Tai buvo aukščiausias titulas ir plačiausi įgaliojimai, kokie nuo Vinfrido Bonifaco (675–754) laikų dar niekam nebuvo suteikti.¹⁹ Halberštato vyskupų darbuose minima, kad popiežius Silvestras II, sužinojęs Brunono atvykimo priežastį, davė jam leidimą skelbti Evangeliją. „*Taigi, kai savo norus [Brunonas] įvykdė, grįžo į gimtąją žemę.*“²⁰ Brunonui jau neberūpėjo Evangelijos žodžiai: „*Neprišiekite apgaulingai mano vardu, išniekindami savo Dievo vardą: aš esu Viešpats*“²¹ [Kun 19: 12]. Kam Brunonui reikėjo tautų arkivyskupo titulo? Tik nepriklausydamas kurio nors krašto Bažnyčia, per daug neprisirišęs prie kurio nors vieno valdovo, būdamas atskaitingas tik popiežiui, Brunonas galėjo be didesnių kliūčių naudotis skirtingų valdovų parama.²²

Išsireikalavęs šį titulą, tų pačių metų pavasarį Brunonas ketino leisti misijų kelionėn į Prūsiją, tačiau dėl karo, tuo metu vykusio tarp Vokietijos ir Lenkijos, dėl savo paties saugumo prūsų krikšto misiją nutarė atidėti.²³ Brunonas vis prisimindavo šv. Adalbertą (Vaitiekų), nutaręs jo pavyzdžiu siekti valdžios ir materialinės naudos. Jam buvo žinoma,

kad Adalbertas (Vaitiekus), išventintas vyskupu 983 m. Prahėje, po penkerių metų turėjo iš Prahos bėgti į Romą, kur, įstojęs į šv. Bonifaco ir Aleksejaus benediktinų vienuolyną, po dvejų metų tapo vienuoliu. 992 m. pabaigoje šv. Adalbertas (Vaitiekus) buvo priverstas grįžti į savo vyskupiją. Tačiau po trejų metų vėl priverstas bėgti atgal į Romą. 996 m. popiežiumi tapęs Grigalius V įsakė Adalbertui (Vaitiekui) grįžti į Prahą, tačiau šis atsisakė tai padaryti (pagal kanonus tapo dezertyru ir turėjo būti nubausintas). Vis dėlto per privačią audienciją popiežius leido jam vietoje bausmės vykti į misiją pas pagonis.²⁴ Jis nebeturėjo pasirinkimo ir popiežiaus įsakymą privalėjo vykdyti pagal antikinį posakį „su skydu arba ant skydo“ – tai spartiečių palinkėjimas einantiems į karą. Tai reiškė garbingą sugrįžimą, nugalėjus arba žuvus (žuvusieji būdavo parnešami ant skydo). Šiam įsakymui įvykdyti Adalbertas (Vaitiekus) gavo 13 karių. Veikale „Penkių brolių gyvenimas“ Brunonas smerkė tokį Adalberto (Vaitiekiaus) ėjimą pas prūsus, priekaištavo, esą „*nusidėjėliams ieškoti kankinystės yra puikybė*“. Kraštutinišką šv. Brunono kalbėseną galėjo paskatinti viduramžiškas dvasinių veikalų stilius,²⁵ tačiau, kai šventųjų Vaitiekiaus ir Brunono veiklą ėmė remti lenkų valdovas Boleslovas Narsusis, jų misijas laikęs tikslingos prūsų nukariavimo politikos sudėtine dalimi,²⁶ Brunonas nepraleido progos ir stengėsi sumaniai pasinaudoti šia jam palankia aplinkybe. Neatsitiktinai metraštininkas Galas Anonimas tvirtino, kad Boleslovas Narsusis „*netikinčiasias gentis tarsi kojomis sutrypė*“, o liutičių kraštą Pamarį ir Prūsiją arba tiek sutriuškino, arba tikėjimą jose taip įtvirtino, kad galėjo ten statyti bažnyčias ir nominuoti vyskopus. Neatsitiktinai istoriografijoje nurodoma, kad ir daugiau šaltinių mini Boleslovo Narsiojo karines pastangas primesti savo valdžią pagonims kaimynams.²⁷ Suprantama, apie tokius bendraminčio veiklos būdus žinojo ir Brunonas, „dėl švento reikalo“ galėjęs jais pasinaudoti.

Adalbertui (Vaitiekui) ėjimas pas pagonis buvo prievolė, tiksliau tariant, bausmė, o Brunonas pats

užsidegė vykdyti misijas, uoliai ruošėsi tapti prūsų krikštytoju. Kaupdamas ir tirdamas gautas žinias, jis parašė hagiografinius veikalus „Šv. Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimas“ (apie 1002–1004) ir „Penkių brolių kankinių gyvenimas“ (1005–1006). Spėjama, kad šv. Adalberto biografiją, kuri laikoma geriausia iš trijų išlikusių, Brunonas parašė, rengdamasis misijų kelionei į Vengriją. Kitų tyrinėtojų teigimu, ji parašyta 1005 m. pabaigoje ar 1006 m. pradžioje (o gal 1008 m.), kai Brunonas Kverfurtietis rengėsi misijoms Prūsuoze.²⁸ Šie veikalai atitiko to meto raštų stilių, katalikų cenzūros reikalavimus ir tapo atspirties tašku, siekiant naujų tikslų. Brunonas gerai suvokė, kad ir jo, ir kitų metraštininkų kronikos priklauso nuo viešpataujančios ideologijos. Žinojo, kad tai dalinis teisybės sakymas su tam tikru paslėptu tikslu. Minėta biografija parašyta ne iškart po to, kai sužinota apie Adalberto (Vaitiekaus) žūtį, t. y. ne dėl gilaus sukrėtimo, kai emocijoms apėmus norima įamžinti draugo atminimą, o su užsibrėžtu tikslu – pasirengti prūsų krikštijimui, kitaip tariant, tapti jų valdytoju.

„Šv. Adalbertas, patyręs, jog pagonyš į jo žodžius reaguoja grieždami dantimis, putodami pykčiu, įsiuteję ir mirtimi grasindami, ima sukti galvą, ko dar reikėtų imtis, kad sielų gelbėjimo darbas būtų vaisingas. Jis teiraujasi savo palydovų, gal derėtų apsilvilti pagonims įprastais drabužiais, kad jų netrikdytų, gal reikėtų užsiauginti ilgus plaukus ir barzdas, kad būtų į juos panašesni? Galbūt tada bus galima tarp jų įsikurti ir, apaštalų pavyzdžiu rankų darbu pelnantis duoną, gal atsivertų palankesnė galimybė jų evangelizavimui.“ Visiškai tvirtai negalima pasakyti, ar šios mintys buvo Adalberto, ar paties Brunono, tačiau tai nėra esminis dalykas,²⁹ svarbiausia, kad šie rašiniai buvo išsamus tyrimas ir pasirengimas darbui. Bandyta išsiaiškinti, kaip veikė, kokias klaidas darė Adalbertas (Vaitiekus), siekdamas užvaldyti prūsus, ką reikėtų daryti kitaip. Tokie autentiški liudijimai yra retenybė to meto šaltiniuose, taigi galima pripažinti, kad Brunono raštams tenka išskirtinė vieta Viduramžių misijų istorijos tyrimuose.³⁰

Priegliaus-Nemuno žemupio šalis pasižymėjo išskirtinių žemiškų gėrybių gausa, viliojusia prekyvius, misionierius, užkariautojus, kolonistus.³¹ Brunonas kruopščiai išnagrino netgi to meto Prūsijos visuomeninę santvarką, prūsų gyvenimo būdą. Suprantama, įvairūs pamąstymai, kas svarbu, o kas ne, apninka kiekvieną autorių. Brunonas turbūt iš įvairių pusių apmąstė savo pirmtako Adalberto (Vaitiekaus) nesėkmingą prūsų krikštą. Tačiau vienaip galėjo mąstyti, apėmus įtampai dėl artėjančios Pasaulio pabaigos, ir visai kitaip, išaiškėjus bažnytinės pranašystės apgaulei. Dar reikėtų atkreipti dėmesį, kokia buvo viešoji nuomonė apie Adalbertą (Vaitiekų). Didelį atgarsį sukėlė krikšto nesėkmė arba galimà misionieriaus savižudybė Prūsijoje.

Jei apie Adalbertą (Vaitiekų) kalbama kaip apie didvyrį, tai ir kitas asmuo panašiomis aplinkybėmis skatinamas rinktis tokį patį kelią. Berašant hagiografinius veikalus, Brunoną apėmė stiprus saviapgaulės jausmas („man pasisėks“, „aš vertas sėkmės“), nepaisantis savisaugos, pašąmonės balso. Tikėtina, kad Brunonas, tirdamas Adalberto (Vaitiekaus) nesėkmes, jau tuomet numatė staigiai, kaip įprasta smurtu diegti „teisingą“ religiją prūsams, o svarbiausia – užvaldyti kraštą ir primesti mokesčių prievolę. Sumanyta avantiūra, tiek sėkmės, tiek nesėkmės atveju, Brunoną vis vien paverstų pažiba.

Labai sudėtinga apibūdinti Brunono charakterį, tačiau pabandykime tai padaryti iš negausių, bet informatyvių šaltinių, pasitelkdami psichobiografinį asmenybės tyrimo būdą, paremtą biografine informacija ir kauzometrijos (lot. *causa* – priežastis, motyvas, paskata) būdu, taikytu Philipo Zimbardo, Martino Seligmano ir kitų JAV mokslininkų. Jis padeda susidaryti subjektyvų Brunono portretą. Be to, šis metodas leidžia atsekti ne tik praeitį, bet ir numatyti galimus asmenybės poelgius. Iš ano meto raštijos Brunono tekstai išsiskiria tuo, kad juose gautinai daug autobiografinių faktų, kurie rodo, kaip jis pats vertino aprašomus herojus ir kokiomis vertybėmis vadovavosi.³²

Yra žinoma, kad Brunono vaikystė prabėgo tarp asmenų, priklausiusių aukščiausiems Vokietijos imperijos sluoksniams. Pažinojęs tą aplinką, lengvai tapo valdovo Otono III bičiuliu. Brunonas jam buvęs toks brangus, kad imperatorius į jį kreipdavęsis „*mano siela*“. Tiesa, likus septyneriems metams iki misionieriaus kankinystės, Otonas III mirė. Su kitu valdovu Henriku II Brunonas ne taip gerai sutarė. Laiške jam priekaištavo: „*Kai manęs nebuvo, išjuokei mane ir mano ydas tavo supančių ponų akivaizdoje.*“³³ Tai rodo, kad Brunonas turėjo kažkokių ydų, kurios aplinkiniams jau tada badė akis. Gal viena iš jų – gebėjimas įsiteikti aukščiausiems, jam reikalingiausiems asmenims? Jis rašė, kad dėl „*meilės privilegijos*“ savo globėją Benediktą buvo įpratęs vadinti broliu.³⁴ Kita jo yda, nesiderinanti su vienuolio tarnystėje, – pabrėžtinis viešas nepasitenkinimas, nepakantumas kritikai savo atžvilgiu.

Brunonas netryško drovumu, save „*kukliai*“ prilygindamas apaštalui Jonui, kai pareiškė, kad jo draugystė su Benediktu panaši į tą, kokia buvo tarp Jono ir Jėzaus.³⁵

Apie atsidavimą deklaruotiems idealams – skleisti Evangeliją ir krikštyti kitus – daug rašyta, bet ar tikrai tokie buvo Brunono troškimai? Nujausdamas pavojų, neskubėjo pats vykti į krikšto misiją ten, kur nematė naudos. Atsisakė pasiūlymo krikštyti liutičius, nes ten nebūtų galėjęs tapti vienvaldžiu lyderiu, ta teritorija jau buvo užimta, priklausė Henrikui II Šventajam. Gavęs pasiūlymą krikštyti slavus Lenkijoje, Brunonas vietoj savęs pirmiausia nusiuntė Benediktą, kad išbandytų numatytą krikšto vietovę. Kaip dabar sakoma, atliktų žvalgomąjį tyrimą. Apie tai pats pasakoja: „*Tomis dienomis aš pakišau palaimintajam Benediktui, kurį dėl meilės privilegijos buvau įpratęs vadinti savo broliu, mintį, kad vyktų skleisti Evangelijos į slavų kraštus, tvirtindamas, jog aš pats esu pasirengęs šiam darbui.*“ Iš tiesų Benediktas turėjo vadovauti Brunonui, o išėjo atvirkščiai. Tvirtą stuburą turėjo mūsų kraštų misionierius!³⁶

Brunonas, vengdamas vykti į neseniai krikštą priėmusią Lenkiją, delsdamas ten keliauti sužinojo apie

Benedikto ir Jono žūtį. Po keliolikos metų Brunonas rašė: „*Aš nenorėjau vykti pas juos, o jie tiek dienų ir naktų manęs laukė tokioje negandoje; nepanorau būti šventas su šventaisiais ir išrinktas su išrinktaisiais. Verčiau norėjau būti vargingas ir apgailėtinas vienuolis, paklūstantis vien savo valiai, suktas veidmainis, kupinas tuščiagarbiškumo.*“ Taigi „*meilės privilegija*“, sugebėjimas įtikinti ir galiausiai draugo pasitikėjimo išdavystė. Toks Brunono gyvenimo kelias.³⁷ Iš to matome, kad krikšto sakramento teikimas buvo tik priedanga tikriesiems Brunono tikslams. Taip jis atsikratė autoritetą turėjusio Benedikto ir tapo vienvaldžiu Evangelizacijos misijų lyderiu.

Atpasakodamas vieną pokalbį su Benediktu, pats save vadina aplaidžiu sūnumi. Ką gi, tai tiesa, reikia ją pripažinti.³⁸

Ir tuomet būsimas šventasis su jam būdingu noru ir gebėjimu manipuliuoti kitais, prisipažino: „*Ilgai buvau apsukrus veidmainis, geidžiau tuščios garbės. Taip būčiau ir gyvenimą nugyvenęs. Geru vardu dangsčiau svetimas užmačias, kartais net žiaurumus. Ir tai truko ilgai... Žemiški džiaugsmiukai vedė klystkeliais. Įstengiau ne vienam ponui tarnauti... Savąsias dvasininko pareigas atlikinėčiau taip, kad ir pasaulietišku gėrybių nereikėtų atsisakyti. Meilė Jėzui Kristui tapo dviprasmiška, o siela – pilna vidinių prieštaravimų...*“ Jau 900-ųjų Brunono žūties metinių proga šiuos žodžius pacitavo istorikas Heinrichas Gisbertas Voigtas leidinyje „*Brun von Querfurt*“ („Brunonas Kverfurtietis“, Stuttgart, 1907 ir Halė, 1909).³⁹ Brunonas atskleidė paslėptąsias charakterio savybes ir kraštutinį siekį iš gyvenimo paimti viską, ką dar galima po neįvykusios Pasaulio pabaigos.

Meilė – giliausias dvasinio gyvenimo pagrindas⁴⁰ rašoma Vatikano II susirinkimo nutarimuose, tačiau Brunono tekstuose nėra jokios užuojautos ar meilės tiems, kurie dar nepažįsta krikščionių Dievo žodžio, jokio troškimo skleisti gėrį tiems, kam jis neva nešė amžinojo gyvenimo džiaugsmą. Atkreipkime dėmesį, kaip Brunonas aprašo Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimą. 24 skyrių pradeda ne žodžiais „*nuolankusis*“, „*pamaldusis*“ Dievo tarnas, bet agresyvumą

išreiškiančiais žodžiais – „*Dievo karys*“. Apie susitikimą su vietos gyventojais rašo: „*Tuoju šunsnuokiai apstoja dangiškąjį vyrą dideliu būriu, atveria kruvinus nasrus ir klausinėja, iš kur ir kas esąs, ko jam reikia, dėl ko atvykęs niekieno nekviestas. Vilki trokšta kraujo, grasina mirtimi, nes jiems jis neša gyvenimą.*“⁴¹ Tik būsimas šventasis gali parinkti tokius „švelnius ir atjautos kupinus“ žodžius, prisotintus neapykantos, nors turėtų, kaip Bažnyčia pageidauja, visus mylėti kaip brolius, sūniškai gerbti,⁴² nes Meilė nedaro nieko pikta artimui. Taigi meilė – įstatymo pilnatvė⁴³ [Rom 13].

Po neįvykusios Pasaulio pabaigos labai ryškiai pasireiškė Brunono charakterio užslėptieji bruožai, kai apsisprendė siekti turtų ir valdžios. Psichologų Theodoro Adorno, Elses Frenkel-Brunsvik, Danielio Levinsono ir Nevito Sanfordo apibūdinimais, šv. Brunonas atitinka autoritarinės asmenybės tipą. Jam būdingas nepakantumas kitoniškumui, silpnumo netoleravimas, pritarimas griežtoms bausmėms, nuolankumas autoritetams, polinkis pasiduoti prietarams ir laikytis stereotipų. Minėtų autorių surinkti duomenys parodė, kad autoritarizmo ištakos – griežta vaikų kontrolė ir baudymas, reikalavimai besąlygiškai paklusti tėvų valiai ir nuomonei, pritarti jų vertybėms. Autoritarišką asmenybę ugdo ir emocišnis tėvų atsiribojimas nuo vaiko. Užaugęs toks žmogus į valdžios atstovą žvelgia tarsi į tėvą ir nesvarstydamas vykdo jo nurodymus. Autoritariški žmonės neigia savo agresyvumą ir priskiria jį kitiems, be to, nesijaučia saugūs, todėl perdėtai rūpinasi savo statusu ir valdžia. Jie nemėgsta dviprasmybių, yra linkę vadovautis kategorijomis „juoda – balta“, dažnai išgyvena slopinamą priešišumą tėvų valdžiai, bet nukreipia jį „tėvo-vado“ nurodyta linkme.⁴⁴ Ar galėjo Brunonas išsiugdyti kokį nors gebėjimą įsijausti į kito padėtį, pajusti emocinę kito tikėjimo žmogaus būseną, suprasti jausmus, tapatintis su kitais – kitaip tariant, ar turėjo atjautos potencialą? Jis gyveno tuo metu, kai Bažnyčia nuolat agresyviai kurstė priešišumą, neapykantą kitatikiams. Apibendrinant šiuolaikinių psichologų išvalgas, galima teigti,

kad Viduramžiais bažnytininkų empatijos stoka galėjo kelti rimtų psichologinių bėdų tiek pavieniams asmenims, tiek visuomenei.

Kadangi Brunono hagiografiniuose veikaluose nėra pagarbos, užuojautos, iš tekstų trykšta neapykanta ir pagieža tiems, ką apsimestinai skelbė norintis išvaduoti iš velnio nagų ir žiaurais pragaro prarajos, tai galime spręsti, kad jo viešintas noras krikštyti kitus buvo tik merkantilių tikslų priedanga.

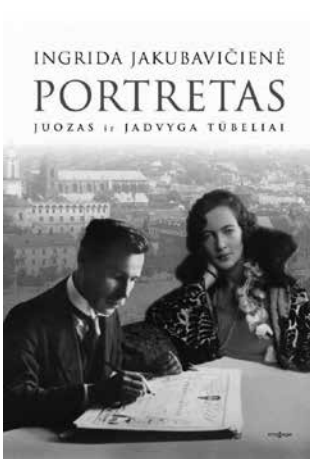
Brunono agresyvią elgseną išvelgiame ir po tariamų pamaldų pagonių žemėje, kai jų karalius santūriai paaiškino, kad yra patenkintas savaisiais dievais. Tą išgirdęs arkivyskupas užsiplieskė ir liepė sumesti stabus į ugnį. Pastaroji ištrauka rodo, kad Bonifacui Brunonui stigo misionieriškam darbui būtino pakantumo ir tolerancijos. Tokia jo laikyšana nežadėjo lengvos misionieriškos sėkmės.⁴⁵

Brunono psichologinis portretas galėtų būti išsamesnis, platesnis, tačiau ir esamų bruožų išskyrimas padeda suvokti jo elgsenos priežastis, vėlesnių veiksmų nuoseklumą. ■

Tęsinys kitame numeryje

- 1 Wolfgang Huschner. Magdeburg – Rom – Pereum. Lebensstationen Bruns von Querfurt. Brun von Querfurt: Lebenswelt, Tätigkeit, Wirkung. Fachwissenschaftliche Tagung am 26. und 27. September 2009 auf der Burg Querfurt herausgegeben von Arno Sames. – Querfurt im Auftrag des Landkreises Saalekreis: Museum Burg Querfurt. 2010, p. 72.
- 2 II Vatikano susirinkimo nutarimai: konstitucijos, dekretai, deklaracijos. Vilnius, Kaunas: Lietuvos TSR Vyskupijų ordinarų kolegija. 1968, p. 21.
- 3 Liturginis maldynas. 2-asis patais. leid. Kaunas, Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencija. 1984, p. 176.
- 4 Marius Kundrotas. Tauta amžių kelyje: tautinės pasaulėžiūros gairės ir tautinis judėjimas Lietuvoje. / Vilniaus pedagoginis universitetas. Socialinių mokslų fakultetas. Sociologijos ir politologijos katedra. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 2009, p. 27.
- 5 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: Feodalinis laikotarpis / redakcinė kolegija: K. Jablonskis (atsak. redaktorius), J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius). Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, t. 1. 1955, p. 39.

- ⁶ Lietuvių etnogenezė ir tautinė savimonė: mokiniams, studentams, mokytojams, dėstytojams: mokymo priemonė / [temas parengė: Genovaitė Gudynienė ... et al.]. Vilnius: *Rosma*. 1998, p. 34.
- ⁷ Gediminas Navaitis. Politinė psichologija / Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: *Registrų centras*. 2016, p. 170.
- ⁸ Darius Baronas. Šv. Brunonas Kverfurtietis: misionieriaus pašaukimas. / Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: *Lietuvių katalikų mokslo akademija*, t. 32, serija A. 2009, p. 156.
- ⁹ Darius Baronas. Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste. / Lietuvos istorijos metraštis. T. 2, Lietuvos istorijos institutas; red. kol. Zigmantas Kiaupa (pirm.)... [et. all.]. Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas*. 2002, p. 12.
- ¹⁰ Philippe Ariès. Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje. Iš prancūzų kalbos vertė Birutė Gedgaudaitė, Dalia Šarkūnaitė. Vilnius: *Baltos lankos*. 1993, p. 26, 27.
- ¹¹ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas / Lietuvos Vyskupų konferencija; Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas; antrąjį Naujojo Testamento leidimą parengė Vaclovas Aliulis ir redakcinė kolegija. Vilnius, 2-asis papild. leid. *Katalikų pasaulis*. 1999, p. 1864.
- ¹² Algis Kuzmickas. Paskutinė Brunono misija. Dokumentinės publicistikos filmas <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-02-25-dokumentinis-filmas-paskutine-brunono-misija/40908>.
- ¹³ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. / Vyriausioji enciklopedijų redakcija; Mokslinė redakcinė taryba: ... J. Zinkus (pirmininkas) ... [et al.]. Vilnius: *Mokslas*, t. 12, 1984, p. 302.
- ¹⁴ Darius Baronas. Šv. Brunonas Kverfurtietis: misionieriaus pašaukimas, p. 159.
- ¹⁵ Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija / [teksto autoriai: Evaldas Bakonis ... [et al.]. Kaunas: *Šviesa*. 2012, p. 48, 49.
- ¹⁶ Eldoradas Butrimas. Revoliucija žlugdo popiežiaus šventumą. *Lietuvos rytas*. 2020-11-21. 137 (8602), p. 14.
- ¹⁷ Inga Leonavičiūtė. Tūkstantmečio detektyvas: Šv. Brunonas ir 1009-ieji. Vilnius: *Naujasis židinys-Aidai*. 2016, p. 290.
- ¹⁸ Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija, p. 51.
- ¹⁹ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija = A. D. 1009: missio S. Brunonis Querfordensis / sudarė, šaltiniotyrinius paaiškinimus ir bibliografiją parengė Inga Leonavičiūtė (Vilniaus Universitetas). Vilnius: *Aidai*. 2006, p. 58.
- ²⁰ Ten pat, p. 133.
- ²¹ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas / Lietuvos Vyskupų konferencija, p. 156.
- ²² Darius Baronas. Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste, p. 28.
- ²³ http://lt.wikipedia.org/wiki/%C5%A0v._Brunonas_Kverfurtietis
- ²⁴ Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija, p. 50.
- ²⁵ Rimgaudas Šiūlys. Šv. Brunono Kverfurtiečio dvasingumas. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: *Lietuvių katalikų mokslo akademija*, t. 32, serija A. 2009, p. 170.
- ²⁶ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 10.
- ²⁷ Darius Baronas. Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste, p. 27.
- ²⁸ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius: *Mokslas ir enciklopedijų leidykla*, t. 1. 1996, p. 177.
- ²⁹ Darius Baronas. Šv. Brunonas Kverfurtietis: misionieriaus pašaukimas, p. 157.
- ³⁰ Ten pat.
- ³¹ Algirdas Seibutis. 1009 metų Lietuvos pasienio geografinė apybraiža: šv. Bonifaco Brunono žūtis vietos paieškos. Vilnius: *Didakta*. 2009, p. 51.
- ³² Darius Baronas. Šv. Brunonas Kverfurtietis: misionieriaus pašaukimas, p. 152.
- ³³ Rimgaudas Šiūlys. Šv. Brunonas – kankinys ir išdavikas? *Artuma*. 2009. 12 (243), p. 16.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Leonas Stepanauskas. Užsižiebkite, Kvedlinburgo analai = Warum interessieren sich Litauer für Quedlinburg?: [kelionės esė] / įveda Edvardas Gudavičius. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 2009, p. 43.
- ⁴⁰ Vatikano II susirinkimo nutarimai: konstitucijos, dekretai, deklaracijos, p. 259.
- ⁴¹ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, p. 180–181.
- ⁴² Vatikano II susirinkimo nutarimai: konstitucijos, dekretai, deklaracijos, p. 260.
- ⁴³ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas / Lietuvos Vyskupų konferencija, p. 1780.
- ⁴⁴ Gediminas Navaitis. Politinė psichologija, p. 205, 206.
- ⁴⁵ Algirdas Seibutis. 1009 metų Lietuvos pasienio geografinė apybraiža: šv. Bonifaco Brunono žūtis vietos paieškos, p. 54.

Astrida PETRAITYTĖ

KŪRĖ (PIRMAJĄ) LIETUVOS RESPUBLIKĄ...

*Ingrida Jakubavičienė. Portretas. Juozas ir
Jadvyga Tūbeliai. Vilnius: Tyto alba. 2020*

Nespėjant sekti, juo labiau perskaityti visų naujų knygų, kartais vertėtų stabtelėti ir iš didžiulės kaugės išgriebti nebūtinai vakarykščią, o tą, kuri gali neabejotinai praturtinti.

„*Ryškiomis spalvomis ir energingais potėpiais nutapėme Tūbelių šeimos portretą*“, – taip, sakyčiau, nekukliai pirmuoju *Apibendrinimo* (p. 433) sakiniu savo darbą įvertina autorė. Tačiau taip ir yra. O dar svarbesnis už energingus potėpius – kruopštumas renkant medžiagą, faktais pagrindžiant tiek profesinę, tiek visuomeninę herojų veiklą, gebėjimas atskleisti asmeninį jų žavesį ir savitumą. Autorės misija – „iš šešėlio“, kartu ir Pirmosios nepriklausomybės kontekstą primenant, ištraukti Tūbelį, ilgiausiai tempusį premjerministro našą.

Istorikė Ingrida Jakubavičienė prasmingai ir sėkmingai populiariai istoriją – leidinį išties įdomu skaityti. Autorės įvaldytasis žanras, sakyčiau, yra tarp mokslinės (sausos) monografijos ir beletrizuoto biografinio pasakojimo, kai dėstomų faktų neprivaloma griežtai pririšti prie šaltinių. Veikale (pačiame tekste ar išnašose) vis nurodoma, kokiais autoriais ar dokumentais pasiremta.

Jakubavičienė yra išleidusi knygas „Seserys. Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė“ (2014), „Duetas. Antanas ir Sofija Smetonos“ (2016). Natūralu, kad patirsime (ankstesnes skaitę) ar numanysime (jei ir neskaitėme)

visų leidinių pasakojimus bent iš dalies persiklojant, ne tik viena sesuo neišvengiamai „pasakos“ apie kitą, bet ir Smetona – apie bendražygi ir svainį Tūbelį.

Šią studiją autorė suskirsčiusi į penkias dalis – pradedant „Juozo ir Jadvygos veržlios jaunystės metais“, baigiant „Nauju gyvenimu už Atlanto“. Nedideliuose kiekvienos dalies skyreliuose paraleliai dėstoma Juozo Tūbelio (1882–1939) ir Jadvygos Chodakauskaitės (1890–1988) istorija. Žinoma, netrukus pasakojimas pakrypsta prie jų bendro likimo, nors „paralelumų“ esama ir santuokoje. Knygos veikėja yra ir poros dukterė Marija Rima Tūbelytė (1923–2014), jos parašyti „Vaiškystės atsiminimai“ autorei, regis, tikrai pravertė. Pasakojimo finale pristatomas ir vienintelis Tūbelių anūkas Peteris Kuhlmannas, talkinęs kaupti faktografinę, ikonografinę medžiagą.

Dabartinio Rokiškio rajono Ilgalaukių kaime, pasiturinčių ūkininkų Juozo (vyresniojo) ir Barbaros Tūbelių šeimoje gimęs sūnus Juozukas anksti neteko motinos – mirė 1883 m., gimdydama trečią vaiką. Mokydamasis Mintaujos (dabar Jelgava) gimnazijoje, patyrė lietuvių mokinių sielovadininko Juozo Tumo-Vaižganto įtaką, bet dar didesnę įspūdį padarė Jonas Jablonskis, mokykloje dėstęs lotynų kalbą, o namų aplinkoje puoselėjęs auklėtinių tautiškumą. Beje, au-

toritetu dar gimnazijos laikais tapo ir keleriais metais vyresnis Antanas Smetona, su kuriuo (ir su kitais lietuviais) gyveno Liudvikos Didžiulienės (Žmonos) pensionate. Keturiolikmetis Tūbelis, stropus mokinys, buvo pašalintas iš gimnazijos, lietuviukams atsisakius pagal naujai įvestą tvarką melstis rusų kalba. Juozas su draugu nuvyko į Sankt Peterburgą, ketino kreiptis į švietimo ministrą, pateko pas viceministrą ir gavo leidimą mokytis toliau. 1898 m. rudens jis – jau Liepojos gimnazijos mokinys. „*Liepojoje Tūbelis kitiems lietuviams buvo lietuvių kalbos ir rašybos autoritetas*“ (p. 40). Lietuviška kultūrine

veikla susidomėjo dar jaunystėje. 1901 m. vasarą, atostogaudamas tėviškėje, pasitelkęs namiškius ir kaimynus, pastatė Keturakio (brolių Antano ir Juozo Vilkutaičių) pjesę „Amerika pirtyje“, įgavusią populiarumo. Rašydavo referatus įvairiais klausimais (spaudos reikalai, ūkininkų problemos ir kt.), skaitydavo juos slaptuose susirinkimuose. 1902 m. pavasarį baigęs gimnaziją, Varšuvoje studijavo mediciną, bet, supratęs, kad čia ne jo kelias, pasirinko agronomijos mokslus. Autorė nelabai aiškiai sudėlioja to meto biografinius taškus – esą norėjęs pereiti į agronomijos skyrių, bet universiteto statusas to neleido, tad „*ėmė uoliai versti į lietuvių kalbą knygeles apie žemės ūkį*“ (p. 43). „*Tik metus pasimokęs buvo pašalintas iš Varšuvos universiteto dėl įtarimo organizavus vieną studentų susirinkimą*“ (p. 43). Ar pašalintas po trumpų medicinos studijų, ar vis dėlto Varšuvoje mokėsi ir agronomijos? Šiaip ar taip, pasibaigus draudimui studijuoti, įstojo į Rygos politechnikos instituto Agronomijos skyrių. 1905 m. dėl revoliucinės sumaišties institutas kuriam laikui buvo uždarytas. Tūbelis, atvykęs į Vilnių,

Juozas Tūbelis su žmona Jadvyga ir dukterimi Marija. Kaunas, 1928 m. A. Baltuškaitės archyvas

dirbo Jablonskio redaguojamame *Lietuvos ūkininke*, rašė straipsnius ir *Vilniaus žinioms*.

Šiaulių apskrities Pašvitinio valsčiaus Gavenonių dvaro gimusi Jadvyga Chodakauskaitė irgi siekė mokslo. Beje, tėvai jau nuo XIX a. pabaigos ėmė palaipsniui tapatintis su lietuviais (keldami aplinkinių dvarponių nepritarimą), nors iš pradžių kalbėjo lenkiškai. Jadvyga dar vaikystėje išmoko vokiškai, nes mamos mama buvo Kuršo vokiečių. 1895 m. mokytis vaikus lietuvių kalbos buvo pakviestas Antanas Smetona. Kaip dera dvarponių luomui, „*ir Sofija, ir Jadvyga mokėjo skambinti fortepijonu ir dainuoti*“ (p. 59). Abi Chodakauskaitės lankė Mintaujo mergaičių gimnaziją. Sofija 1904 m. ištekėjo – tapo Smetoniene, o jaunėlę Jadvygą įsuko revoliucinės 1905 m. nuotaikos. Dėl to pašalinta iš gimnazijos, tą pačių metų rudens ji pradėjo mokytis privačioje vidurinėje mokykloje Vilniuje. Lankydamosi Smetonų bute Tiltos gatvėje, Jadvyga susipažino su aktyviais Vilniaus lietuviais, tarp kurių buvo kun. Tumas-Vaižgantas, kompozitorius Mikas Petrauskas, jo brolis dainininkas Kipras, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius su žmona dantų gydytoja

Marija. Ten susitiko ir svainio Antano gimnazijos laikų draugą Juozą Tūbelį (matyt, ir studijų, ir vėlesniais metais jis retkarčiais ištrūkdavo į Vilnių). Kartu su Smetonomis, spalį susilaukusiais dukters Marijos Danutės, „*Jadvyga išgyveno patį reikšmingiausią lietuviams 1905 m. politinį įvykį – Didįjį Vilniaus Seimą, kuris gruodžio 4–5 dienomis sutraukė 2 000 atstovų*“ (p. 74).

Juozas Tūbelis 1908 m. pavasarį baigė agronomijos studijas, bet Lietuvoje pretenduoti į administracinę darbą negalėjo – carinė Rusijos valdžia katalikams buvo tai uždraudusi. Metus pavažinėjęs po kraštą, skaitydamas ūkininkams paskaitas (rašė straipsnius ir laikraščiams), ieškoti darbo išvyko į Rygą. 1908–1910 m. ten mokytojavo, redagavo *Rygos garsą*. Netrukus gavo darbą Kauno gubernijos Žemėtvarkos komisijoje, nuo 1911 m. – analogiškoje Raseinių apskrities komisijoje. Kiek neaišku, kaip 1908 m. savanorystę (autorė taip vadina tą veiklą) gimtajame krašte pavyko suderinti su darbu Rygoje. Per Pirmąjį pasaulinį karą „*J. Tūbelis gerokai sustiprino Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti pozicijas*“ (p. 88). Mat 1915 m. buvo paskirtas tarnauti kariuomenės intendantūron, o kai tų metų rugsėjį rusų armija ėmė trauktis iš Vilniaus, vyriausiasis intendantas davė Juozui leidimą vagonus su sukauptomis gėrybėmis – lašiniais, miltais, cukrumi ir pan. – perduoti vietos gyventojams. Iš Lietuvos nuo karo veiksmų pasitraukę gyventojai gausiau būrėsi kai kuriuose Rusijos miestuose, vienu iš tokių židinių tapo Voronežas. Čia atvyko ir Tūbelis (nežinia, ar savo iniciatyva, ar kaip „komandiruotasis“, bet po 1917 m. bolševikinio perversmo buvo demobilizuotas). Lietuvių švietimo komisijoje vadovavo Agronomų sekcijai. Tose tautiečių santalkose imta aktyviai diskutuoti apie Lietuvos ateitį. Bet nesnaudė ir bolševikuojantys lietuviai (komunistai, socialdemokratai), besistengiantys kitaminčius tautiečius sugrūsti į kalėjimus, tad ne vienas veikėjas apsisprendė grįžti į vokiečių dar užimtą kraštą. Tūbelis kartu su Martynu Yču išvyko iš Voronežo 1918 m. balandžio 7 d., taigi Lietuvos Tarybai jau paskelbus nutarimą atkurti Lietuvos valstybę.

Jadvyga, 1909 m. baigusi gimnaziją, dar prieš karą išvyko į Sankt Peterburgą studijuoti istorijos. Įsitraukė į lietuvių veiklą, artimai bendravo su Augustinu Vol-

demaru, tapo *Vilties*, kurią Vilniuje redagavo Smetona, korespondente, pamėgo teatrą. Jadvygai, lankiusiai aukštuosius Bestuževo kursus, leista valstybinius egzaminus laikyti Sankt Peterburgo universitete. Puikiai juos išlaikiusi, buvo pakviesta vesti seminarų: „*Taip J. Chodakauskaitė tapo pirmąja lietuve moterimi, dėsčiusia Sankt Peterburgo universitete*“ (p. 98). Karo metais artimiau bendravo su Juozu Tumu-Vaižgantu. 1917 m. kovo 13 d. Sankt Peterburge buvo sudaryta Lietuvių Tautos Taryba, surengusi Rusijos lietuvių suvažiavimą (kairieji atskilo ir pasitraukė, nešini raudona vėliava). Po bolševikinio Spalio perversmo Jadvyga nutarė tą patį rudenį grįžti į Lietuvą. „*Į Sankt Peterburgą išvykusi 18 metų mergina į Vilnių sugrįžo po aštuonerių metų jau subrendusi 26 metų moteris*“ (p. 103).

1918–1920 m. autorė vadina aktyviausiais ir išpūdingiausiais Chodakauskaitės gyvenime. Artimai bendravo su Sofijos ir Antano Smetonų šeima, nors šiuose namuose rengtas vakarones kai kas vertino skeptiškai. Petras Klimas piktinosi, esą baisiai „*biaurų išpūdį daro jo [Smetonos] namo elgimasis – tie nuolatiniai užimai, gėrimai, kortavimai. Į tą supuvusių atmosferą įsitraukė ir p-lės tik atvažiavę iš Rusijos J. Chodakauskaitė ir Mėginaitė su senu kavalieriumi ir amžinu Apolonu Gaidelioniu*“ (p. 105). Istorikas Alfonsas Eidintas knygoje „Smetona ir jo aplinka“ (2012) ironiškai replikavo: „*Čia P. Klimas, manytume, rūstavo ir buvo labai nepatenkintas tais subuvimais ne veltui – tikriausiai tada jam buvo kritusi į akį panelė Mėginaitė, kuri vėliau taps jo žmona...*“

Ne vienas istorikas, tarp jų ir Eidintas minėtoje knygoje, diegia (romantišką) mitą: „*Vasario 16-osios Aktą Jadvyga Chodakauskaitė, paslėpusi savo rūbų klostėse, nugabeno į Berlyną ir įteikė Reichstago partijų frakcijų vadovams.*“ Jakubavičienė išsklaido šią legendą, cituodama pačios Tūbelienės pasakojimą, kaip Mokslo draugijos patalpose ji perdavusi dokumentą Vilniuje leisto laikraščio *Zeitung der Zehnten Armee* redaktoriui Wöhrlė'į. Atskirai kiekvienas su savo raktu įėjęs, šviesos nežiebė: „*Aš jam tamsoje įteikiau voką su deklaracijos tekstu ir pirmoji išėjau. O jis turėjo išėiti kiek vėliau. Už kelių dienų jis mums pranešė savo uždavinį įvykdeš*“ (p. 106). Drąsioji sumanioji Jadvyga išvyko į

Berlyną dar 1918 m. pavasarį – turėjo leisti laikraštį *Das Neue Litauen*. Po septynių numerių laikraštis uždarytas dėl redaktorės straipsnio apie vokiečių okupacinės valdžios siautėjimus.

Išties nuotykinga istorija apie Chodakauskaitės kelionę iš Berlyno į Vilnių 1918 m. liepos pradžioje. Įsilašinu si į akis ne tų vaistų ir beveik nieko nematydama, Jadvyga vežė slaptą dokumentą – Lietuvos Tarybos karaliumi „išrinkto“ hercogo V. fon Uracho pasirašytą sutikimą (kaip žinome, šis kvietimas netrukus anuluotas).

Tų metų lapkritį sudaryta pirmoji Lietuvos Vyriausybė, kuriai vadovavo Augustinas Voldemaras, ėmėsis dar ir užsienio reikalų. Tuo metu „*Užsienio reikalų ministeriją sudarė vos trys žmonės – ministras Augustinas Voldemaras, Petras Klimas ir Jadvyga Chodakauskaitė, kurios svarbiausios pareigos buvo sekti visą gaunamą iš Vokietijos spaudą*“ (p. 111). Netrukus ji išvyko Šveicarijoni, įgaliota Berne įsteigti Lietuvos informacinį biurą. Šveicarijoje aktyviai veikęs, biuletenius apie Lietuvą įvairiomis kalbomis leidęs Juozas Gabrys-Paršaitis sutiko ją nesvetingai. Vis dėlto „*mokėdama rusų, lenkų, vokiečių bei prancūzų kalbas ir būdama charizmatiška asmenybė, ji greitai užmezgė kontaktus su svarbiausių Šveicarijos informacijos biurų vadovais*“ (p. 112). Kurį laiką jai teko pavaduoti Lietuvos atstovą Šveicarijoje Vladą Daumantą, nors tik laikinai, bet, pažymi autorė, anuomet moteris diplomatinėje tarnyboje buvo retas atvejis. Jadvyga padėjo ir seseriai Sofijai su vaikais gauti Šveicarijos vizas – Smetona 1919 m. pradžioje išsiuntė šeimą užsienin dėl bolševikų grėsmės. Jadvyga talkino Lietuvos delegacijai Paryžiuje per Taikos konferenciją. Už Lietuvos vardo palankų viešinimą spaudoje, Chodakauskaitei susitarus su įtakingu Paryžiaus dienraščiu *Le Matin*, teko nemažus pinigus pakloti, „*šis susitarimas jaunos Lietuvos biudžetui kainavo labai daug – 50 tūkst. frankų*“ (p. 116). Žavi, inteligentiška, sumani panelė nestokojo dėmesio: „*Tuo metu Jadvygai simpatijas reiškė ne tik P. Klimas, B. K. Balutis, kiti kolegos, bet ir tiesioginis viršininkas A. Voldemaras*“ (p. 119).

Į Vilnių 1918 m. grįžusiems Juozui Tūbeliui ir Martynui Yčui laikiną prieglobstį suteikė Smetonų šeima. Tūbelis kartu su Yču, Smetona, Voldemaru, Stasiu Ši-

lingu ir grupele kitų tapo nuosekliu tautininku (taigi įsitvirtinimas pirmosiose valdžios pozicijose tautininkų „režimo“ laikotarpiu buvo ne atsitiktinis, ne iš giminytės kilęs). Agronomas Tūbelis iškart įsitraukė į valstybinę veiklą – buvo Lietuvos Tarybos kooptuotas į Finansų komisiją, talkino Švietimo komisijai, kartu su Petru Variakoju ėmėsi redaguoti *Lietuvos aidą* priedą „Mūsų ūkis“, 1923–1925 m. su bendradarbiais leido laikraštį *Lietuvos dirva*. 1918 m. lapkritį sudariusi laikinąją Vyriausybę, jos vadovas Augustinas Voldemaras žemės ūkio ir valstybės turtų ministru (krikdemams atšaukus numatytąjį Aleksandrą Stulginskį) paskyrė Tūbelį. Jau gruodį sudarytoje Mykolo Sleževičiaus Ministrų kabinetas Tūbeliui patikėjo tą patį portfelį. Bolševikams veržiantis į Vilnių, 1919 m. pirmomis dienomis Vyriausybė evakavosi į Kauną. (Vokietijos kariuomenės paskutiniai likučiai tik tų metų liepą – laimeit? – paliko Lietuvą). Kaunas anuomet buvo dar menkai „civilizuotas“. Ne itin gausūs užsienio šalių atstovai (bent pradžioje ne paties aukščiausio diplomatinio rango) susižavėjimo juo nereiškė. Jakubavičienė cituoja Danijos konsulo Eriko Bieringo žodžius: „*Lietuvos sostinė daro mažo, tikrai vargingo ir aptriušusio Rusijos provincijos miesto įspūdį*“ (p. 149).

Tūbelių namai. XX a. 4 dešimtmetis. P. Kuhlmanno archyvas

Tarpukariu, bent jau iki 1926-ųjų perversmo, vyriausybė „griuvinėjo“ gana dažnai, 1919 m. kovą suformuota trečioji. Tūbelis į ją nepakviestas, bet ketvirtojoje nuo 1919 m. balandžio iki spalio vadovavo Švietimo ministerijai, penktojoje šalia Švietimo prisidėjo Žemės ūkiui ir valstybės turtų portfelis. Šiai vyriausybei 1920 m. birželio 12 d. atsistatydinus, Tūbelio ministeriavimas vėl trumpam nutrūko, žinoma, aktyvios profesinės ir visuomeninės veiklos jam nestigo. Štai 1921 m. sausį su bendraminčiais įkūrė Lietuvos agronomų sąjungą, organizavo kooperatyvus: „*Didieji J. Tūbelio projektai – „Lietūkis“, vėliau „Maisto“ bendrovė ir „Pieno centras“.* Tačiau jie buvo sukurti ne per vieną dieną“ (p. 135).

Bet laikas stabtelėti, pažvelgti atgalios, atitrūkstant nuo valstybės reikalų. „1920 m. pradžioje atlikusi pavestas politines užduotis Jadvyga kartu su kitais Lietuvos delegacijos nariais iš Paryžiaus sugrįžo į laikinąją sostinę tapusį Kauną“ (p. 145). Jai jau dvidešimt devyneri. Lietuvoje atsidūrė... prieš pat savo vestuves. Matyt, romantiškasis periodas nedokumentuotas, nes kone kaktomuša atsitrenkiamie į faktą – Jadvygą Chodakauskaitę ir Juozą Tūbelį Vytauto Didžiojo bažnyčioje 1920 m. vasario 7 d. sutuokė kun. Juozas Tumas (Vaižgantas). Tūbelienės darbas ministerijoje nutrūko, kai laukėsi pirmagimės – Marija Rima Tūbelytė gimė 1923 m. lapkričio 5 d., patyrusi traumą (gydytojo replių užspaustas nervas sukėlė negalią visam gyvenimui, bet, regis, netapo kliūtimi saviraiškai ir aktyviam gyvenimui – suaugusi dukra tapo dailininke). Marijos Tūbelytės-Kuhlmann atsiminimai, jos sūnaus pasakojimai – svarbus šio leidinio šaltinis. Ji liudijo niekad nemačiusi tėvų pykstantis, vis dėlto mamą vadino „diktatore“, tiesa, tėvas į šią diktatūrą nekreipdavęs dėmesio. Matyt, „šeimininis autoritarizmas“ visuomeninėje ir profesinėje sferoje reiškėsi reikliu principingumu, štai prieš pasitraukdama iš URM „Jadvyga demaskavo kontrabandos verslu besiverčiančius kolegas“ (p. 291). Galima nujauti, kad jiedu gyveno kiek atitrūkę vienas nuo kito – Juozas iki išnaktų užtrukdavo darbe, Jadvyga, greta motinystės, ėmėsi visuomeninės veiklos (juk patarnautojų, pavyzdžiui, virėją, tokio aukšto rango šeima „privalejo“ turėti). Skyrėsi ir kultūriniai poros interesai – Tūbelis,

nors pasinėręs į darbus, mėgo skaityti, o Jadvygą knygos ne itin domino, ji buvo teatro, operos gerbėja (ir mažąją Mariją neretai pasiimdavo kartu, tiesa, po pirmo veiksmo vesdavosi namo). Valstybės teatro lankytojai Tūbelius matydavo ir Prezidento Smetonos ložėje.

Po 1926 m. perversmo Tūbelis tapo nepamainomu Prezidento talkininku. 1927 m. gegužę Voldemaro vyriausybėje jis tapo finansų ministru, autorė šį paskyrimą vertina „*kaip labai sėkmingą visai valstybei*“ (p. 228). Smetona vėliau pripažins – „*Lietuva tik Tūbeliu gyva*“. Prezidentas 1929 m. rugsėjo 23 d. paskyrė Tūbelį Ministru Pirmininku (vietoj Voldemaro). Nors vyriausybės keitėsi, trijų iš eilės vadovas (kartu ir finansų ministras) buvo Tūbelis – iki 1938 kovo 24 d. priverstas (skirti naują Ministrą Pirmininką teko Tūbeliui sunkiai susirgus).

Pagrindiniais valstybės valdymo klausimais jiedu sutarė, tad ne „svainystė“ lėmė artimus santykius, paramą vienas kitam. Knygos autorė tvirtina, kad Tūbelis nepagrįstai laikomas vien „gaspadoriumi“, apolitišku žmogum. Jo politišumą liudija tvirta pozicija Vilniaus klausimu, jis „*nė girdėti nenorėjo apie jokias nuolaidas lenkam*“ (p. 266). Klaidingą „nesidomėjimą“ ir pan. įspūdį kai kam galbūt sudarydavo Tūbelio kuklumas, nenoras atsidurti dėmesio centre. Jo nuoseklumas, poreikis išsamiai nušviesti kiekvieną konkretų klausimą daugeliui gal atrodė nuobodus (štai pranešimus Tautininkų sąjungoje skaitydavo porą valandų ir ilgiau). „*J. Tūbelis atsakingai ėjo Lietuvių tautininkų sąjungos valdybos pirmininko pareigas (1931–1938), buvo autoritetingas tautininkų partijos vadovas ir aktyviai padėjo Lietuvoje įtvirtinti tautininkų režimą*“ (p. 282). (Tautininkų sąjunga įkurta 1924 m. rugpjūtį, susijungus 1916 m. suburtai Tautos pažangos partijai ir Lietuvos žemdirbių sąjungai). Seimo posėdžiai Tūbeliui, kuris laikėsi „ūkiškų“ nuostatų, atrodė betikslis laiko švaistymas, „*priimtinausia valdymo forma esamomis Lietuvos aplinkybėmis buvo stipri Prezidento institucija su jam pavaldžiu Ministrų Kabinetu*“ (p. 289).

Tūbelis laikėsi konservatyvios finansinės nuostatos – neišleisti daugiau negu uždirbama, iš paskutiniųjų stengėsi išlaikyti lito stabilumą. Abejojo dėl sumų, skiriamų kariuomenės modernizavimui, bet, regis, tam nesipriešino.

Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio proga

1928 m. Tūbelis įvertintas Ldk Gedimino 3 laipsnio ordinu.

Lietuvos tarptautinėje ir vidaus politikoje ne viskas buvo sklandu. Štai 1934 m. birželį surengtas volde-marininkų (iš aktyvaus politinio gyvenimo išstumto Voldemaro rėmėjų) pučas. Jo organizatoriams skirtą mirties bausmę Prezidentas vėliau pakeitė kalėjimu. Tais metais surengtas ir nacionalsocialistinių partijų, susibūrusių Klaipėdoje, veikėjų teismas. Neramumų nestigo ir ūkiniame gyvenime. 1929 m. prasidėjus ekonominei krizei, žemės ūkio produktų kainos krito, prasidėjo protestai. 1935 m. kilo Suvalkijos ūkininkų streikas, kuriam numalšinti pasitelkta policija, valstybės saugumo agentai ir pan. Buvo nuteistų mirties bausme. Vyriausybei teko ieškoti išėities, kai Vokietija atsisakė pirkti (kaip buvo sutarta) eksportui išaugintas žąsis, privalomai jų „atsivalgyti“ teko valstybės, savi-valdybių tarnautojams... Autorė pabrėžia: „*J. Tūbelis, kurio rankose dešimt metų buvo visos valstybės turtai, nė karto „nepaslydo“, nesusigundė paversti valstybės iš-teklių asmeniniais turtais*“ (p. 250).

Pripažįstama, kad savo vyrams – valstybės galvoms – nemenką įtaką darė seserys Sofija Smetonienė ir Jadvyga Tūbelienė. „*Gurkšnodamos kavą jos pasidalydavo „miesto žiniomis“, ir šios pakoreguodavo daugelio Kauno žymesnių valstybės veikėjų biografijas*“ (p. 295). Tūbelienė buvo ilgametė 1928 m. įkurtos Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos pirmininkė, nekart šiai sąjungai atstovavo konferencijose užsienio šalyse. 1929 m. kartu su kitomis visuomenininkėmis (Sofija Čiurlionienė ir kt.) įkūrė Lietuvos moterų tarybą, vienijančią moterų draugijas. Jadvyga buvo vienintelė moteris, išrinkta į Kauno miesto tarybą (1934). Aktyviai veikė ir Sąjungos Vilniui vaduoti moterų sekcijoje. Tad dukra Marija prisiminė motiną nuolatos skubančią – tai į kokią posėdį, „*tai į kokią neišvengiamą labdaros ar diplomatinę arbatėlę*“ (p. 300). 1938 m. Vyriausybė paskyrė ją atstove į Tautų Sąjungos Patariamąją komisiją socialiniams klausimams spręsti (buvo progų ir Ženevoje apsilankyti).

1932 m. šeima įsikėlė į „Pienocentro“ bendrovės rūmus Laisvės alėjoje. Marija sakė: „*Beveik kiekvieną mėnesį pas mus vykdavo priėmimai ir oficialios vakarienės,*

į kurias būdavo kviečiami vyriausybės, o kiek rečiau – ir diplomatinio korpuso nariai“ (p. 161). Be „privalomų“ banketų, Tūbelis, nors laikėsi kuklaus, asketiško gyvenimo būdo, į savo namus kviesdavo giminaičius, pats irgi dalyvaudavo jų šventėse (regis, artimieji buvo likę daugiausia gimtineje Augustinavoje).

Kaunas gana veržliai vadavosi iš „*Rusijos provincijos miestelio*“ įvaizdžio. Laikinoji sostinė, vis kylant modernistinės architektūros namams, net „mažuoju Paryžiumi“ būdavo pavadinama. 1929 m. įvestas centralizuotas vandentiekis ir kanalizacija!.. Ne vienas asmuo, užimantis aukštas pareigas, ėmė statytis komfortabilus, išvaizdžius namus (štai paskaitę Vaižganto „*šeimyninio susirašinėjimo*“ leidinį „Iš širdies ir tikru reikalu“, detaliai sužinosime, kaip vyko jo dukterėčios Bronės ir jos vyro Petro Klimo namo statybos, kurių priežiūrą diplomatas, rezidavęs Paryžiuje, patikėjo „dėdei“ kunigui). Statyti namą Žaliakalnyje 1932 m. ėmėsi ir Tūbeliai, bet ne tiek jis, kiek ji – Juozas ne tik nesikišo, bet, regis, ne itin tuo reikalu domėjosi. Griežta akimi viską, pradedant architekto planais, prižiūrėjo Jadvyga. 1934 m. name jau įsikurta. Šalia didelio dviaukščio užteko žemės sodui, pievelei. „*Sodo priežiūrai Jadvyga pasamdė daržininką, tačiau mėgo ir pati pasikapstyti*“ (p. 180). Name, be visų kitų „šeimynykščių“ (pavyzdžiui, Mariją namuose mokišios mokytojos), kambarėlį turėjo ir Ministro Pirmininko adjutantas. Asmeninis (t. y. tarnybinis) Tūbelio vairuotojas prireikus (ar panorėjus) pavėžėdavo ir p. Tūbelienę su dukra. Privačiai mokyti Marijos ateidavęs dailininkas Petras Kalpokas.

Žavioji Tūbelienė turėjo ne vieną gerbėją. „*Ilgiausiai dėl Jadvygos dūsavo ilgametis Didžiosios Britanijos atstovybės reikalų patikėtinis Tomas Hildebrandas Prestonas (Thomas Hildebrandt Preston)*“ (p. 216). Atrodo, abu svainiai – Smetona ir Tūbelis – nemėgo „vakarėlių“, o seserys mielai atstovaudavusios valdžios vyrams. Štai Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėms Hughe'o M. Knatchbullo-Hugesseno vertinimas: „*Iš dabartinės Lietuvos vadovybės Prezidentas neina niekur; Ministras Pirmininkas eina tik labai retais, išimtiniais atvejais, nors jų abiejų žmonos mielai priima užsienio atstovų pakvietimus*“ (p. 223).

1934–1937 m. Tūbelienė turėjo progų oficialiai lankytis Ženevoje – atstovavo Lietuvai prie Tautų Sąjungos veikiančioje organizacijoje „Saugokit vaikus“ (*Save the Children*). 1938 m. vasario 16 d. ji apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 3 laipsnio ordinu.

Neskaičiuodamas darbo valandų, mažai miegodamas (be to, smarkiai rūkydamas) Tūbelis nualino savo sveikatą. Tūbelienei tekdavo imtis iniciatyvos ir vežti tiek vyrą, tiek dukrą gydytis į sanatorijas Šveicarijoje. Ten ir pati ilgesniam laikui apsidavusi, nuvykdavo Paryžiu, aplankydavo pasiuntinio Klimo šeimą (su Petru Klimu, tarnybos reikalais atvykdavusiu Kaunan, mielai bendraudavo ir Tūbelis). Vieną vasaros mėnesį Tūbeliai išsinuomodavo vilą Palangoje – kurortaudavo dažnai tik Jadvyga su dukra, Juozas atvykdavo nebent kelioms dienoms (ir tai skubėdavo ne lepintis pajūry, o lankytis įvairiose Žemaitijos vietose). Pasak Marijos, dažną rytą mama su Prezidentu Smetona jodinėdavo pajūriu, žaisdavo tenisą, vėliau visa pažįstamų kompanija eidavo prie jūros. Pas Tūbelius užsukdavo kun. Juozas Tumas-Vaižgantas, vasarojantis irgi Palangoje, apsidavo iš Paryžiaus atvykusi Bronė Klimienė su vaikais Egle ir Petru...

Tūbelio sveikata 1938 m. smarkiai pašlijo, žmona nuvežė jį Šveicariją į sanatoriją. Netrukus buvo perkeltas į ligoninę Ciuriche, bet ir čia „*vis skaitė laikraščius ir be galo laukė kokių nors žinių iš savo draugų apie Konstitucijos priėmimo eigą*“ (p. 310). Vladas Mironas, Tūbelienės paprašytas atvykti (matyt, ne tiek kaip kunigas, kiek kaip artimas žmogus), rado ligonį lyg ir pagerėjusį. Jadvyga nuskubėjo aplankyti dukros. „*Bet pargrįžus Poniai šypsodamasis pareiškė, kad jam vėl blogai darosi*“ (p. 313). Gal tame „šypsodamasis“ atsispindi visa šio pasišventėlio Lietuvai esmė? 1938 m. kovo 24 d. Tūbelis atleistas iš Ministro Pirmininko pareigų – oficiali formuluotė, kad atsistatydino, kovo 19 d. Lietuvai priėmus Lenkijos ultimatumą, reikalaujantį užmegzti diplomatinis santykius (apie šią „priežastį“ Tūbeliui nepranešta, pripažinimas, kad Vilnius *de facto* priklauso Lenkijai, būtų jam buvęs pernelyg skaudus smūgis). Tūbelis dar grįžo iš Šveicarijos į Kauną, žmonai rūpestingai prižiūrint, laikantis namų režimo, sveikata kiek pasitaisė. Iš pradžių Vlado Mirono vyriausybėje jam dar skirtos žemės ūkio ministro, bet

nuo spalio – Lietuvos banko valdytojo pareigos, matyt, reikalavusios mažiau „dalyvavimo“. „*Jadvyga taip pat suprato, kad vyrui pats laikas būtų palikti didžiąją politiką ir užsiimti ūkininkavimu*“ (p. 316). Todėl nusipirktas ūkis ar dvarelis Linksmakalnyje prie Kauno. Deja, netikėtai užklupus gripui, Tūbelis 1939 m. rugsėjo 30 d. mirė. Suprantama, surengtos valstybinės laidotuvės, šalyje paskelbtas gedulas. Galima neabejoti Prezidento Smetonos žodžiu, ištartų prie kapo, nuoširdumu: „*Kito tokio draugo, koks Juozas man buvo, aš neturiu. Jis man ne tik draugas, bet ir artimiausias asmuo valstybės darbe ir mano gyvenime*“ (p. 321). Tūbelis palaidotas senosiose kapinėse (prie Vytauto prospekto).

Po Tūbelio mirties jo našlei skirta 600 litų, našlaitei Marijai – 200 litų mėnesinė pašalpa. 1939 m. spalį Lietuvai atgavus Vilnių, Jadvyga tapo Vilniaus kraštui remti Raudonojo kryžiaus moterų sekcijos ir koordinavimo komiteto pirmininke. Taigi jai „*pasiūlyta tarnyba ir galimybė kuriam laikui kartu su dukra išvykti į savo jaunystės miestą Vilnių*“ (p. 326). Ten organizavo pagalbą karo pabėgėliams iš jau okupuotos Lenkijos.

Net pagalvojau, likimas buvo gailestingas tiems Valsybės veikėjams, kurie Amžinybėn iškeliavo 1940-ųjų išvakarėse. Netrukus užgriuvo sovietų birželio 14-osios ultimatumas... Prezidentui Smetonai ir jo šeimai traukiantis, Tūbelienė iš pradžių ketino likti Lietuvoje, laimei, galiausiai paklausė draugų raginimo bėgti – „*J. Tūbelienė ir jos duktė buvo NKVD areštuotinių asmenų sąrašė*“ (p. 330). Jos traukėsi su dviem nedideliais lagaminais, „*tarsi tik savaitgaliui*“, namie palikusios visą turtą (ir šeimos nuotraukų Marija vėliau, jau JAV, prašė iš draugų, susipratusių pasiimti albumus). Birželio 18-osios rytą jos išvyko į Berlyną kone paskutiniu traukiniu (kitą dieną traukiniai užsienin buvo sustabdyti). Jadvyga dar naudojosi diplomatinio pasu, išduotu jai kaip Raudonojo Kryžiaus atstovei. Žinoma, Lietuvoje likęs turtas buvo nacionalizuotas. Tūbelienė su dukra netrukus pasiekė Šventaičio kurortą prie Mozūrų ežero, kur buvo „valdiškai“ įkurdintas Smetona su šeima. Rugsėįj Prezidentas kreipėsi į JAV ambasadą vizų ne tik savo šeimai, bet ir svainei su dukterėčia. Ir Jadvyga, ir Smetonos sulaukdavo užtarimo, paramos iš Kaune rezidavusių užsienio

šalių atstovų. Ilgon kelionėn į JAV leidosi 1940 m. rugsėjo vidury – iš Berlyno lėktuvu (su planuotais persėdimais ir neplanuotais – dėl gedimo – sustojimais), po to rugsėjo pabaigoje laivu iš Lisabonos. JAV pasiekė spalio 13 d. Žinoma, Tūbelienė iškart kreipėsi į Lietuvos įgaliotąjį ministrą Vašingtone Žadeikį (mūsų diplomatai savo statusą ne vienoje šalyje išlaikė), taip pat ir dėl reguliarių finansinių išmokų (matyt, tikėjosi, kad jos „*diplomatiniam statusui*“ tokios priklausos). Bet Žadeikis pasiūlė Smetonai iš jam kas mėnesį išmokamų 800 dolerių skirti 150 Tūbelienės našlės pensijai, įtraukiant tai į Prezidento algalapį. Smetona, nenuostabu, išžiūdė ir atkirto: jis remias svainę, tačiau tai ne teisinė, o „*dorinė pareiga*“. Vėliau Tūbelienė Žadeikiui ir dėkos už paramą, be kurios nebūtų galėjusi pasidaryti reikalingos operacijos, ir karčiai priekaištaus, kad jai su dukra nesuteikia pagalbos, ir lankysis – gal užgniaužusi nuoskaudą? – jo namuose. Jadvyga Amerikoje ėmėsi aktyvios visuomeninės veiklos, labiausiai remdamasi savo kaip Sąjungos Vilniui vaduoti garbės pirmininkės statusu. Keliavo po lietuvių kolonijas (remiama tautiečių), sakė kalbas, nušviesdama beviltišką Lietuvos padėtį, sutraukdavo ir sudomindavo gausias auditorijas. Argumentuodavo ir Smetonos pasitraukimą (nemaža išėivijos, ypač kairiosios, dalis smerkė šį Prezidento žingsnį): „*A. Smetona bėgęs iš Lietuvos, nes prieš akis buvusios tik dvi išeitys – arba bėk, arba mirk*“ (p. 353). Ją skaudžiai žeidė, kad lietuvių komunistai laikraščiuose pila purvą ant Smetonos ir jo artimųjų, tad prasidėjus karui tarp Vokietijos ir SSRS net svarstė galimybę grįžti į Lietuvą, vis dėlto plaukti laivu jau buvo pavojinga.

Diplomatinis pasas Tūbelienei irgi tapo problema – pasirodo, įsidarbinti JAV galėjo tik imigrantai, turintys imigracinius dokumentus. Vis dėlto galiausiai (bene 1943 m.) Jadvygai pavyko ir nuo tada jos karjera klostėsi gana sėkmingai. Pirmiausia tapo rusų kalbos mokytoja prestižinėje Berlitzo instituto užsienio kalbų mokykloje Niujorke. (1943 m. reikšmingi ir Marijai Tūbelytei – ji Čikagos uniuersitete įgijo meno istorijos bakalauro laipsnį, po poros metų tapo magistre). Tūbelienę labai prislėgė svainio Smetonos žūtis 1944 m. (Sofija ir Antanas Smetonos su

sūnaus Juliaus šeima buvo įsikūrę Klivlande – name kilus gaisrui išsigelbėjo visi, išskyrus Prezidentą).

1950 m. kovo 21 d. Jadvygai Tūbelienei ir jos dukrai Marijai suteikta JAV pilietybė. Tūbelio našlė tapo Jadvyga Anna Tubelis. Marija 1948 m. ištekojo už vokiečių kilmės inžinieriaus chemiko Kurto Kuhlmano, 1952 m. susilaukė sūnaus Peterio. Jadvygai, tapusiai piliete, atsivėrė ir valstybinių įstaigų durys – ji tapo rusų kalbos dėstytoja Vašingtono specialiosios paskirties užsienio kalbų mokykloje JAV karininkams, dirbo čia iki 1972 m. Pakankamai geras uždarbis leido ir pakeliauti, per atostogas mėgo lankytis Europoje, susitikdavo su „Smetonos laikų“ bičiuliais: „*Nuskridusi į Romą, J. Tūbelienė apsisitodavo pas Lozoraičius Lietuvos atstovybėje Vatikane, išlikusioje per visą sovietų okupacijos laikotarpį*“ (p. 398).

Seserys Sofija ir Jadvyga būtų šoką gavusios, jei būtų sužinojusios tiesą apie Lietuvoje likusį brolių Tada Chodakauską: 1945 m. gruodį suimtas palūžo, sutiko bendradarbiauti su KGB. „*Garsiausia operacija, kurioje dalyvavo T. Chodakauskas, įvykdyta 1949 m. gegužės 1 d., tuomet ties Palanga čekistai suėmė Vakarų žvalgybos bei rezistencijos atstovų desantą, vadovaujama Jono Deksnio*“ (p. 376).

Su Lietuvoje likusiais giminėmis ir pažįstamais Jadvyga galiausiai ėmė susirašinėti – pasirašydama ne savo pavarde, siųsdama laiškus per kitus žmones. Atsirado ir svarbus reikalas – jos vyro palaikų perlaidojimas Panemunės kapinėse, tuo rūpinosi Tūbelio seserų vaikai, o Jadvyga prie naujo paminklo prisidėjo siuntiniais. Mat 1959 m., „*tenkinant gyventojų pageidavimus*“, nutarta „perkelti“ senąsias kapines (kurių adresas jau buvo Lenino pr.): „*Kapinės buvo išlygintos su buldozeriu, nuverstas ir sulygintas S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejus*“ (p. 387).

Išėjusi į pensiją, Tūbelienė apsigyveno Floridos valstijoje prie Ramiojo vandenyno pakrantės, palaikė ryšius bent jau laiškais su seserimi Sofija, jos vaikais ir anūkais. Su dukra Marija ir žentu bendrauti irgi dažniausiai teko laiškais – po dešimtmečio (1957–1967), praleisto Portlende, Origono valstijoje, jiedu įsikūrė Tolimuosiuose Rytuose, mat Kurtui pasiūlyta vadovauti įvairiems projektams iš pradžių Taivane, paskui Japonijoje (Marija, pasukusi dailininkės keliu, surengė keletą parodų ir vienoje, ir kitoje

Marija TŪBELYTĖ-KUHLMANN. *Portlando panorama, žiūrint pro dailininkės studijos langą. 1962*

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcija

šalyje). Beje, Marija Kuhlmann yra parašiusi ne tik vaikystės atsiminimų, bet ir grožinių kūrinių, regis, „*trumpas romantiškas istorijas moterų pamėgtiems literatūriniam žurnalams*“ (p. 421). Išleido knygų ir lietuvių kalba. Kuhlmannų šeimoje buvo bendraujama angliškai, tačiau tai nesumenkino Marijos lietuviškojo patriotizmo. Sūnaus liudijimu, Marija kasmet, pasipuošusi tautiniais rūbais, švęsdavo Vasario 16-ąją, „*buvo paveldėjusi savo tėvo užsispyrimą ir nepasitikėjimą lenkais ir komunistais*“ (p. 422).

Sulaukusi 90 metų, Tūbelienė apsigyveno lietuviškuose Nekalto Prasidėjimo seserų kongregacijos slaugos namuose Putname, Konektikuto valstijoje. Tuo metu į pensiją išėjęs žentui, Kuhlmannų šeima 1986 m. grįžo į JAV, įsikūrė Sent Piterseberge, Floridos valstijoje, kur rado aktyviai veikiančią Lietuvių klubą.

Jadvyga Tūbelienė mirė 1988 m. spalio 4 d., sulaukusi 97-erių.

1991 m. Marija pirmą kartą po išvykimo 1940 m. (o jos sūnus Peteris išvis pirmą kartą) apsilankė Lietuvoje. Netrukus jai suteikta Lietuvos pilietybė, ji tapo Lietuvos dailininkų sąjungos ir Lietuvos rašytojų sąjungos nare. Po to Lietuvoje viešėjo ne kartą, būta ir iškilmingų progų – štai 2001 m. ant Tūbelių namo (kur pokariu veikė meno mokykla) fasado atidengtas Juozo Tūbelio bareljefas. Autorė pažymi, kad „*Marija siekė atkurti nuosavybės teises į tėvams priklausiusį turtą*“ (p. 423), bet įvardija tik

atkurtas teises į buvusią nuosavybę Rokiškio rajone. Marija mirė 2014 m. gegužės 3 d. Sent Piterseberge, palaidota, kaip buvo pageidavusi, šalia tėvo Juozo Tūbelio Panemunės kapinėse. Surengęs Kaune mamos darbų parodą, „*P. Kuhlmannas padovanojo Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui 66 paveikslus, o Istorinei Prezidentūrai Kaune – nedidelį Tūbelių šeimos archyvą*“ (p. 429).

Istorikai nemėgsta savo herojų pristatyti „beletristiškai“, t. y. nuosekliai chronologiškai, todėl jų biografijas, veiklą „preparuoja“ teminiais blokais – taip yra ir šiuo atveju. „Eilinis“ skaitytojas, t. y. ne kolega istorikas, gali nekart ir sutrikti dėl neišvengiamų persiklojimų, užbėgimų į priekį, kai teminiai faktai nekart pažeriami dar prieš temai skirtą skyrių. Štai šiame leidinyje skyrius „Ministro Pirmininko pareigos“ eina ne tik po asmeninio-šeimyninio gyvenimo nušvietimo, bet ir, sakyčiau, keistokai po skyriaus „Juozo Tūbelio sprendimai finansų ir ekonominėje politikoje“ – juk šie daugiausia ir buvo priimti, vadovaujant Vyriausybei.

Aš savavališkai mėginau laikytis chronologinės pasakojimo sekos.

Knyga labai praturtino žiniomis apie šią didžią (Pirmosios) Lietuvos Respublikos porą. Bet užkliuvo ir faktinės logikos spraga: „*J. Tūbelienė gan artimai bendravo su trečiąją jo [Dovo Zauniaus – A. P.] žmona, Valstybės teatro operos dainininke Vince Jonuškaite, tad J. Tūbelis tapo D. Zauniaus vyresniosios dukters Augustės krikšto tėvu*“ (p. 214). Augustė, Dovo Zauniaus ir jo pirmosios, anksti mirusios žmonos dukra, gimė 1921 m. Rygoje, tad kuo čia dėta pažintis su Jonuškaite? Labiau tikėtinas tolimesnis autorės teiginys, kad „*vėliau Zauniai [t. y. Jonuškaite-Zaunienė su vyru – A. P.] pakvietė J. Tūbelienę būti jų sūnaus krikšto motina*“ (p. 214). O Tūbelis, regis, iš tiesų buvo Marijos ir Dovo Zaunių dukters Augustės krikštatėvis.

Leidinyje gausiai iliustruotas – Jadvygos ir Juozo nuotraukas, portretus papildė ir artimųjų, bendražygių veidai, reikšmingų miestų vaizdai; vizualiai paliudytas Jadvygos bei dukters Marijos gyvenimas emigracijoje, pateikiama keletas Marijos paveikslų reprodukcijų.

Tai vertingas leidinys, suteikiantis galimybę ne tik artimiau susipažinti su Tūbelių pora, bet ir apžvelgti bendrą (Pirmosios) nepriklausomos Lietuvos panoramą. ■

Kęstutis PULOKAS

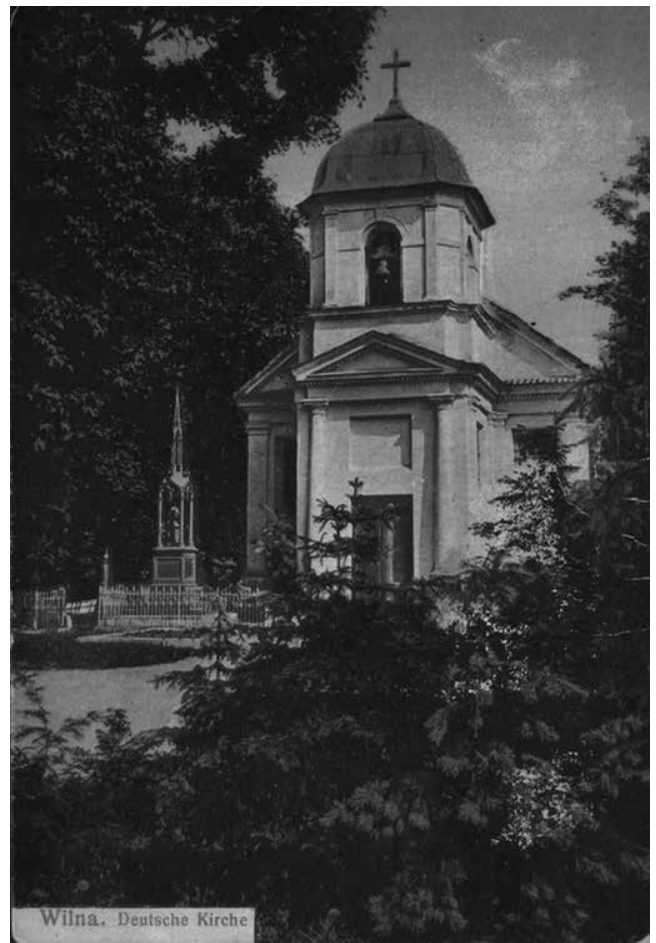
ISTORINĖS VILNIAUS EVANGELIKŲ LIUTERONŲ KAPINĖS ANT TAURO KALNO

Lapkričio pabaigoje, paskutinį bažnytinių metų sekmadienį, evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų bažnyčios mini Amžinybės, arba Mirusiųjų prisiminimo, dieną. Galbūt jau kitais metais Vilniuje ši diena bus paminėta ir renovuotame Liuteronų sode, istorinėse kapinėse ant Tauro kalno.¹ Liuteronų sodo teritoriją planuojama paversti memorialinio pobūdžio ramaus poilsio erdve, kurioje lankytojai būtų supažindinami su šios vietos istorija.² Pusantro šimto metų veikusios kapinės buvo sunaikintos sovietų okupacijos metais.

Šiandien istorinių kapinių ant Tauro kalno atminimo įamžinimu rūpinasi Vilniaus evangelikų liuteronų parapija, atsikūrusi 1988 m., ir sostinės savivaldybė. Miesto plėtros departamentas 2019 m. birželio 10 d. pristatė visuomenei Vilniaus evangelikų liuteronų senųjų kapinių komplekso teritorijos sutvarkymo projektą. Pastaraisiais metais vykdyti archeologiniai tyrimai. Dar 1996 m. Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija lietuvių ir vokiečių kalbomis išleido sostinės evangelikų kapinių istorijai skirtą menotyrininkės Audronės Kasperavičienės parengtą bukletą „Evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų kapinės Vilniuje“. Vėliau apie būtinybę įamžinti istorinių kapinių atminimą sostinės visuomenei ir savivaldybės institucijoms priminta ne kartą.

Evangelikų liuteronų parapija Vilniuje įsikūrė XVI a. viduryje, bažnyčia nuo 1555 m. veikia sostinės Vokiečių gatvėje. Netrukus atsirado ir konfesinių kapinių poreikis. Apie pustrėčio šimto metų Vilniaus evangelikai liuteronai buvo laidojami senosiose kapinėse dabartinėje Liejyklos gatvėje. Jas savo rūmų parke 1556 m. įkūrė kunigaikštis Mikalojus Radvila Juodasis.

XVIII a. pabaigoje imta galvoti apie naujas kapines. Vilniaus miesto tarybos narys, liuteronas Gotfrydas Hanas (*Gottfried Hahn*) 1798 m. birželio mėnesį nupirko sklypą tuometiniame priemiestyje ant Pamėnkal-

Didžioji kapinių koplyčia Pirmojo pasaulinio karo metais

nio (Tauro) kalno ir 1803 m. pastatydino jame kapinių priežiūrai skirtą mūrinį namą. 1808 m. miesto valdžia būsimųjų kapinių sklypą praplėtė, visas jo plotas buvo daugiau kaip 1,3 ha. Manoma, kad projektuojant naujasias kapines prisidėjo architektas Karolis Šildhauzas.

Laidoti šiose kapinėse pradėta 1809 m. Į jas iš senųjų kapinių perkelta ir dalis vertingiausių antkapių bei antkapinių lentų. Šie XVI–XVIII a. antkapiniai paminklai buvo seniausios Vilniuje. Tarp jų – garsiosios Vorbekų-Letovų giminės XVI a. antkapiai, Lietuvos evangelikų liuteronų superintendente, žymaus pamokslininko Samuelio Dambrovskio (1577–1625), LDK asesoriaus ir Konsistorijos pirmininko Andriaus Miolerio (†1780), LDK kariuomenės papulkininkio Tobijo Bicevičiaus (†1785) antkapinės plokštės. Pastarojoje akrostichu lenkų kalba įrašyta epitafija:

*Tu, kuris šį kapą greit aplenkti ruošiesi,
O, sustok, praeivi! Pamąstyk, ar spėsi
Bent susivokti – Dievo valios nepakeisi
Ir, kaip visi, į juodąją nebūtį eisi.
Ak! – tas, kuris čia guli, per greit iškeliavo.
Širdį seseriai skauda, gedi dėdės savo
Baisiai liūdni vaikaičiai. Tik paminklas baltas
Iškilo čion gražiausias, kur jo kapas šaltas.
Cit! – tau jau parūpo jo pavardė ir vardas?
Eiles tuomet ištirki, ypač pirmas raides –
Viską pasakys jos, o jei pasidomėsi,
Iš arčiau papulkininkį pažinti galėsi.
Čia, šiame kalnely, dabar jis liko vienas.
Mirė 1785 metų rugsėjo 20 dieną.³*

Stačiakampio formos kapinių sklypą 1810 m. apjuosė mūrinė tvora. Šalia klasicistinio stiliaus vartų, pastatyta 1819 m., su jų timpane pavaizduota Apvaizdos akimi, pietinėje kapinių pusėje iškilo ligoninė-prieglauda, kapinių tarnybos, duobkasių bei prižiūrėtojo-sodininko būstai. Kapinių plote planingai išvedžioti takai, įrengtos penkios klasicistinio stiliaus koplyčios. Sklypo kompozicija griežtai simetriška su didžiąja koplyčia viduryje, į ją pro vartus vedė centrinė kapinių alėja, apsodinta lapuočiais. Didžioji koplyčia, suprojektuota architekto Karolio Šildhauzo, pastatyta iki 1819 m. Spėjama, kad koplyčios statybos darbus baigė architektas Jozefas Karolis Poussieras, galimai prisidėjęs ir statant gretimas koplytėles-mauzoliejus. Vienanavės didžiosios koplyčios, vadintos ir kapinių bažnyčia, viduje buvo klasicistinio stiliaus altorius su Nukryžiuotojo paveikslu, apaštalu Petro ir Pauliaus skulptūromis šonuose. Viršuje, frontono timpane, pavaizduota Apvaizdos akis. Prie dešinės sienos įrengta sakykla. Koplyčioje buvo vargonai, suolai, nuo lubų leidosi puošnus sietynas. Priešakinėje koplyčios dalyje, virš įėjimo, buvo varpinės bokšto kupolas su kryžiumi, bokšte kabėjo meistro Johano Samuelio Vėberio nulietas varpas. Koplyčios grindyse įmūrytos penkios antkapinės plokštės, perkeltos iš senųjų evangelikų liuteronų kapinių. Dešinėje, išorinėje koplyčios sienoje, buvo įmūryta marmurinė paminklinė lenta su minėtąja eiliuota epitafija-akrostichu.

Kapinių vartai

Didžioji koplyčia buvo aukščiausias, architektūrinėmis formomis turtingiausias, visą kapinių erdvę apie save sutelkiantis statinys, gerai matomas pro vartų arkoje įrengtus ažūrinius metalinius vartus.

Šiaurinėje kapinių dalyje 1830 m. suteiktas atskiras sklypas evangelikams reformatams, kurių senosios kapinės, nuo 1639 m. veikusios Pylimo gatvėje, jau buvo užpildytos. (Vilniaus evangelikų reformatų senosios kapinės Pylimo gatvėje, priešais bažnyčią, paverstą „Kronikos“ kino teatru, galutinai sunaikintos 1983 m., jų vietoje pastatytas monumentas sovietų partizanams. Šiandien Reformatų sodu pavadintoje erdvėje tarp evangelikų reformatų bažnyčios ir istorinių Sinodo rūmų, sostinės savivaldybės rūpesčiu renovuotoje 2021 m., statomas paminklas Lietuvos Reformacijos ir lietuvių raštijos pradininkams. Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija prašo visuomenę toliau aukoti jo statybai.)

Naujajame evangelikų reformatų kapinių plote ant Tauro kalno apie 1835 m. pastatyta Felicijos Bedrut šeimos klasicistinio stiliaus koplytėlė-mauzoliejus. Manoma, kad statinio architektas – Karolis Podčasinskis, suprojektavęs ką tik pastatytą naująją evangelikų reformatų bažnyčią Pylimo gatvėje. 1839 m. vasarą naujosiose evangelikų reformatų kapinėse pusiau slapta perlaidoti tų pačių metų vasario 27 d. Vilniuje sušaudyto sukilėlio Simono Konarskio (1808–1839) palaikai. Šiose kapinėse buvo palaidoti Lietuvos evangelikų reformatų kolegijos prezidentas Konstantinas Volanas (1799–1862), generalinis superintendentas Juozapas Glovackis (1830–1893), generalinis superintendentas Andrius Kadaras (1831–1902), generalinis superintendentas Mykolas Jastržembskis (1858–1938), superintendentas Konstantinas Tumas (1846–1906), kuratorius, Vilniaus mokyklų direktorius Henrikas Kurnatauskas (1809–1889), dailininkas, kolegijos prezidentas Stanislovas Bohušas-Sestšencevičius (1869–1927), gydytojas okulistas dr. Jonas Cumftas (1864–1929), daug kitų žinomų bažnyčios ir visuomenės veikėjų. Atskirai paminėtinas šiandien primirštos anglikoniškos žydų evangelizavimo Barbikano misijos, aktyviai veikusios Balstogėje, glaudžiai susijusios su Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia, superintendentas Piotras Gorodiščius (1884–1941).

Taip atrodė didžiosios koplyčios vidus.

XIX a. pirmojoje pusėje kapinėms buvo būdingi klasicistinių estetinių formų antkapiniai paminklai: kolonos, obeliskai, stelos, portalai. Nuo amžiaus vidurio antkapiuose įsivyravo kryžiaus motyvas, tačiau paminklams ir toliau būdinga formų įvairovė. Čia laidoti ne tik vietiniai, bet ir iš kitų šalių kilę įvairių tautybių mokslo ir meno žmonės, gydytojai, dvasininkai, karininkai, valdžios atstovai: Vilniaus architektas Johanas Vagneris (1742–1811), Vilniaus universiteto filosofijos profesorius Johanas Heinrichas Abichtas (1762–1816), Vilniaus universiteto medicinos profesorius Johanas Frydrichas Niškovskis (1774–1816), Vilniaus universiteto farmakologijos profesorius, Vilniaus medicinos draugijos farmacijos skyriaus steigėjas Johanas Frydrichas Volfgangas (1775–1859), Vilniaus universiteto botanikos sodo direktorius Karolis Vicelis (1796–1830), valstybės patarėjai Petras de Hornas (1771–1847) ir Vilhelmas Saundersas (1794–1838), Vilniaus miesto burmistras Martynas Štrausas (1790–1870) ir jo sūnus, meninės ir teatro fotografijos pradininkas Lietuvoje, dailininkas Aleksandras Štrausas (1834–1896), Vilniaus observatorijos direktorius Albertas Jurgis Fusas (1806–1854), dailininkas Albertas Žametas (1821–1877), Vilniaus universiteto veterinarijos profesorius, ilgametis medicinos draugijos pirmininkas, Vilniaus evangelikų liuteronų parapijos istorijos⁴ autorius Adomas Ferdinandas Adamovičius

(1802–1881), gydytojas, filantropas Julijonas Ticijus (1819–1898), dailininkas Juozapas Marševskis (1827–1874), Lenkijos evangelikų liuteronų generalinis superintendantas, vyskupas, buvęs ilgametis Vilniaus evangelikų liuteronų parapijos kunigas Paulius Voldemaras fon Evertas (1812–1895), ilgamečiai Vilniaus evangelikų liuteronų parapijos kunigai Johanas Jokūbas Nikolajus (*Johann Jakob Nicolai*, čia kunigavęs 1792–1824; šeimos kapavietėje įamžintas ir jo vaikaičio, mirtimi nubaus-to 1863 m. sukilimo dalyvio, Vladislovo Nikolajaus (1836–1863) vardas. Jo ir kitų mirties bausme nubaus-tų sukilėlių palaikus archeologai surado, kai buvo tvarkomas Gedimino kalnas, iškilmingai palaidoti Rusų kapi-nėse 2019 m.). Pminėtini Johanas Brinkas (1837–1897) ir Hermanas Kochas (1843–1918) bei jų šeimų nariai, operos dainininkė Marija Boleslava Skovronska (1894–1934), lietuvių literatūros vertėja į lenkų kalbą Stefani-ja Jablonskienė (1861–1936), rašytojos Ievos Simonaitytės motina Etmė Simonaitytė-Budrienė (1870–1941), Vilniaus universiteto literatūros profesorius Pranas Augus-taitis (1883–1941), operos dainininkas Sergejus Benoni-ščetinovas (1896–1944) ir daugybė kitų.

Kapines puošė kruopščiai prižiūrimi gėlynai ir kiti želdiniai. Antkapių įrašai daugiausia vokiečių ir lenkų, bet

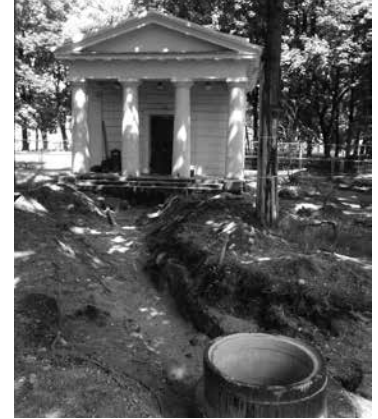
esama lotynų, prancūzų, anglų, rusų, baltarusių, švedų, latvių ir lietuvių kalbomis, rasime ir tokias pavardes: *Bal-truschat, Berent, Broszat, Ziegaut, Curlanis, Gawen, Kal-niet, Kalveit, Kieželis, Liolėit, Motzkus, Pallat, Pascholat, Paulun, Plauscheneit, Radischat, Robneleit, Sakal, Swirklis, Schileit, Szobries, Tepperis, Wallat, Wenck, Willuweit...*

Pirmojo pasaulinio karo metais kapinėse ant Tauro kalno buvo laidojami ir Vokietijos kariuomenės kariai. Jų palaikai tarpukariu perkelti į Vingio kapines, kuriose per Pirmąjį pasaulinį karą laidoti ir civiliai vokiečių tautybės Vilniaus gyventojai. Nuo XVIII a. veikusiame Vingio kapinių komplekse Vokietijos kariai laidoti ir Antrojo pasaulinio karo metais. Okupacinės sovietų valdžios sprendimu Vingio karių kapinės 1948 m. su-lygintos su žeme, memorialas atkurtas ir pašventintas 2001 m. rugpjūčio 18 d.

Evangelikų liuteronų kapinėse ant Tauro kalno buvo laidojama dar kelerius metus po Antrojo pa-saulinio karo. Kraštotyrininkai išsaugojo išlikusius antkapinių paminklų įrašus.⁵ Tikėtina, kad tada dalies antkapių ar jų įrašų jau nebebuvo, kai kurių palaidotųjų Antrojo pasaulinio karo pabaigoje net nespėta įamžinti antkapiais. Bent vieną tokį atvejį 1991 m. paliudijo velionio dukra – 1944 m. kapinėse

Griaunamos didžiosios koplyčios vietoje 1974 m. išdygo Santuokų rūmai

Dalis antkapių fragmentų sunaikintose kapinėse išliko, užberti žemės sluoksniu arba paslėpti suvešėjusių krūmynų, kaip šis šalia buvusių profsąjungų rūmų. Vienintelis išlikęs istorinių evangelikų liuteronų kapinių statinys – Niškovskių šeimos mauzoliejus, 2021 10 31. Buvusių kapinių teritorijos archeologinių tyrimų ir tvarkymo darbai, 2022 06 15. Kęstučio Puloko nuotraukos

ant Tauro kalno palaidotas iš Tilžės kilęs Vilhelmas Demsas.⁶ Amžininkų minėta, kad Tauro kalno kapinėse 1944 m. gegužės-birželio mėn. buvo laidjami netoliese veikusioje ligoninėje mirę vokiečių kariai, jų kapus netrukus sunaikino Vilnių 1944 m. liepos 13 d. užėmusi sovietų kariuomenė.

Tvarkingas Vilniaus evangelikų liuteronų, kaip ir kitas miesto teritorijoje buvusias kapines sovietinė sositinės valdžia nutarė likviduoti, o antkapius panaudoti statyboms. Pusanthro šimto metų veikusios evangelikų liuteronų kapinės uždarytos Vilniaus miesto vykdomojo komiteto 1958 m. kovo 30 d. sprendimu nr. 301. Likvidavus kapinių dalį, buvo pastatyti Profsąjungos kultūros rūmai. Nepaisant visuomenės pasipiktinimo ir pastangų kapines išsaugoti, 1962 m. nuspręsta jas visiškai sunaikinti, paverčiant parku. Ant Tauro kalno planuota pastatyti grandiozinį monumentą „didvyriškiems tarybinės liaudies žygdarbiams įamžinti“. Paradoksalu, tačiau pastarąjį sumanymą netikėtai sustabdė 1963 m. Maskvoje priimtas nutarimas, visoje sovietų imperijoje apribojęs objektų, viršijančių penkis aukštus, statybą. Deja, kapinių naikinimo tai nesustabdė. Miesto šviesuomenės ir evangelikų reformatų kunigo Mykolo Franko (1914–1968) pastangomis pavyko į kitas kapines perkelti vos keletą palaikų, išsaugoti dalį antkapinių paminklų, laikiną prieglobstį radusių

Rasų, Saltoniškių, Liepkalnio ir kitose kapinėse. Spėjama, kad dalis palaikų galėjo atsidurti vadinamosiose Našlaičių kapinėse Antakalnyje.

Vilniaus evangelikų liuteronų kapinės ant Tauro kalno baigtos naikinti 1973 m. Nugriautos kapinių didžiosios koplyčios vietoje pastatyti Santuokų rūmai. Vienintelis išlikęs statinys, neskaitant tvoros rytinės dalies fragmentų, – Niškovskių šeimos koplytėlė-mauzoliejus 1975 m., paša linus kryžių ir memorialines lentas, buvo pritaikytas suvenyrų kioskui... ■

¹ Tauro kalno parko ir Liuteronų sodų tvarkymas Pietinėje tikslinėje teritorijoje: <https://investicijos.vilnius.lt/projects/tauro-tauro-kalno-parko-ir-liuteronu-sodu-tvarkymas-pietineje-tikslineje-teritorijoje>

² <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1187034/tauro-kalno-tvarkymo-planai-juda-pirmyn-kaip-atrodys-atnaujinta-miesto-erdve>

³ Adomas Honoris Kirkoras. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Pirmasis leidimas 1856 m., vertimas į lietuvių kalbą 1991 m. Iš lenkų kalbos išvertė Kazys Uscila.

⁴ 1855 m., švenčiant bažnyčios 300 metų jubiliejų, lenkų ir vokiečių kalbomis išleistas veikalas į lietuvių kalbą vis dar neišverstas.

⁵ <https://reformacija.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/06/Paminklų-jrašai.pdf>

⁶ Algirdas Žemaitaitis, Vytautas Gocentas. Vilniaus evangelikų liuteronų istorija. *Mūsų žinios*. 1994-03-06, nr. 12, p. 2.

IŠSIVADUOJAMŪJŲ KOVŲ DAINOS IR EILĖS

Sukilėlis poetas Vincentas Polis

Ar tyli mūzos, kai ginklai žvanga?

Marco Tulijaus Cicerono *Inter arma silent musae* parafrazė

Abiejų Tautų Respubliką XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmojoje pusėje apėmusi politinio ir visuomeninio gyvenimo suirutė, 1791 m. gegužės 3-iąją paskelbta pirmoji Europoje konstitucija, 1772, 1793, 1795 m. įvykę valstybės padalijimai, vėliau prieš carinę priespaudą kilę sukilimai, kiti istoriniai įvykiai atsispindi dainose ir eilėse. Patriotinės, panegirinės dainos ir dainelės, politiniai paskviliai ir įkvepiančios eilės žadino istorinę savimonę ir patriotizmą. Nauji posmai skambėjo Lenkijos ir Lietuvos miestuose ir miesteliuose, mokyimo institucijose, per įvairias iškilmes. Plito kontrafaktūros – naujiems tekstams pritaikomos žinomų dainų melodijos, tarp jų ir prancūzų revoliucinės dainos „Ča ira“, „La carmagnole“ ar „Marselietė“.

Reikšmingu įvykiu krašto gyvenime tapo 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija, kurios priešaušryje ir ją priėmus, atsirado glaudesni ryšiai tarp diduomenės, miestiečių ir kaimiečių. „*Tegyvuoja Seimas! Tegyvuoja Tauta! Tegyvuoja visi luomai!*“ – rašė Adomas Mickevičius poemoje „Ponas Tadas“. Ten, „Jankelio koncerte“, skambėjo ir cimolininko atliekamas garsusis „Gegužės 3-iosios polonezas“. Konstitucijai skirtos giesmės suskambo net sakralioje erdvėje. Suprasalio Bazilijonų vienuolyne 1792 m. buvo išspausdintas didelis giesmynas, į kurį įterpta „Giesmė, prisimenant

1791 m. gegužės 3“ ir „Psalmė skirta tai pat dienai“.¹ Išskirtinį, gražų leidinėlį „Himnas, giedotas 1792 m. gegužės 3“, minint Gegužės 3-iosios konstitucijos metines, parengė ir išleido Varšuvos žydų bendruomenė.² Atverstinėje titulinio lapo pusėje nurodyta, kad himnas skirtas atminti 1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijai ir giedotas Varšuvoje bei kituose miestuose. Eilės išspausdintos jidiš, lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbomis. Tikėtina, kad himną pagal prancūziškos dainos melodiją giedojo žydų bendruomenės, plačiai pasklidusios Lenkijoje ir Lietuvoje. Apie tai, kaip LDK sostinėje švenčiamos pirmosios Konstitucijos metinės, skaitytojus informavo šalies ir užsienio žinias skelbiantis laikraštis *Korespondent Warszawski*: „7 V 1792 Vilnius. 3 gegužės iškilmės vyko „*didingais*“ šimtakartiniais armotų šūviais ir „miesto uniformuotos policijos paradu, skambant muzikai“, nešant Konstituciją į Šv. Jonų bažnyčią; po mišių pokylis pas Lietuvos kanclerį [Mykolą] Sapiegą; iškilmingas posėdis LDK Vyriausioje mokykloje baigėsi uniformuotų liaudies kavalerijos mokiniių rikiuote skambant muzikai.“³

Viešosios iškilmės vyko 1792 m., drauge minint Konstitucijos metines ir šalies valdovo Stanislovo Augusto vardines – gegužės 8 dieną. Išskirtinai šias iškilmes pažymėjo ir laisva Pulavos respublika, kurią

netoli Vilniaus įkūrė klebonas Povilas Kazimieras Bžostovskis. Ta proga Varšuvoje buvo išleista „Laisvų Pulavos valstiečių daina“.⁴ Prabėgus šimtmečiui, netikėtai šviesą išvydo „Giesmė, giedota 1791 m. gegužės 3 dieną iškilmėse Kaune“, rinkinyje tarp daugelio kitų dainų išspausdinta 1891 m. Poznanėje.⁵

Laisvės siekis bėgant metams neblėso. Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, pasipriešinimas carinės Rusijos užmačioms ir Prūsijos karalystei išsiliejo 1794 m. sukilimu. Žemaičiai, prisimindami tuos laikus, dar ilgai dainavo: „*Eikim, eikim, pon Kasčiuška / eikim, eikim, pon Kasčiuška, / prūsų vajejoti, maskolių kapoti!*“⁶ Apie šį sukilimo vadą buvo kuriamos dainos ir eilės. Dalis sukilėlių dainų buvo vadinamos „Kosciuškos marselietėmis“.⁷ Apie dainų reikšmę kovotojams rašė Kosciuškos sukilimo dalyvis, politikas ir kompozitorius Mykolas Kleopas Oginskis: „*Tada kūrėm kariškas ir patriotines dainas, turėjusias didelį pasisekimą, nes jos stiprino ginklo draugų jėgas ir entuziazmą.*“⁸ Šiandien belieka tik retoriškai klausti: kur pradingo tos dainos ir maršai?

Viešajame gyvenime kaip aštrus propagandinis ginklas įsigalėjo kupletinės dainos žanras. Sparti istorinių įvykių kaita lėmė, kad didelė dalis šios proginės kūrybos greitai nuėjo užmarštin, o dainų eilės, išspausdintos periodiniuose leidiniuose, daugiausia pažymėtos tik kriptonimais.⁹

Lemtingų praeities įvykių ir Gegužės 3-iosios konstitucijos nepamiršo 1830–1831 m. sukilėliai, poetai ir jų bičiuliai, minėdami 40-ąsias jos metines. Ta proga Rajnoldas Suchodolskis, kilęs iš LDK žemių, ankstyvoje jaunystėje priklausęs slaptai, filaretams artimai organizacijai *Zorzany*, sukūrė eiles „Lietuvio Trečioji gegužės“. Uždeganti, mazurkos pobūdžio melodija tapo žinomiausia iš visų Gegužės 3-iajai skirtų dainų. Ją net pradėta vadinti skirtingais pavadinimais „Sveika, laisva gegužės aušra“, „Gegužės 3-iosios mazurka“. Plito daugybė šios dainos variantų. Eilių autorius žuvo sukilimo mūšiuose.

Pralaimėjus sukilimui, daug sukilėlių pasitraukė į Vakarų. Ten dainuodavo senąsias dainas, tarp jų ir „Lietuvio Trečioji gegužės“, kurią Leipcige išgirdo

Richardas Vagneris. Charakteringa lenkiška melodija įstrigo kompozitoriui į atmintį. Jis ją kaip pagrindinę temą panaudojo koncertinėje uvertiūroje *Polonia*, skirtoje 1831 m. sukilėliams, pirmąkart atliktoje 1836 m. Karaliaučiuje.

Tais neramiais laikais Lietuvos sukilėlių gretose iškilo poetas, savitas sukilimo metraštininkas, lietuvių istoriografijai beveik nežinomas **Vincentas Polis** (1807–1872), kurio eilės, prisiminimai, etnografiniai aprašymai praturtina Lietuvos istoriją naujomis įžvalgomis ir faktais. Polio kūrybai daug dėmesio skyrė lenkų istoriografija.¹⁰ Lietuvių autoriai yra apie jį užsiminę tik vienu kitu sakiniu, paminėdami kaip Vilniaus universiteto narį, sukilimo dalyvį, bet ne kaip poetą ar prisiminimų apie lietuvius, aprašiusį etnografinius jų bruožus, autorių. Polio poetinę kūrybą pastebėjo ir pristatė Mykolas Biržiška istorinėms dainoms skirtoje monografijoje, kurioje rašė: „*Lietuviškiausias betgi jų visų – Vincas Polis. Jo Piešni Janusza laiko savyje daugybę Lietuvos sukilimo įspūdžių.*“ Toliau autorius išvardija Polio eilėraščių, sietinų su Lietuva, pavadinimus: „*Obóz moskiewski pod Kownem*“, „*Dziad z Korony*“, „*Požajście*“, „*Placówka pod Birutą*“, „*Matuszewicz w Trockach*“, „*Niedola*“, „*Patrol*“, „*Powstaniec litewski*“, „*Wachmistrz Dorosz na Litwie*“, „*Maroderka*“, „*Chata w puszczy*“, „*Polacy w Prusiech*“.¹¹ Poetas kovojo Lietuvos sukilėlių gretose ir eilėmis rašė savitą sukilimo kroniką.

Pirmajame *Janušo dainų* rinkinyje, nenurodant autorystės, pasakojama apie kovas, sukilėlių kasdieninį gyvenimą ir daugybę kitų dalykų – tai, ką Polis patyrė, kovodamas Lietuvos sukilėlių gretose.¹² Daug vėliau, po dešimties metų, šviesą išvydo antrasis poezijos rinkinys *Daina apie mūsų žemę* – pasakojimai apie Lietuvos, Lenkijos, Polesės, Volynės, kitų kaimyninių kraštų gamtą, papročius, etnografinius bruožus.¹³ Rinkinių autorystė nenurodyta, prisidengta slapyvardžiu *Janušas*. Polis buvo poetas romantikas, idealistas, įkvėpimo sėmėsi iš Johanno Wolfgango Goethe's, George'o Byrono, Friedricho Schillerio, Adomo Mickevičiaus.

Vincentas gimė Liubline, vokiškai kalbančioje šeimoje (tėvas vokiečių, motina prancūzė). Lvivo universitete studijuodamas filosofiją, priėmė lenkišką tapaty-

bę. Baigęs studijas, 1830 m. atvyko į Vilnių – pakviestas motinos giminaičio, Vilniaus Akademijos lotynų kalbos dėstytojo, bibliografo Adamo Jocherio (1791–1860), dėstė vokiečių kalbą ir literatūrą. Polis greitai susibičiuliavo su universiteto bendruomene, kartu keliaudavo po apylinkes. Vienas pirmųjų jo prisiminimų – naktis, praleista prie laužo, iki aušros besišnekučiuojant su draugais Trakų pilies griuvėsiuose: „*Buvo du botanikai, vienas minerologas, vienas senosios lietuvių kalbos žinovas, o aš pats rinkau liaudies dainas.*“¹⁴

Tikėtina, kad prisiminimuose minimas senosios lietuvių kalbos žinovas buvo Emerikas Stanevičius, filomatų draugijos narys, lietuvių liaudies dainų rinkėjas, pirmasis paskelbęs jų vertimus į lenkų kalbą. Jis neabejotinai galėjęs sudominti bičiulį senojo baltų krašto savitumu, ir tai atsispindėjo Polio kūryboje.

Įsiplieskiant sukilimui, Vilniuje į sukilėlių gretas būrėsi akademikai (universiteto dėstytojai ir studentai), kurie 1831 m. balandį slapčia pasitraukė iš Vilniaus ir prisijungė prie sukilėlių, atvykusių iš Lenkijos. Poliui teko tarnauti Vilniaus akademikų Konfederacijos kariuomenėje, Lietuvių ulonų 10 pulko karininku, kurį laiką jis buvo Emeriko Stanevičiaus adjutantas. Gelbėjo sužeistuosius, pats irgi buvo sužeistas, už narsą apdovanotas auksiniu kryžiumi *Virtuti Militari*.

Poetas bendravo su iškiliais sukilimo vadais: brigados generolu, Lietuvos sukilėlių vadu Antanu Gelgaudu, generolu Chlopovskiu, Ignotu Sierakausku – Zigmanto Sierakausko, 1863 m. sukilimo vado, tėvas žuvo 1831m. Carinės Rusijos kariuomenei numalšinus sukilimą, Polis, kaip ir daugelis sukilėlių, 1831 m. spalį iš Lietuvos per Prūsiją traukėsi Vakarų link. Galiausiai apsistojo Prancūzijoje.

Emigracijoje Polis susitiko su buvusiais Vilniaus universiteto filomatais: Antonu Edvardu Odinecu, Stefanu Zanu (Tomo Zano broliu), Adomu Mickevičiumi, kuris, kalbėdamas apie Polio poeziją, gyrė jo eilių muzikalumą. Ignui Domeikai Polis padovanojo aštuonis *Janušo* dainų puslapius su autografais.

Užsiminus apie Adomą Mickevičių, reikėtų prisiminti ir jo studijų Vilniuje bičiulį, universiteto fizikos–matematikos fakulteto studentą Antaną Frejendą,

gimusį Žemaitijoje. Vilniuje, filomatų susibūrimuose, jis dažnai grodavo fleita ir ne kartą įkvėpė Mickevičių spontaniškoms poetinėms-muzikinėms improvizacijoms. Frejendas žuvo per sukilimą, jo vardą Mickevičius įamžino poemoje „Vėlinės“.

Ilgainiui keitėsi Polio požiūris į sukilimą ir į Lietuvoje praleistus metus. Bet išliko daug ką mums bylojantis literatūrinis jo palikimas. Greta poezijos rašė prisiminimus, eiliuotas biografines-literatūrinės apybraižas, balades, eiles, artimas liaudies dainoms, aptarė Lietuvos ir kaimyninių kraštų gamtą, paskelbė straipsnių iš geografijos, visuotinės muzikos istorijos.

Įsimintini jo pasakojimai apie Lietuvoje sutiktus žmones: „*Lietuviai iš tiesų yra pamaldūs, ir kai niekas negresia, atlieka religines praktikas. Akademikų legionas nusprendė, kad artimiausioje bažnyčioje reikės užsakyti gedulingas mišias už mūsų žuvusius kolegas ir prašyti votyvų tiems, kuriuos Dievas saugiai išvedė iš tiekos pavojų. Nutarta, kad legione aš ir Emerikas Stanevičius pasirūpintume tuo. [...] Į mišias susirinko visas kaimas, o merginos lietuviškai choru giedojo kažkokią giesmę.*“¹⁵

Sukilėlių būriui žygiuojant į naują lokacijos vietą, generolas Chlopickis pasiuntė Polį į Leoniškes, kad įteiktų skubų pranešimą generolui Dembinskiui. Kelionė ilga, kelias nežinomas, tad Polis gavo palydovą žydą, kuris, ko gero, buvo prekiautojas, pažinojęs vietas, bet suabejota jo patikimumu. Todėl, kad nepabėgtų, jo kojas sukilėliai parišo arkliui po pilvu, o vadžias įdavė Poliui. Jiems jojant pro šalį, tai pamatęs majoras iš nuostabos šūktelėjo „Kur ta ekspedicija keliauja?“ Sužinojęs kelionės tikslą, įsakė paleisti vedlį ir vietoje jo Poliui skyrė patikimą vietinį sukilėlį. Kiek išsamiau Polis aprašė susitikimą su iš Lenkijos atvykusiais sukilėliais: „*Prisimenu stovyklą prie Žeimių, nes tai buvo vienintelė rami laiminga šventė ir džiugus laikas per visą sukilimą. Keturios nuo mūsų laisvos dienos, keturios dienos susitikimų su aplinkiniais gyventojais, kurie, nurimę nuo pavojų, išliejo savo patriotinius jausmus iš Karūnos atvykusiems sukilėliams, juose matydami tėvynės gynėjus. Mačiau, kaip kaimo merginos ėjo būriais į stovyklą, dainuodamos kažkokią dainą, [...] Mačiau kaimo senutę, kuri generolui*

*Dembinskiui atnešė raguolį ir glostė jo veidą. Naktį generolas Gelgudas įsakė artilerijai uždegti dirbtinę ugnį. Tai Karūnos ir Lietuvos karių išskilmėms suteikė žavesio, bet lietuvius nuliūdino, nes jiems pagailo parako, kuris sudegė be naudos šaliai.*¹⁶

Poetas aprašė ir linksmybes, ir pulko muzikantus, grojančius lenkiškus šokius ir revoliucines daineles, minėjo žydų muzikantų kapelą, totorių sukilėlių, nuolat pasakojantį apie tai, kad jau nuo Vytauto laikų jie ištikimai tarnauja naujajai tėvynei. Dar prieš atvykdamas į Vilnių Polis buvo susipažinęs su Adomo Mickevičiaus kūryba, eiles deklamavo atmintinai. Aprašė ramią naktį, kai netoli Rykantų, vaikštinėdamas Vilijos pakrantėmis, dainavo: „*Vilija, mūsų upelių motute, dugną ausinį ir melsvą veidą turi.*“¹⁷ Tai Mickevičiaus „Daina“ iš poemos „Konradas Valenrodas“.

Kaip minėta, Lietuvoje Polis gyveno neilgai, bet išskirtinis jo dėmesys ir meilė šiam dar mažai pažintam kraštui, išties stebina. Eiliuotų pasakojimų „Daina apie mūsų žemę“ autorius, aprašydamas kaimyninius aplankytus kraštus, ypač šiltai kalbėjo apie Lietuvą. Rinkinio pradžioje paskelbti pirmieji neįvardyti (be antraščių) eilėraščiai skirti Lietuvai. Panašiai kaip ir *Janušo* dainose, pirmajame iš jų Polis atskleidžia, apie ką bus kalbama eilėmis: „*Kas gi nerimą man kelia? Ar [mintys] apie Karūną, ar apie Lietuvą?*“ Antrasis eilėraštis pratęsia mintį: „*Ar žinai tu, jaunas broli, / tuos giminingus savo tautiečius / tuos kalniečius ir lietuvius / šventą Žemaitiją ir rusėnus?*“ Trečias eilėraštis „Ten į Šiaurę! Ten toli“ išsilieja galingu 235 poetinių eilučių, sudėtų į 9 puslapius, pasakojimu. Eilėmis kalbama apie Lietuvos gamtą, apie žmones, apie Birutę ir Kęstutį, dar daug apie ką. Galiausiai reziumuojama „*Žemaitija šventa! Dievo žemė!*“ Tai jautri, šilta baladė su laudacijomis Žemaitijai. Ketvirtame eilėraštyje „Jeigu nori žinoti“ kreipiamasi į skaitytojus, pasakojama apie aplankytas šalis ir vėl įterpiamas pagiriamasis žodis Žemaitijai. „*Tačiau kai pasaulyje kiek pagyvenai, / ir pasiilgsi jau žmonių / dorų tokių kaip Dievas juos sukūrė / pamatysi juos Ž e m a i t i j o j e!*“¹⁸

1830–1831 m. sukilimas. Henriko Dembinskio vadovaujami Lietuvos partizanai

1830–1831 m. sukilimui Lietuvoje po vieną kitą eilėraščių skyrė Julijus Slovackis „Lietuviško legijono daina“, Konstantinas Gaszynskis „Raseinių užėmimas“, „Persikėlimas per Nemuną“, Adomas Mickevičius „Nakvynė“, „Pulkininko mirtis“, Antoni’s Gorecki’s „Po mūšio prie Kaugonių ir Vilniaus“, Hipolitas Klimaszewski’s „Akademikų legiono daina“. Ypač ryškiai išsiskiria Polis, autentiškiausias tų dienų liudytojas, suguldęs į posmus tai, ką pats matė, kur lankėsi, ką patyrė, poetiniu žodžiu praturtindamas sausokas faktografines žinias. Ir ne tik. *Janušo* dainų priede kai kuriems eilėraščiams Polis pridūrė gana ilgus, išsamius paaiškinimus apie minimus asmenis, vietovardžius, pateikė etnografines nuorodas ir kt.

Janušo dainos peržengė klasikinių eilėraščių ribas, įgaudamos *quasi* baladėms būdingų bruožų. Ryškus to pavyzdys „Senolis iš karūnos“ – iš Lenkijos į Lietuvą, į tėvynę, keliaujantis lietuvis užsuka į pakelės smuklę, ten ilgai kalbasi su kitais vyrais, pasakoja apie pusę amžiaus trukusią tarnystę pas Karolį Radvilą, apie sudėtingą viso krašto ir savo gyvenimą, apie maldas, kalbėtas Vilniaus Aušros vartuose. Keleivis užsiminė apie prasidėjusį sukilimą, apie lenkų ir lietuvių bendrą laisvės siekį. Kaip brangų talismaną iš užančio ištraukęs monetą, didžiudamasis visiems rodė ant jos nukaldintą lietuvišką Vytį. Pakilusį kelionėn senolį išlydėjo visas kaimas, o naktį iš kaimo išėjo septyniolika

aštriais dalgiais ir kirviais ginkluotų vyrų. Niekas jų neklausė, nei kodėl, nei kur iškeliauja.

Ekspromtu sukurtas, impulsyvus, sukilėlių pergalę apdainuojantis Polio eilėraštis „Matuševičius Trakuose“ pasakoja apie sukilėlių mylimą Trakų apskrities būrio vadą, Vilniaus akademijos auklėtinį Vincentą Matuševičių (1801–1862), plačiai išgarsėjusį, kai jo vadovaujami sukilėliai Trakuose laimėjo vieną įsimintiniausių pergalų, – nuginklavo caro kareivių igulą, o jų ginklai atiteko sukilėliams. Polis išnašoje paaiškino: „*Čia aprašyti įvykiai yra tikri.*“¹⁹ Ausėniškėse Matuševičius turėjo medinį dvarą, kurį, kaip ir kaimą, sudegino rusų kariuomenė. Žuvę sukilėliai palaidoti vietos kapinaitėse. Pralaimėjus sukilimui, Matuševičius pasitraukė iš Lietuvos. Emigracijoje susitiko su Adomu Mickevičiumi, kuris 1832 m. kovo 29 d. sukurtą eilėraštį „Nakvynė“ skyrė šiam sukilimo didvyriui. Ten pasakojama apie tamsią bemiegie naktį ir Matuševičiaus skausmą, sužinojus apie sudegintą dvarą su jame buvusiais vaikais, kazokų nužudytą žmoną. Tai liūdnas, graudus pasakojimas apie sukilėlio šeimos tragediją.

Polio eilėse priešingai – skamba pergalės aidas. Poetas nuodugnai stengėsi papasakoti šį įsimintiną įvykį. Minėjo istorinius asmenis, tarp jų Lelevelį, kuriam sukilėliai rašė laiškus, sukilėlių euforiją, išgirdus žinią apie Maskvos caro detronizaciją, džiaugsmingą jų šūkį „Tegyvuoja Gegužės Trečioji!“ (*Wiwat Trzeci Maja!*). Tačiau kulminacija suskambo eilėraščio pabaigoje, kai senojoje Trakų miesto knygoje buvo daromas įrašas apie sukilėlių pergalę ir tai turėjo būti patvirtinta anspaudu. Čia vėl iškyla lietuviškasis Vyčio simbolis. Matuševičius, pamatęs, kad spaude puikuojami tik Lenkijos erelis, o Vyčio nėra, tvirtu balsu tarė: „*Kur gi antspaudas! Ant anspaudu / nebuvo Vyčio. / Bet ir čia surasim išeitį. / Imu kardą, / ir jo rankeną dedu ant lako, / nes ten spaudas mūsų!*“²⁰ Iškilų sukilimo vadų Matuševičiaus, grafo Gabrieliaus Oginskio, generolo Jano Umińskio vardai toli nuo tėvynės suskambo „Vilniaus emigrantų dainoje“, drauge nurodant, kad ji sukurta pagal dainos „Šalin, šalin nuo mūsų bet koks liūdesy“ melodiją.²¹ Tai buvo sena Vilniaus laikų melodija, kurią dainavo filaretai pagal Antono Edvardo Odineco eiles, sukur-

tas jam kalint Vilniaus Bazilijonų vienuolyne.

Tarp Polio eilėraščių išsiskiria satyra persmelktas pasakojimas „Maskviečių stovykla Pakaunėje“, kuriame pašiepiami girtuokliaujantys, kortomis lošiantys caro kareiviai. Eilių pabaiga niūri, matant ir užjaučiant į Sibirą tremiamus sukilėlius. Ne tik Polis pasakojo apie priešą stovyklose vykstančias orgijas Iš Lenkijos į Lietuvą su generolo Gelgaudo vadovojamu sukilėlių korpusu atkeliavęs leitenantas, poetas Konstantas Gaszyńskis eilėraštį „Raseinių užėmimas“ pradeda panašiai kaip Polis. „*Raseinių miestely ir turgui, ir gatvėj / Maskvėnai kareiviai ulioja linksmai / o jų vyresnybė pagal paprotį savo / kortuoja šampanu užgerdami.*“

Abu poetai susipažino, Poliui lydint sužeistus sukilėlius į Raseinius. Užduotis buvo nelengva, todėl jam į pagalbą atskubėjo Gaszyńskis su savo vadovojamu sukilėlių būriu. Apie šį susitikimą Polis atsiminimuose rašė, kad kalbėtasi apie literatūrą, apie Adomą Mickevičių, Gaszyńskis jam padovanojęs paskutinį savo eilėraštį, sukurtą įžengiant į Lietuvą, o Polis jam įteikė savo sukurtą dainelę, kurią dainavo Vilniaus akademikai sukilėlių stovykloje.²² Atsiminimuose pasakojama, kaip sukilėlių vadas pasiuntė Polį su užduotimi į Kauną. Gal būtent šioje kelionėje išgirdęs apie Pažaislio vienuolyną, poetas sukūrė eilėraštį „Pažaislis“ – elegiją, kurioje pasakojama apie vienuolyno pagalbą sukilėliams, apie vyskupą, kuris skyrė sukilėlių būriams kapelionus ir skatino gyventojus remti kovotojus. Leidinio gale paaiškinimuose Polis nurodė, kad tai Žemaitijos vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis. Poetinio teksto preambulėje lietuviškai įrašyta: „*Perkunas Diewajti! Ne muszk Žemajti / Muszk Guda, kaip szuni ruda!*“ Toliau seka lenkiškas prierašas, kad tai žemaičių liaudies patarlė ir viso eilėraščio simbolis, įdėta nuoroda, kad šias eiles reikia dainuoti pagal dainos „Ei, ten ant kalno riteriai joja“ (*Hej, tam na górze jadą rycerze*).“ Tačiau eilėraštyje pavartotas žodis *gudas* nėra sinonimas mūsų dabarties supratimu. Lietuviško teksto „*Muszk gudą*“ lenkiškas vertimas turi kitą reikšmę ir skamba kitaip: „*Muszk maskolį pagonį*“ (*Bij w Moskala pagana*). Kyla klausimas, ar tais laikais žodis *gudas* buvo tapatus dabartinei šio žodžio reikšmei ir kaip ji suvokė sukilėliai? Gal verta įsiklausy-

ti į Polio vertimą? Šiame eilėraštyje Polis paliko mums dar vieną „paslaptį“. Paaiškinime apie sidabrinį žiedą jis rašė, kad sukilėliams buvo įteikiami pašventinti sidabriniai žiedai, nes jais mėvint, Šventosios Trejybės galia bus nukautas priešas. Tai metafora, sukilėlių žiedui priskirianti stebuklingą galią, kokią lietuvių tautosakoje turi sidabrinė kulka.

Neišbuvęs Lietuvoje nei poros metų, Vincentas Polis prisiminimuose ir eilėse paliko mums poetiniu žodžiu nuspalvintus, istorinius įvykius atliepiančius pasakojimus ir nežinomus faktus iš sukilėlių gyvenimo.

Ar caro valdininkai išgirdo plačiai skambėjusias Lietuvos sukilėlių giesmes ir dainas? Ar tai kėlė jiems nerimą? Kalba išlikę to laikmečio dokumentai. Kauno gubernatorius S. Chominskis 1861 m. birželio 18 d. pranešė Vilniaus gubernatoriui V. Nazimovui dėl maištingų himnų giedojimo Kražių (Raseinių aps.), Kolainių (Šiaulių aps.) ir Panevėžio bažnyčiose. Valdininkas nurodė, kad labiausiai pasižymėjo atostogaujantys studentai, kurie kovo 11 dieną Kolainių bažnytinėje šventėje sugiedojo tą patį himną.

Panevėžio Romos katalikų bažnyčioje Šv. Liturgijos metu himną giedodo grupelė žmonių.²³ Caro valdininkas pažymėjo, kad šis patriotinis ir religinis himnas giedamas visur.²⁴ Tai neabejotinai buvo Lenkijoje ir Lietuvoje giedama giesmė (choralas) „Su gaisrų dūmais“ (*Z dymem pożarów*). 1960 m. unikalus vienbalės giesmės natų rankraštis su 1861 m. data rastas užmūrytoje slaptvietėje, remontuojant namą Vilniuje, Didžiojoje g. nr. 4 (buvusi Gorkio g. nr. 31).²⁵ Nenurodant datos, giesmė su instrumentiniu pritarimu išspausdinta ir Vilniuje.²⁶ Choralas „Su gaisrų dūmais“ skamba M. K. Čiurlionio h-moll preliude Op.11 No. 3, primindamas sukilėlių kovas ir amžiną laisvės siekį, už kurį gyvybes paaukėjo mūsų protėviai. ■

¹ *Pieśni nabożne w Supraslu*, w Drukarni JKMĆI. XX Bazylianów, Roku 1792.

² *Hymn przy obchodzie uroczystosci dnia 3 maja 1792 roku*, Warszawa: Druk Piotra Dufour.

³ *Korespondent Warszawski*, 1792 nr. 6, p. 43.

⁴ *Pieśń wolnych włościan Pawlowskich, w województwie wileńskim z oko-*

liczności Imienin nayiaśnieyszego Króla Jegomości Stanisława Augusta P.M. Roku pańskiego 1792. Dnia 3 Maja. Spiewana w Pawlowie dobrach dziedzicznych Pawła Xawerego Brzostowskiego. Warszawa w drukarni Grólla.

⁵ Kant spiewany na uroczystosci w Kownie dnia 8 maja 1791 r., Trzeci maj – ku uczczeniu setnej rocznicy Konstytucji Trzeciego maja 1791–1891. *Książka pamiątkowa staraniem i nakładem Towarzystwa „Staszys” w Poznaniu*. Poznań, 1891, p. 11.

⁶ M. Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius: Švyturio spaustu- vė, 1920, p. 36.

⁷ Andrzej Woltanowski, Nieznana poezija Litewska Powstania Kościuszkowskiego. In: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, *Studia Podlaskie* T. 6, 1996, p. 148

⁸ M. K. Oginski, *Laiškai apie muziką*, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2014 p. 21.

⁹ Andrzej Woltanowski, Nieznana poezija Litewska Powstania Kościuszkowskiego. In: *Studia Podlaskie*, tom VI, Białystok 1996.]

¹⁰ Włodzimierz Spasowicz *Wincenty Pol jako poeta*, Lwów: Księgarnia Polska, 1881; Wincenty Pol, *Studium Biograficzne- Krytyczne, napisal Maurycy Mann*, Tom I, Kraków MCMIV; Janina Rosnowska *Dzieje poety: opowieść o Wincentym Polu*, Warszawa: Ludowa Społdzielnia Wydawnicza, 1973; ir kt.

¹¹ M. Biržiška, *Dainų atsiminimai...*, p. 66–67.

¹² [Wincenty Pol] *Pieśni Janusza*, Tom I, Paryž 1833, - s.a.

¹³ [Wincenty Pol], *Pieśń o ziemi naszej*, Poznań: Nakładem księgarni J.K. Żupańskiego, 1844.

¹⁴ Wincenty Pol: *Studjum biograficzne...* - p. 170.]

¹⁵ Wincenty Pol, *Pamiętniki*, oprac. K. Lewicki, Kraków: Wydawnictwo Literac- kie, 1960. p. 113, 117.

¹⁶ Wincenty Pol, *Pamiętniki...*, p. 84–85.

¹⁷ Wincenty Pol *Studium biograficzne...*, p. 188.

¹⁸ Wincenty Pol, *Pieśń o ziemi naszej*, Wydanie ósme z ilustracyami Juliusza Kossaka, w Krakowie, 1896.

¹⁹ [Wincenty Pol] *Pieśni Janusza...*, p. 62.

²⁰ [Wincenty Pol] *Pieśni Janusza*, p. 112–120.

²¹ *Powstanie listopadowe w Wilnie i na wileńszczyźnie*, opracował Kazimierz Bieliński, Wilno 1934, p. 163–174.

²² Wincenty Pol, *Pamiętniki...*, p. 123.

²³ *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 84].

²⁴ Ten pat, p. 87.

²⁵ Ten pat, p. 80.

²⁶ Egzempliorius saugomas Torunės universiteto bibliotekoje. Signatūra: III 3513 OC 0443].

MIRUSIŲ SIELŲ DOLCE VITA

Įmano būrimo saloną *Dura necéssitas* užklydęs niūrus lunatikas pranešė: „Naujausi tyrimai rodo, kad Mėnulis tolsta nuo Žemės!“ Susirūpinę kiti nestabilios psichikos asmenys choru pritarė, kad jaučiasi išmušti iš vėžių net Dangaus kūnai. „Tačiau kai kas tuo sumaniai naudojasi“, – pabrėžė visų galų influencerė ir papasakojo intriguojančią istoriją, kad vienas tipas, apsimetęs rusų kosmonautu, tol suokė apie karštą meilę, kol susuko galvą vienai japonai. Pažadėjo ją vesti, sakė, užmatų žiedą tuojau pat, deja, neturi kaip grįžti į Žemę, nes pristigo pinigų. Tekančios saulės šalies pilietė tam reikalui nepagailėjo 4,4 milijono jenų, net nepasiteiravusi, ką mylimasis su jomis veiks kosmose, nebent susimokės šventam Petruui.

„Slaptųjų tarnybų braižas! – pareiškė paranojikas. – Šitaip rusai keršija japonams už pretenzijas į Kurilų salas!“

„O jeigu tai meilė? – paprieštaravo kūniškiems reikams neabejinga, auskarus į intymias vietas visiems norintiems verianti Marta, didelio tiražo *Delfyje* išmintingai pripažinusi: „Niekada nežinai, ką žmogus turi tarp kojų.“

„Svarbiau, kas ką turi galvoje! – subarė laisvo elgesio netoleruojantis, pagarbos nusipelnęs pedagogas. – Štai Lže-Dmitrijus, dar žinomas kaip Rusijos eksprezidentas Medvedevas, vietoj smegenų nešiojasi branduolinę knopkę.“

„Putinas davė laikinai pasidžiaugti, nes jiedu yra puikus tandemas, – neslėpė susižavėjimo tokia Švenčionienė, kilusi visai ne iš Švenčionių. – Kai prezidentas išdėstė moksleiviams trumpą VKP (b), tfu, Vieningosios Rusijos kursą apie „guminę subinę“, eksprezidentas jį aktualizavo, pridurdamas, kad Vakarų sankcijos – tai „tipiški šūviai sau patiems į

užpakalį“, nors į tą vietą ypač sunku pataikyti.“

Užkietėjusi zapadofobė rusofilė kaip kulka išlėkė į Antakalnio kapines, kad uždengtų krūtine ambrazūrą – paminklą sovietų kariams, sakė Šimašiui neleis jo nukelti, net jei tektų skelbti visos UNESCO, kuriai dabar kaip tik pirmininkauja Rusija, mobilizaciją. Pastarasis žodis suteikė pokalbiams naują kryptį. Teatralė pasidalijo šviežiais išpūdžiais, kad mobilizacijos punktas atidarytas ir viename garsiaame Maskvos dramos teatre, bet laiku neapsižiūrėta nukabinti afišą „Mirusios sielos“, todėl visi artistai emigravo. Karo korespondentas komjaunuolis pasidžiaugė, kad planas sparčiai viršijamas, antai šaukimas įteiktas pačiam Vladimirui Iljičiui, nes Vladimiras Vladimirovičius jau seniai griežė dantį, kad proletariato vadas dienų dienom gulinėja mauzoliejuje ir nieko neveikia.

Šventa vieta tuščia nebūna – dabar galės pats pasimatuoti būsimą amžinojo gyvenimo vietą. Svajonių humoristas Juozapas E. ne tarp kitko pranešė jau užsisakęs vietą parteryje, kai vyks Putino Raudonojo balzamavimo iškilmės. Apie tai sužinojęs bulvių fiureris paskelbė karinę padėtį – juk tai jis yra asmuo, artimiausias imperatoriui, per 70-ąjį jo gimtadienį įteikęs traktorių, per mauzoliejinę iškilmę planuojantis padovanoti patį Litbelą. Iš Italijos atsiliepęs Berlusconi paragino visus nusiraminti ir džiaugtis *dolce vita*, ypač kad jam, vėl prasibrovusiam į valdžią, gimtadienio proga draugas Putinas atsiuntė 20 rusiškos degtinės butelių. ■

Tiesiai iš Silvio puotos karo metu
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2022. 10 (693)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Culture in the Grip of Technology. Part II.* In the second part of the essay the author discusses the attitude of Jacques Ellul toward modern art and his insights on art's inevitable turn to theory. Ellul argued that the loss of meaning as well as its symbolic contents and metaphysical dimension is intricately related to the transformation of art in a technological society. His insights into art falling prey to technology is especially characteristic to contemporary art and architecture even if it claims it has moved far away beyond modernism (page 2).

Jean-Yves HEURTEBISE. *Nous n'avons jamais été européens.* La guerre en Ukraine et le devenir européen. L'invasion de l'Ukraine, engagée au nom du récit idéologique de l'unité du monde russe, marque un moment décisif dans la conscience que les Européens ont d'eux-mêmes. Car l'Europe désigne cet espace transculturel où une culture devient hybride, c'est-à-dire à elle-même secondaire; elle est l'inverse du fantasme d'unité qu'on a désigné sous le nom de modernité (page 9).

Serhii PLOCHY, Katherine YOUNGER. *Decentralizing the Cold War.* When Boris Yeltsin told George Bush in 1991 that the USSR couldn't exist without Ukraine, he wasn't referring to the economy: culturally, Russia would have been isolated. Today, the same thesis about Slavic identity is being debated with rockets. Serhii Plochy on Ukraine's special role in Soviet and post-Soviet history (page 16).

Lydia Ayame HIRAIDE. *A double-edged eco sword.* Climate change affects us all yet not equally. The plight of those forced to migrate as a result – often called 'climate refugees', though not officially – has become contested ground between human rights/environmental activists and anti-asylum lobbyists. Could 'ecologically displaced', avoiding racialization, xenophobia and division, be a viable alternative? (page 21)

Richard HEINBERG. *What you need to know about the energy crisis.* "In May I wrote about the emerging energy and food crisis gripping the world due largely to the Russia-Ukraine conflict. The crisis continues to unfold. However, most people are aware of it only via high prices – for gasoline, electricity, natural gas, and food – and through widespread chatter among economists about inflation and what should be done to tame it. Sadly, prices by themselves are not helpful in understanding why the crisis has emerged and how it is likely to develop in coming months. Periodic overviews of the situation that emphasize systemic causal connections and feedbacks may serve that purpose better, so consider this the second in a series of such overviews" – writes the author (page 25).

Mindaugas PELECKIS, member of HYPIA. *The Lithuanian language in the 21st century – is it interesting for foreign polyglots?* Although the Lithuanian language is special in its proximity to the Indo-European proto-language and Sanskrit, it is still spoken by few foreign polyglots. Why? What is Lithuania itself doing so that the Lithuanian language not only does not disappear, but also becomes popular and desirable, like, say, Icelandic, Basque, Finnish, Scottish Gaelic or Tibetan (although these languages are spoken in their native countries no more than Lithuanian or even less)? (page 30)

Les artisans de presse. Entretien avec Valérie JEANNE-PERRIER. Depuis trois années, le Fonds pour une presse libre, auquel participe Valérie Jeanne-Perrier en tant qu'experte du conseil scientifique de cette structure indépendante, propose des appels à soutiens financiers destinés à des médias émergents francophones. Les candidats aux soutiens ont en commun de valoriser la participation de leur public à leur ligne éditoriale et à leur modèle économique. Le Fonds pour une presse libre accompagne cette double logique participative afin de soutenir et de favoriser un écosystème de médias indépendants. Loin des discours déplorant la fin du journalisme et des liens de confiance entre lecteurs et journalistes, ce vivier de plus de cent petites structures, encore souvent fragiles dans leurs modèles économiques, fait vivre un espace public favorisant des formats particuliers, ceux de l'enquête et de l'inclusion des publics dans l'établissement de petites entreprises de presse. Le modèle artisanal, l'échappe de presse aux structures financières

soutenues contre les mastodontes concentrés de l'information, peut-il renouveler les médiations journalistiques pour faire vivre une certaine idée du pluralisme? (page 37).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. *Non-conventional Shapes of Painting and Sculpture.* On the exhibition of Aklvė Malukienė "The Shell" in Vilnius, *Akademija* gallery (page 39).

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. *A year Without Bronius Kutavičius.* Nostalgia of the time has passed is related to many experiences provided by composer Bronius Kutavičius. We were happy being able to share his experiences and now we are happy as well being given a chance to remember our impressions when his music is performed again. We should not forget that his music was performed successfully in many countries (page 41).

Aušra Marija SLUCKAITĖ. *A few Words About Gražina Mareckaitė.* In memoriam for playwright and theater critic Gražina Mareckaitė (page 45).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Painful Red Weight of Valentinas Antanavičius Paintings.* The retrospective of Valentinas Antanavičius titled *The World through the Eyes of Suwalki in Titanikas* gallery, Vilnius gave an impetus to rethink his place in the history of Lithuanian art history (page 47).

Aistė ŠIVYTĖ. *To Create Giving Up the Basis On Which One Stands.* Plays directed by Adomas Juška always had a solid ground, however, when it seemed that literature became the basis of his works for ever, he suddenly surprised his audience. In his new production *Gouash* there is no literary basis at all (page 50).

Aleksandras ŠPILEVOJUS. *An Actor telling a Story and the Audience.* The play "Stepai, gazo!" (*Stepas, Press the Pedal*) directed by Aleksandras Špilevojus, the head of Juozas Milinio drama theater shows his ongoing interest in storytelling. The author analyzes his notes and discusses a play in which two actors tell the life story of Polish-Lithuanian king Stephan Batory. The actors usually went to perform the play in different parts of Lithuania on motorcycles (page 51).

Jūlians TROFIMOVŠ. *The Art of Performance in Latvia.* Historical and contemporary tendencies (page 58).

Stasys EIDRIGEVIIČIUS. *An Invitation to Gustrov and a Wooden Arm from Hamburg.* Artist's essay (page 62).

Raminta JURĖNAITĖ. *"The Meeting That Never Happened" in MO Museum.* "The Meeting that Never Happened" is a unique occasion to see the Lithuanian artists in the company of most famous western artists. The exhibition covers the period from the beginning of the Cold War and presents 65 artists and 170 art works. The exhibition was compiled by MO and Van Abbes in Eindhoven, the Netherlands. The exhibition was initiated by Anders Kreugers who knows Lithuania well as some thirty years ago he was heading the center of Nordic countries in Vilnius (page 65).

Herkus KUNČIUS. *Litbel. Premature Ghost.* An excerpt from the novel being written (page 65).

Aleksandr GOGUN. *Rally That Planned the End of the World. How Communists of the World Glorified war in Moscow.* The sudden death of Stalin did not allow the ambitions of the CPSU' XIX Rally to conquer the world come true. Russia's president Putin, however, repeated the attempt when he made Russia's parliament and Russia's society at large to behave like an opaque flock of sheep when he ordered to attack Ukraine (page 78).

Vytautas NAVAITIS. *Shedding the Light on „Būtovės slėpiniai“ Theater.* The Psychological portrait of Bruno. Continued from Kultūros barai No 9 (page 82).

Astrida PETRAITYTĖ. *They Created the First Lithuanian Republic...* Review of the book by Ingrida Jakubavičienė "Portretas. Juozas ir Jadvyga Tūbeliai" (Portrait. Juozas and Jadvyga Tūbelis) (page 90).

Keštutis PULOKAS. *Historical Cemetery of Vilnius Evangelical Lutherans on Taurus Hill.* The cemetery was finally destroyed in the year 1973 and Palace of Weddings was erected on its site. The only structure that remained was the Chapel of Nizskowsky's family. It was turned into a souvenir sales shop (page 99).

Jūratė TRILUPAITIENĖ. *Songs and Poems of Seventeenth-Nineteenth Centuries Liberation Struggles. A rebel poet Vincetas Polis.* Historical overview (page 104).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The dolce vita of dead souls.* Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 110).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Eirik Høyer LEIVESTAD

When the Future Becomes Unpopular (En) (Lt)

Global heating, environmental collapse and increasing global scarcity: no wonder the politics of perpetual advancement are failing to convince. Progressives must brace themselves for the return of some of their most detested ideas. But dismissing the nostalgists as reactionary can no longer be their response.

Books are Smarter Than Their Authors

A Conversation between Juan Gabriel VASQUEZ and Jasper VARVEAKE (Es) (Lt)

In the present literary contexts Vasquez is a rarity – a good fallback in literature in the same way is in football. Western literature often lacks depth and especially political and social activism. The writer does not speak about football in present conversation but talks about himself and other writers, about his column published in Colombia's El Espectador and the role of intellectuals.

Time for an Essay Has Come

Phillip LOPATE is interviewed by Naief YEHYA (Es) (Lt)

Phillip Lopate wrote two excellent collections of essays in 2013: To Show and To Tell: The Craft of Literary Nonfiction and Portrait inside my head. These books provide an opportunity to talk about literature and film.

Michaël FCESSSEL

Back to belief (En) (Si) (Lt)

Nietzsche's critique of science as displaced theology echoes in reservations about epidemiologists' political role during the pandemic. But if governments and citizens often expect from science a form of deliverance, many others are convinced that science is part of a plot to deceive us. Perhaps the problem lies not with science but belief itself?

Thomas Hylland ERIKSEN

A window of opportunity (En) (Lt)

Our slowed-down, cooled-down, scaled-down lives during the pandemic are evidence that quality of life does not depend on high productivity and frantic consumption. Suddenly, it has become respectable – and realistic – to talk about reforming society and the economy.

Kate BROWN

Resurrecting the soil (En) (Pl) (Lt)

What can the history of the soil tell us about modernity and its ills? An experiment in urban gardening sets Kate Brown thinking about the consequences of the western world's perennial misuse of the land – and how to return life to today's extinct terrains.

Gergely SIMON

Will polluters ever pay? (En) (Lt)

The explosion in Beirut's port was so loud that it was heard 150 miles away in Cyprus; a neglected store of fertilizer was the unsuspected bomb. To avoid such mismanagement of hazardous chemicals, authorities need to ensure that the polluter pays, says Gergely Simon.

Janet ROITMAN

How COVID-19 became a 'crisis' (En) (It) (Lt)

A virus and its impact described in closed terms: when under pressure, socio-political narratives often become divisive; perceptions can become negatively transfixed. To understand what has gone wrong right now, we need look at how the problem is framed.

Taras BILOUS

A letter to the western Left from Kyiv (En) (Lt)

A large part of the western Left, focused on NATO and the USA, failed to see Russian aggression. Of course, the war on terror needs to be brought into the discussion – but critique of liberal internationalism cannot add up to support for the 'spheres of interest' doctrine.

Zones of friction

Anna LOWENHAUPT TSING in conversation with Hélène HIESSLER and Sébastien MARANDON (En) (Lt)

Extractivism and its impacts seem to be globalization's end game. Industrial capitalism plunders natural resources, wreaking havoc on biomes and the lives of Indigenous peoples – then moves on. Anna Lowenhaupt Tsing speaks about the 'friction' between dynamic groups that can ultimately bring regeneration.

There is No More Real Transcendence That the One Opened by Language

A Conversation Between Ra'ül ZURITA and Ezequiel ZAIDENWERG (Es) (Lt)

Tatiana ZHURZHENKO

Ukraine: A Battleground for Europe's Future (En) (De) (Lt)

For Ukrainians, this uneven battle is about the survival of their nation. However, it is also about the future of democracy in Europe as a whole. The unprecedented act of collective solidarity at the EU border proves the resilience of civil society in the face of Putin's challenge.

SRTR fondas 2022 m. *Kultūros barų* projektui „Kūrybos intencijos, kritikos funkcijos“ skyrė 40 000 eurų, projektui „Žalioasis

kultūros kursas“ – 28 000 eurų, projektui „Kultūrinis demokratijos frontas“ – 12 000 eurų.

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Kūryba ir kūrėjai“, „Praeities dabartis“, „Apie knygas“

Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo projektas esė ciklui „Kalbos spindesys ir skurdas“ skyrė 11 000 eurų.

Projektui „Nuskriaustas žanras“ skyrė 5000 eurų.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuve
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Jonas ANIČAS. Takas. Autorius pripažintas geriausiu jaunuoju ArtVilnius22 menininku Andrejaus Vasilenko nuotrauka

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2022. Nr. 10 (693), (112)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009